

UNIVERZITA
JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

RIGORÓZNÍ PRÁCE

2011

Irena HAVRÁNKOVÁ

**UNIVERZITA
JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA**

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Mgr. Irena Havránková

Vzdělávání a výchova příslušníků
Státní bezpečnosti v letech
1970 – 1989

Praha 2011

COMENIUS UNIVERSITY PRAGUE

RIGOROSUM THESIS

Irena Havránková

Vzdělávání a výchova příslušníků
Státní bezpečnosti v letech
1970 – 1989

Prague 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená rigorózní práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

Irena Havránková

V Praze dne března 2011

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat PhDr. Prokopu Tomkovi a emeritnímu plukovníkovi Mgr. Jaroslavu Hajnovskému. Za vstřícný přístup patří můj dík též pracovníkům archivů Bezpečnostní informační služby a Úřadu pro zahraniční styky a informace. V neposlední řadě děkuji mé rodině za podporu a trpělivost.

ANOTACE

Rigorózní práce je zaměřena na problematiku vzdělávání a výchovy příslušníků Státní bezpečnosti v letech 1970 – 1989. Klade si za cíl poskytnout ucelený pohled na oblast výchovy a vzdělávání uvnitř specifické profesní organizace a identifikovat faktory, které ovlivňovaly tyto vzájemně se prolínající procesy. K dosažení cíle jsou využívány metody: pozorování, rozhovor, analýza dokumentů, sekundární analýza dat, biografická a obsahová analýza.

KLÍČOVÉ POJMY

didaktické zásady
konspirační činnost
metody výchovy a vzdělávání
organizace vzdělávání
organizační kultura
profesní pedagogika SNB
Státní bezpečnost
vzdělávací systém
vzdělávání a výchova příslušníků
zpravodajská činnost

ANNOTATION

Rigorous thesis is focused on enlightenment of members of former State Security in 1970 – 1989. The main goal is to make an overview on the area of training and education inside specific profession organisation and to identify all factors which influenced those processes. To achieve the goal these methods are used: observation, dialog, analysis of documents, secondary analysis of dates, biographic and content analysis.

KEY NOTIONS

didactic principles
conspiratorial activity
methods of enlightenment
organisation of education
organisational culture
profession pedagogy SNB
State Security
educational systém
enlightenment of members
intelligence

OBSAH

Úvod	9
1. Státní bezpečnost v historickém kontextu	11
1.1. Vznik a vývoj Státní bezpečnosti	13
1.2. Právní rámec činnosti StB	15
1.3. Politický kontext činnosti StB	19
1.4. Lidé v StB	20
1.4.1. Problematika řízení	22
1.4.2. Konspirační činnost a utajované skutečnosti	24
1.4.3. Některé z příčin fluktuace v aparátu StB	26
1.4.4. Zdravotní a sociální péče	27
1.4.5. Fenomén moci v StB	28
Shrnutí	28
2. Organizační kultura Státní bezpečnosti	30
2.1. Zdroje a funkce organizační kultury	31
2.2. Struktura organizační kultury	34
2.2.1. Služební přísaha	37
2.3. Obsah a síla organizační kultury	40
2.4. Adaptace na organizační kulturu	41
2.5. Změna organizační kultury	42
2.5.1. Dopady politických změn na organizační kulturu StB	43
2.6. Subkultury	44
Shrnutí	45
3. Organizace vzdělávání příslušníků Státní bezpečnosti	47
3.1. Stanovení kvalifikačních předpokladů	48
3.2. Praporčické a důstojnické kurzy	50
3.2.1. Důstojnické kurzy pro operativní pracovníky	52
3.3. Nábor příslušníků na civilních vysokých školách	53
3.4. Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti – fakulta StB	55
3.4.1. Vyučované předměty	57
3.4.2. Nosné prvky studia na VŠ SNB	59
3.4.3. Specifika výuky na VŠ SNB	60
3.5. Zpravodajské vzdělávání příslušníků	61
Shrnutí.....	62

4. Vzdělávací a výchovné aktivity ve Státní bezpečnosti	63
4.1. Profesní pedagogika SNB	65
4.2. Cíle, obsah, formy vzdělávání příslušníků	66
4.2.1. Metody realizace obsahu vzdělávání	68
4.2.2. Metody výchovy příslušníků	69
4.3. Výchova a vzdělávání tajných spolupracovníků	70
4.3.1. Vzdělávání tajných spolupracovníků	71
4.3.2. Výchova tajných spolupracovníků	72
4.3.3. „Výchova“ občanů	73
4.4. Písemné materiály využívané StB v oblasti vzdělávání	75
4.5. Didaktická transformace a didaktické zásady	78
Shrnutí	81
Závěr	83
Vymezení pojmů	86
Resume	91
Seznam literatury	92
Monografie	92
Sborníky, podkladové materiály, časopisy	94
Zákony	95
Elektronická média a webové stránky	96
Interní materiály	97
Poznámka	101
Seznam příloh	103

ÚVOD

Předkládaná rigorózní práce je zaměřena na problematiku vzdělávání a výchovy příslušníků Státní bezpečnosti v letech 1970 – 1989. Zvolené téma umožňuje propojení dvou významných byt' odlišných oblastí – bezpečnosti a vzdělávání. Za cíl si klade poskytnout ucelený pohled na oblast vzdělávání a výchovy uvnitř specifické profesní organizace a identifikovat faktory, které ji ovlivňovaly.

Volba sledovaného časového údobí není náhodná a má více příčin. V první řadě období 70. a 80. let 20. století představuje ucelenou historickou etapu v dějinách naší země, nazývanou „obdobím normalizace“.

Dalším důvodem je skutečnost, že v těchto letech vzdělávací systém Státní bezpečnosti prošel etapou stabilizace a vysokého stupně propracování.

Třetí příčina pro zkoumání Státní bezpečnosti (StB) v uvedeném období je poněkud symbolické povahy. Dne 17. listopadu 1970 poslanci Federálního shromáždění ČSSR schválili text poslední přísahy příslušníků SNB (včetně jeho složky StB) jako součást zákona o služebním poměru. Dne 17. listopadu 1989 fakticky započal proces ukončování činnosti a vlivu StB, i když institucionálně StB přetrvávala ještě další tři měsíce.

Doposud se odborná diskuze zaměřená na fenomén Státní bezpečnosti věnovala převážně konci čtyřicátých let a letům padesátým a šedesátým. Další dvě desetiletí se stala předmětem intenzivnějšího zkoumání až v nedávné době. Důvodem opomíjení normalizačního dvoudesetiletí může být skutečnost, že lidé sloužící ve Státní bezpečnosti nebo jednající jakoukoliv jinou formou v její prospěch v tomto období jsou stále součástí ekonomického a veřejného života. Nadto časová vzdálenost a emocionální odstup dosud nedosáhly dostatečné míry pro získání objektivního nadhledu nezbytného k hodnocení historických událostí.

Z výše uvedeného a mnoha dalších důvodů není k dispozici dostatečné množství informací a materiálů, a tudíž chybí odborné názory a objektivizované pohledy na zpracovávanou problematiku. Uvedené

skutečnosti znesnadňují zkoumání a některé vyvozené závěry se opírají pouze o úsudek autora, protože nemohou být porovnány se soudy jiných.

Text práce je v převážné míře zaměřen na I. a II. správu Státní bezpečnosti, neboť působení těchto organizačních útvarů představovalo těžiště činnosti StB. Nejvíce používanou metodou zjišťování informací jsou rozličné analýzy doplněné pozorováním a rozhovory.

Při čtení je třeba mít na paměti dobový kontext včetně společenské atmosféry, která charakterizované skutečnosti provázela, ovlivňovala, spoluutvářela.

Relativně časté citace jsou nezbytné k dokreslení situace. Parafrázováním za použití současných výrazových prostředků by mohlo dojít ke změně smyslu citovaných sdělení.

Publikace a odborné statě zaměřené na působení Státní bezpečnosti volí různé úhly pohledu. Nejčastěji se opírají o hlediska historická, filozofická nebo právní. Oblast vzdělávání a výchovy je však doposud vesměs opomíjena, přestože právě tato dimenze výrazně spoluurčovala charakter vlastní činnosti organizace a jejích příslušníků. Účelem předkládané rigorózní práce je přispět k odborné i veřejné diskuzi o Státní bezpečnosti z andragogického hlediska.

1. STÁTNÍ BEZPEČNOST V HISTORICKÉM KONTEXTU

Každý stát, tedy i Česká republika, využívá k ochraně svých zájmů součást výkonné moci nazývanou zpravodajská služba. Činnost zpravodajských služeb lze kategorizovat podle několika hledisek. Prvním kritériem je rozdělení podle oblasti zaměření na **vojenskou** a **civilní**. Vojenské zpravodajské služby (obrné i výzvědné) se zabývají militárními záležitostmi, obranyschopností vlastního státu i států cizích, vojenským průmyslem, obranným výzkumem, vývojem zbraňových systémů a dalšími aspekty oblasti vojenství – početnost, organizace, připravenost, rozmístění a výzbroj vojska. Civilní zpravodajské služby zaměřují pozornost na ochranu vnitřní bezpečnosti, politického zřízení a ochranu strategických ekonomických, zahraničněpolitických a dalších významných zájmů státu.

Dalším možným úhlem pohledu rozlišování zpravodajských služeb je členění na **národní** (vládní) zpravodajské služby, zabývající se komplexními otázkami národní bezpečnosti, problémem přežití či prosperity státu jako celku, a na **rezortní** zpravodajské služby, jež mají sektorálně vymezený účel a plní specializované úkoly (například sledování ilegálních peněžních toků, odhalování organizované nelegální migrace), nebo vytvářejí informačně zpravodajský servis konkrétního rezortu.¹

Třetí způsob členění spočívá v rozlišení teritoriální působnosti zpravodajských služeb, jehož původ nastoluje otázka, zda „bráníme své“, nebo potřebujeme „zjistit cizí“. První oblastí se zabývají **kontrarozvědné** (kontrašpionážní, bezpečnostní, defenzivní) služby neboli „kontrarozvědky“. Druhá je doménou složek nazývaných **rozvědné** (špionážní, ofenzivní) služby neboli „rozvědky“. Rozvědné služby mají za úkol odhalovat úmysly, záměry, zájmy, utajované skutečnosti a vzájemné vztahy cizích států. Jejich činnost je

¹ V podmínkách našeho právního řádu takové uspořádání zpravodajského aparátu nebylo zavedeno.

realizována převážně na územích jiných států, na rozdíl od činnosti kontrarozvědné, která se uskutečňuje na vnitrostátním území, případně i v zahraničí v rámci zpravodajské podpory ochrany vlastních objektů, věcí a osob. Nejpřesnějšími pojmenováními zpravodajských služeb podle třetího hlediska jsou **služby s vnitřní působností** a **služby s vnější působností**. (Zeman, 2006)

V důsledku politických změn na konci 80. let došlo k výrazné transformaci zpravodajských složek a změně cílů a metod práce. Současné zpravodajské služby se, zejména v prvních deseti letech své nové existence, konstituovaly do podoby, která se snaží co nejefektivněji reflektovat požadavky aktuální zpravodajské práce. Někteří představitelé bezpečnostní komunity dokonce usilují o to, aby se zpravodajství stalo vědní disciplínou. Jednou z překážek je přetrvávající absence jednotného pojmového aparátu. K výukovým účelům se využívají definice odborných autorit ze zpravodajské oblasti.

Pro srovnání můžeme uvést současnou definici kontrarozvědné činnosti experta na zpravodajské služby Petra Zemana (2006): „*Posláním vnitřního zpravodajství obecně je získat, porovnat a vyhodnotit zpravodajské poznatky relevantní pro vnitřní bezpečnost. Vnitřní bezpečnost usiluje o ochranu státu, území a společnosti proti terorismu, špionáži, sabotáži, podvratné činnosti, extremismu, organizovanému zločinu, produkci a pašování drog atd.... Tyto služby získávají informace o aktivitách, jež mohou ohrozit svrchovanost, územní celistvost, národní bezpečnost, ústavní pořádek, utajované skutečnosti a významné ekonomicko-politické zájmy státu.*” a definici kontrarozvědné činnosti tak, jak je uvedena v Základech kontrarozviednej činnosti, jej smery a vzťahy (1983, str. 11) „*Činnost vedená orgány státní bezpečnosti proti podvratným akcím rozvědnych orgánů imperialistických států, jimi využívaných organizací a osob, jako i činnost zaměřená na odhalování pokusů vnitřního nepřítele o podvracení republiky. Jejím obsahem je získávání informací o plánech, cílech, silách, prostředcích, formách, metodách a konkrétních skutečnostech. Zahrnuje i konspirativní ochranu určených objektů před protivníkem.*”

Obě definice odrážejí aktuální pojmy doby, ve které vznikaly, ale obsahová náplň si není nepodobná, neboť podstata zpravodajské práce je několik tisíc let stará a mění se pouze metody a konkrétní cíle.

1.1 Vznik a vývoj Státní bezpečnosti

Dne 17. dubna 1945 schválila první po exilová československá vláda dokument „Budování Národní bezpečnostní služby“ obsahující zásady výstavby nového bezpečnostního aparátu poválečného Československa (Kroupa, 1985), jehož součástí se stala Státní bezpečnost.

Slovní spojení „státní bezpečnost“ se v názvu organizační složky státního orgánu na území České republiky poprvé objevilo v roce 1938. Tehdejší zpravodajské oddělení Policejního ředitelství v Praze bylo přejmenováno na „Presidium, oddělení pro státní bezpečnost“ se zkratkou StB. Posláním oddělení „StB“ bylo vyšetřování a stíhání protistátních trestných činů. Zpravodajské úkoly začala Státní bezpečnost jako složka Sboru národní bezpečnosti plnit až po roce 1948. Rozvědčné aktivity do té doby vyvíjela téměř výhradně rozvědka generálního štábu, která pracovala ofenzivně i proti SSSR. (Frolík, 1990)

Obdobně jako ostatní bezpečnostní složky byla Státní bezpečnost (dále jen „StB“) po roce 1953 organizována podle modelu sovětských státobezpečnostních složek do centrálních a krajských správ. Těžiště její činnosti spočívalo ve správách I. až III. V různých časových údobích se měnily názvy a počty správ, ale rámcová působnost tří klíčových správ zůstala zachována.

- **I. správa – „Hlavní správa rozvědky“** vykonávala politickou, hospodářskou a vědecko-technickou špionáž včetně diskreditační a dezinformační činnosti.
- **II. správa – „Správa kontrarozvědky pro boj proti vnějšímu nepříteli“** neboli „Hlavní správa kontrarozvědky“; její činnost se dělila do tří směrů. Prvním byla ochrana proti vnějšímu nepříteli neboli proti činnosti zahraničních rozvědek a jejich spolupracovníků na našem

území. Druhý se orientoval na působení vůči vnitřnímu nepříteli, což ve skutečnosti znamenalo vyvíjení činnosti proti reálným i možným odpůrcům komunistického režimu. Třetí oblastí působnosti byla ochrana ekonomických zájmů země.

- **III. správa – „Hlavní správa vojenské kontrarozvědky“** byla původně složkou československé armády, z níž byla vyčleněna do organizačního rámce StB. Zajišťovala a zpracovávala informace z oblasti vojenství. (Churaň, 2000)
- **IV. správa – „Správa sledování“**. Plnila subsidiární úkoly činnosti I., II. správy a III. správy na úseku sledování osob a věcí.
- **V. správa – „Správa ochrany stranických a ústavních činitelů“** (včetně Správy ochrany ústavních a stranických činitelů v SSR). Předmět činnosti vyplývá z názvu.
- **VI. správa – „Správa zpravodajské techniky“**. Jejím úkolem bylo nasazování prostředků zpravodajské techniky podle úkolů „hlavních správ“ I. až III.

Další správy StB vykonávaly buď podpůrné úkoly technického, logistického, politicky-ideového a kádrového charakteru (např. Správa vývoje automatizace SNB), nebo zajišťovaly specializované činnosti vyjmuté z obecněji vymezené působnosti výše jmenovaných správ (např. Správa kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky s krycím názvem XI. správa). Označení „XII. správa“ bylo krycím pojmenováním pro Správu rozvědky v Bratislavě.

Poněkud nekoncepčním dojmem dnes působí zařazení vojenské kontrarozvědky do organizačních struktur StB (III. správa) v rámci ministerstva vnitra a současné zachování vojenské rozvědné služby v působnosti ministerstva obrany. Jediné zachované vysvětlení pro toto uspořádání je politicko-ideologická argumentace zprostředkovaná Janem Frolíkem (1990). Podle něho se v případě vojenské rozvědné služby jednalo o útvar, jehož existence byla obhajována pouze tím, že „v Sovětském svazu

mají také GRU² a on je náš vzor“. Vojenská rozvědná služba s označením „Zpravodajská správa generálního štábu ČSLA“ byla však v obdobném podřízeném postavení jako GRU ke KGB, protože její formální nezávislost na StB byla silně poznamenána dlouhodobým průnikem III. správy, jejíž příslušníci zajišťovali tzv. kontrarozvědnou ochranu činnosti této zpravodajské složky.

Útvary SNB – složky StB byly zrušeny ke dni 16. února 1990 rozkazy ministra vnitra ČSSR Richarda Sachera, s výjimkou útvarů hlavní správy vojenské kontrarozvědky a správy vývoje automatizace.

1.2 Právní rámec činnosti StB

Věcný obsah činnosti a rozsah používaných metod a prostředků bývalé StB dosahoval ve společensko-politických podmínkách bývalého Československa ve sledovaném časovém období (1970 – 1989) značných rozměrů. Důvodné je tedy očekávat, že při inventuře pramenů práva, které tvořily normativně-regulativní rámec činnosti tohoto bezpečnostního sboru, odhalíme v tehdejší právní řádě celou řadu právních předpisů. Ukazuje se však, že prameny práva bývalé ČSSR ve formálním smyslu, tj. ústavní zákony, zákony a sekundární právní předpisy, jsou v této oblasti skoupé.

Základní právní rámec pro činnost StB tvořil pouze zákon č. 100/1970 Sb. resp. zákon č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti (dále též „zákon o SNB“). Citované zákony představují právní úpravu tehdejšího SNB jako jednotného ozbrojeného bezpečnostního sboru, který plnil všechny funkce, jež dnes rozdělujeme mezi policejní sbor na straně jedné, a zpravodajské služby na straně druhé v rámci posttotalitní rozluky policie a zpravodajských služeb. Normativní základ uvedeného rozdělení základních funkcí SNB poskytoval paragraf, ve kterém se praví, že v rámci SNB je vytvořena složka Státní bezpečnosti a složka Veřejné bezpečnosti. Úkoly SNB jsou stanoveny sboru

² GRU GŠ – „Glavnoje razvedyvatelnoje upravlenije genštaba“ (Hlavní správa rozvědky generálního štábu), založena v Sovětském Rusku již roku 1918.

jako celku, a zákon tedy neupřesňuje distribuci zákonných úkolů mezi obě uvedené složky.

Pokud na právní úpravu činnosti policejně-bezpečnostního sboru budeme nahlížet pohledem současných zásad a závazných postupů demokratického právního státu, očekávali bychom, že bližší rozvedení úkolů působnosti, oprávnění a eventuálních kontrolních mechanismů složky StB bude zákonodárce delegovat například na vládu nebo věcně příslušný rezort s tím, že některý z uvedených orgánů vydá v rámci svěřené druhotné legislativní pravomoci příslušné prováděcí právní předpisy. Očekávané zmocňující ustanovení v citovaných zákonech o SNB chybí a stejně tak v dobových částkách Sbírky zákonů nenalezneme další právní předpisy upravující činnost StB. Metody, prostředky a konkrétní úkoly StB však přesto byly podrobně rozpracovány v normativních textech. Uvedené dokumenty ale neměly povahu právních předpisů a nebyly prameny práva. Byly představovány celou řadou interních normativních instrukcí vydávaných tehdejším Federálním ministerstvem vnitra (nařízení Ministerstva vnitra, rozkazy ministra vnitra).

Není třeba zdůrazňovat, že rezortní vnitřní předpisy obsahovaly úpravu řady nástrojů, kterými se zasahovalo do integrity jednotlivých osob, neboli řečeno dnešní ústavní terminologií, zasahovalo se do základních lidských práv a svobod. Pro člověka žijícího v současném českém ústavním prostředí je nezvyklé a zarážející, že tato úprava nebyla svěřena zákonu tak, jak to například požaduje recentní český ústavní pořádek. Přitom je třeba uvést, že popsáný legislativní postup nebyl v rozporu s tehdejším právním prostředím bývalé ČSSR a že aktivity, které jednotlivé útvary StB vyvíjely na území státu, byly (až na řadu nezákonných excesů, jejichž popis není předmětem této práce) v souladu s platným právním řádem.

Pro pochopení tohoto zjištění je užitečné připomenout ústavní základy tehdejšího státu a politicko-právní principy, na nichž byl socialistický stát budován. Pramenem ústavního práva ve sledovaném období byl především ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava ČSSR, ve znění ústavního zákona č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Uvedené ústavní dokumenty

zakotvovaly kromě jiného dva fundamentální principy, od nichž se odvíjela tvorba veškerého práva včetně práva veřejného resp. práva bezpečnostního.

Prvním z nich byla ústavně zakotvená vedoucí úloha Komunistické strany Československa (KSČ) a ústavně potvrzené závazné postavení marxisticko-leninské ideologie. Tato zásada představovala základní ideologický faktor limitující politicko-společenskou realitu včetně tvorby práva. Druhým základním principem byla zásada jednotné moci. Tehdejší ústava nepočítala s rozdělením moci na tři základní pilíře, jak je známe v současném ústavním prostředí, tj. s triádou moci zákonodárné, výkonné a soudní. (Gerloch, 1999) Předmětná východiska utváření socialistické státnosti způsobila zásadní odklon státoprávního vývoje českých zemí od směru, nastoleného předválečnou ČSR a její ústavou (Ústavní listina z 29. února 1920). Socialistický ústavní základ vyprázdnil hodnotový obsah prvorepublikového právního systému tím, že veškerý život společnosti včetně jeho právní regulace podřídil cílům jedné politické strany a jediné uznané ideologii. Tato diskontinuita ve vývoji demokratické státnosti otevřela prostor pro legalizaci řady zásahů státu do života jeho obyvatel, jež jsou z pohledu základních hodnot, zakotvených jak v předválečném ústavním systému, tak v současném ústavním pořádku České republiky, nepřijatelné.

Přesto nelze bezvýhradně přijmout tvrzení, že tehdejší československý státní útvar nebyl právním státem. I tehdejší ústava zdůrazňovala požadavek zákonnosti a svrchovanosti zákona při uplatňování státní moci. Obdobně zákonodárce v § 3 odst. 1 zákona o SNB ukládal SNB povinnost se řídit ústavními zákony, zákony a ostatními právními předpisy. Šlo o dodržování zásad tzv. formálního právního státu, pro nějž je především charakteristický důraz na dodržování právních norem jednotlivci i státními orgány, přičemž se nekladou apriorní požadavky na materiální obsah právních pravidel v konfrontaci s hodnotovými systémy lidských práv a základních svobod.

Naproti tomu tzv. materiální právní stát, k jehož principům se hlásí Česká republika zejména prostřednictvím svých ústavních textů, požaduje nad rámec plnění principů legality dodržování dalších zásad. (Gerloch, 1999) Především jde o základní hodnotový substrát, který stojí ve středu jeho

koncepte a je představován katalogem lidských práv a svobod. Dalším je již zmíněný princip dělby moci požadující oddělenost a nezávislost mocí výkonné, zákonodárné a soudní a vytvoření systému jejich vzájemných brzd a rovnovah. Z uvedených principů mimo jiné vyplývá omezující požadavek na výkon státní moci: státní moc lze uplatňovat jen v případech, mezích a způsoby, které stanoví zákon (čl. 2 odst. 3 Ústavy ČR, čl. 2 odst. 2 Listiny základních práv a svobod). Soudobý demokratický právní stát tak může uplatňovat různé nástroje sloužící k zajišťování své bezpečnosti pouze na základě výslovných oprávnění, jež musí být zakotvena v příslušných zákonech. Týká se to nejen prostředků používaných příslušníky policejního sboru k dosažení cílů služebních úkonů a zákroků při plnění úkolů v oblasti veřejného pořádku a bezpečnosti³, ale i nástrojů, které používají skrytě zpravodajské služby při plnění úkolů, souvisejících se zabezpečováním informací důležitých pro ochranu ústavního zřízení, významných ekonomických zájmů, bezpečnost a obranu státu.⁴

Politicko-právní prostředí, ve kterém působila StB, nekladlo striktní požadavky na způsob právní regulace metod a nástrojů, používaných bezpečnostními složkami při plnění jejich úkolů, jak je známe např. v soudobém ústavním zřízení České republiky. (Gerloch, Hřebejk, Zoubek, 2002) Aby bylo vyhověno tehdejšími požadavkům na zákonnost působení jednotlivých součástí StB, stačilo rámcové vymezení úkolů SNB v příslušném zákoně. Běžnou zvyklostí se stala úprava podrobností těchto činností na mimoprávní úrovni, tj. formou vnitřních normativních aktů v rámci příslušného rezortu. Ústavní článek o vedoucí úloze KSČ ve společnosti navíc umožňoval, aby obsah uvedených vnitřních předpisů byl poměřován nejen rámcovým vymezením na zákonné úrovni, ale i politicko-ideologickými cíli, artikulovanými příslušnými stranickými orgány.

³ Viz zákon č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

⁴ Viz § 2 a další ustanovení zákona č. 153/1994 Sb., o zpravodajských službách České republiky, a související zákony č. 154/1994 Sb., o Bezpečnostní informační službě, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 289/2005 Sb., o Vojenském zpravodajství.

1.3 Politický kontext činnosti StB

G. Morgan nahlížel na organizaci metaforicky. Pokud Státní bezpečnost posuzujeme z jeho úhlu pohledu, vystupuje jako politický systém a prostředek nadvlády. První varianta říká, že organizace obsahuje aspekty obdobné politickému systému – moc, prosazování zájmů, vyjednávání, licitace výhod apod. StB byla typickým představitelem druhé varianty, kdy se stala instrumentem prosazování mocenské nadvlády. (Výrost, Slaměník, 1998)

Ústavně zakotvená vedoucí úloha KSC představovala základní normu nejvyšší právní síly pro utváření jedné složky SNB jako kontrarozvědky a politické policie (organizační součást StB působící na území státu) a ofenzivní zpravodajské služby s cílem nejen ochrany zahraničně-politických zájmů státu, ale i vývozu a rozšiřování vlivu komunistické ideologie mimo území států tzv. světové socialistické soustavy (organizační součást StB působící v zahraničí).

Zásady tvorby bezpečnostní politiky ve sledovaném období vycházely z „Akčního programu KSC“ a „Akčního programu MV“ schválených Ústředním výborem KSC a vládami v roce 1969. (Kvapilová in Sb. arch. bezpeč. sl., str. 9 – 116, 2007)

Skutečnost, že organizační složkou Státní bezpečnosti byl „Celoútvárový výbor KSC“, je v naprostém rozporu se soudobým požadavkem apolitičnosti příslušníků zpravodajských služeb. Rozkaz náčelníka 1. správy SNB ukládá „*Důsledně uplatňovat vedoucí úlohu KSC, zvláště při přípravě a provádění kádrových opatření na principu stranickosti, političnosti a třídnosti.*“ (Rozkaz FMV, 1986) V současné realitě je nepředstavitelé, aby vládnoucí nebo jakákoliv jiná politická strana či uskupení ovlivňovala vnitřní chod zpravodajské služby, kontrolovala činnost příslušníků a úkolovala je přímo na pracovišti.

Spolupráce StB a KGB⁵ se rozvíjela přibližně od počátku 60. let 20. století. Pokrývala širokou oblast – od vzájemné výměny informací, přes

⁵ KGB – „Komitét gosudarstvennoj bezopasnosti“ (Výbor státní bezpečnosti) – sovětská zpravodajsko-bezpečnostní organizace.

předávání zkušeností z operativní činnosti, spolupráci při konkrétních akcích, pomoc při překladech cizojazyčných materiálů, až po vzájemné vysílání odborníků a vědeckých pracovníků, výměnné studijní pobyty i pobyty v sanatoriích a rekreačních zařízeních. (Aktivity..., 2008) Zde bohužel spolupráce končila. StB plnila zadání přicházející z Moskvy jak na československém území, tak v zahraničí. Docházelo tím k popření smyslu existence zpravodajských služeb, jejichž výsadní právem a povinností je konat ve prospěch státu, k ochraně jehož zájmů byly zřízeny.

Takzvaná spolupráce zahrnovala vysílání příslušníků do moskevské školy KGB. S jejími absolventy se počítalo pro velitelská místa v bezpečnostním aparátu Československa. Většina z nich se zároveň stala agenty sovětské rozvědky. Ministr vnitra R. Barák⁶ plánoval zřídit zpravodajskou školu pro kádrové rezervy v Československu, aby ztížil sovětské straně možnost získávat spolupracovníky KGB z řad absolventů. (Frolík, 1990)

1.4 Lidé v StB

Nejdůležitějším vlastnictvím všech zpravodajských služeb jsou informace uložené v interních databázích a archivech. Údaje databází se prvotně získávají dílem z otevřených zdrojů (tiskoviny, elektronická média, v současnosti také Internet), dílem ze zdrojů spolupracujících bezpečnostních složek (policie a další bezpečnostní sbory, ministerstva, ostatní kooperující zpravodajské služby – domácí i zahraniční). Třetí a nejcennější část informací je vytěžována nasazováním tzv. specifických prostředků získávání informací, které příslušné zákony svěřují pouze (vyjma specializovaných útvarů policie) zpravodajským službám (osoby jednající ve prospěch, odposlechy a záznamy telekomunikačního provozu, sledování osob a věcí).

Dalším, neméně důležitým, „vlastnictvím“ zpravodajské služby je – dnešní terminologií řečeno – „know how“, což shrnuje ověřené, osvědčené

⁶ Rudolf Barák – vysoký funkcionář KSČ a ministr vnitra v letech 1953 – 1961.

a standardizované postupy činností a toky informací v rámci zpravodajské služby.

Každá organizace, jejíž těžiště činnosti spočívá v získávání a využívání informací, potřebuje nejdůležitější článek spojující řetězec – **člověka**. Nejinak je tomu ve zpravodajské službě. Význam příslušníka pro službu lze shrnout do několika bodů. Předně se jedná o náročné výběrové řízení. (Přijímání příslušníků k StB se řídilo deklarovanými kritérii výběru: ideově-politická vyspělost, zkušenost a odborné znalosti.) Hodnota příslušníka dále narůstá po zácviku a dalším vzdělávání. Třetí položkou na pomyslném účtu, zvyšující význam příslušníka pro zpravodajskou službu, je faktické seznámení se s fungováním instituce, s detaily činností, konkrétními (byť pouze dílčími) informacemi a postupy praktikovanými uvnitř organizace. Nejvyšší hodnoty pro zpravodajskou službu dosahuje příslušník poté, co se zapracuje, zvládá svoji práci na požadované i lepší úrovni a je loajální k nadřízeným a organizaci jako celku.

Pohledem Armstronga (2002), s využitím jeho pojmu „intelektuální kapitál“, můžeme zpravodajskou složku znázornit následovně:

lidský kapitál – obecné i specifické schopnosti, znalosti, dovednosti, návyky příslušníků a civilních zaměstnanců. Investování do jeho rozvíjení je podmínkou přežití zpravodajské služby, neboť od něho se odvíjí **společenský kapitál** – rezervoár individuálních znalostí a jejich tok vyplývající ze sítí vztahů uvnitř i vně organizace. Společenské sítě a z nich vycházející normy působí na společenství zpravodajské organizace, čímž vytvářejí **organizační kapitál** – institucionalizované znalosti vlastněné službou, které jsou uloženy v databázích, manuálech, metodikách, rozkazech apod. Vyznačují se určitou stabilitou, takže nejsou závislé na odchodu jednotlivých specialistů. Vytvářením a inovováním plní zpravodajské služby jednu ze svých hlavních funkcí – predikci vývoje bezpečnostní situace na domácím území i v zahraničí.

Konkrétní informace o jednotlivých příslušnících se shromažďovaly v personálním resp. kádrovém spise. Spis obsahoval vstupní dotazníky, přísahu, hodnocení prováděná vždy v souvislosti s převedením na jinou funkci či povýšením, odměňováním, vyznamenáním nebo po uplynutí určené doby

služby (přibližně 1x ročně) a veškeré ostatní dokumenty týkající se příslušníka. Dále obsahoval výsledky častých prověrek osob blízkých i samotného příslušníka. Prověřkové aktivity většinou souvisely s rodinnými eventuálně politickými událostmi. Spis byl uložen v Kádrovém oddělení či odboru, které plnilo úkoly související s personální a kádrovou činností. Zpracovávalo koncepční, plánovací dokumenty, provádělo analytickou činnost zaměřenou na stav a vývoj kádrové struktury. Podílelo se na výběru, přípravě a rozmisťování kádrových rezerv. (Organizační řád hlavní správy kontrarozvědky SNB, 1989) Vedoucí pracovníci byli soustavně proškolení v oblasti kádrových a personálních předpisů. Mezi tyto nařízení patřily: závěry ze sjezdů KSČ, normy k provádění komplexního služebního hodnocení, normy kázeňské pravomoci (zásady řízení o uložení kázeňského trestu), předpisy související s ukončením služebního poměru a nároky na ně vázané, zákon a předpisy k řízení v odvolání. (Rozkaz náčelníka 1. správy SNB, 1986)

1. 4. 1 Problematika řízení

Státní bezpečnost byla organizací s celostátní působností. Řídila rozdílně velké skupiny lidí rozptýlené po celém území i vně státu. Decentralizované uspořádání sebou neslo řadu problémů. K zadávání i plnění úkolů a s tím související udržování disciplíny využívala hierarchii moci integrovanou do vojensky strukturované organizace. Pro zdůraznění velitelské pravomoci obdrželi všichni příslušníci vojenské hodnosti. Státní bezpečnost zároveň uplatňovala územní působnost spojenou se specializací po linii konkrétní problematiky, jejíž centrum sídlilo v Praze.

Rozdělení kompetencí, pravomoci a odpovědnosti upravovaly organizační normy. Většina nabývala podobu rozkazů, metodických pokynů, věstníků, metodických příruček. Zásadními dokumenty byly statuty jednotlivých správ a organizační řády. Listiny existovaly ve formě rozkazu s nejvyšším stupněm utajení.

Statut vymezoval zaměření činnosti, obecné vymezení úkolů, užívaných postupů, definoval oprávnění, využívání krycích dokladů atd.

Konstituoval se podle ideologie KSČ, jejíž deklarované zájmy byla StB povinna předně hájit. Organizační řád vycházel ze statutu a podrobněji rozváděl úkoly a vlastní činnost. Jedním z prvořadých úkolů bylo „(...) *zamezení rozvracení státního a společenského zřízení a narušování spojeneckých svazků se SSSR*“ (Organizační řád, 1989, str. 4) Statut dále obsahoval popis organizační struktury správy s vymezením kompetence jednotlivých útvarů i vybraných funkcí. Nedílnou součástí tvořilo organizační schéma.

Ostatní řídicí akty existovaly v podobě rozkazu. Pro rozhodnutí personálního charakteru byly vydávány kádrové rozkazy, pro rozhodnutí organizačního charakteru rozkazy organizační. Jednotlivé úkoly se zadávaly formou rozkazu, většinou ústního.

S procesem řízení je úzce spojeno koncipování cílů a priorit organizace a z nich vyplývajících úkolů. Jak bylo uvedeno dříve, strategické cíle StB nebyly stanovovány na půdě zpravodajské služby. Vycházely z ideologie KSČ, z priorit stanovených na československé politické scéně a často mimo ni (dohled sovětských bezpečnostních a zpravodajských služeb a akceptování jimi zadaných úkolů), sloužily k udržování kontroly a mocenského působení nad českou a slovenskou společností ze strany KSČ a jejích „spojenců“ ze Sovětského svazu. Dnes jsou priority činnosti zpravodajských služeb České republiky určovány vládou (jako vrcholným orgánem výkonné moci, podle zákona odpovědným za řízení a koordinaci zpravodajských služeb) na základě analýzy bezpečnostní situace zpravodajských služeb a vyhodnocení aktuálních bezpečnostních hrozeb a rizik. Pouze takto stanovené priority slouží k ochraně společnosti a jejích bezpečnostních zájmů. V současných ústavních podmínkách jsou zpravodajské služby na rozdíl od minulosti vybudovány na principech demokratického právního státu, nikoliv na vládě jedné strany.

Na problematiku řízení navazuje kontrola a hodnocení dosažení cílů. Revize plnění zpravodajských úkolů je značně komplikovaná. Je velmi obtížné, někdy takřka nemožné, stanovit standardy k posuzování výsledků, kterých má být zpravodajskou činností dosaženo. Souvisí to s častou nezbytností utajování rezultativních stavů, „(...) *neboť jejich rozkrytí by odhalilo aktuální zaměření,*

jakož i možnosti stávajících systémů získávání zpravodajských informací“. (Zeman, 2006) Zhodnocení efektivity plnění úkolů zpravodajskými službami je nezdárka možné až v horizontu několika let.

1. 4. 2 Konspirační činnost a utajované skutečnosti

Ze zásad konspirace a manipulace s utajovanými skutečnostmi vychází fenomén „nezbytné znalosti“ – „Need to know“. Všeobecně uznávaný a dodržovaný princip činnosti zpravodajských služeb „Need to know“ říká, že zpravodajskému příslušníkovi musí být umožněn přístup k takovým informacím, jejichž znalost je nezbytná pro výkon jeho služby a úspěšné plnění zadaných úkolů. V praxi to znamená, že konkrétní informace se v celé úplnosti zpřístupní pouze těm, pro jejichž činnost je nepostradatelná, zatímco ostatní s ní nejsou seznámeni vůbec, nebo jen parciálně, a to opět v rozsahu nezbytném pro plnění jejich úkolů. Nástrojem uplatňování popsaného principu je vertikální i horizontální rozčlenění znalostí, přístupů a kompetencí. (Zeman, 2006) Znalostí se v tomto případě rozumí seznámení se zadaným úkolem, konkrétní zpravodajskou situací, objektem či subjektem zpravodajské činnosti. Rozdělení přístupů a oprávnění striktně upravují interní předpisy zpravodajské služby. V závislosti na intenzitě citlivosti zpravodajské informace by měly být vedeny podrobné záznamy o seznámení jednotlivých příslušníků. Kompetencemi v tomto případě rozumíme uplatňování pravomoci a odpovědnosti.

Činnost zpravodajské služby dosáhne maximální efektivity, jen pokud utajuje nejen informace o zpravodajských operacích, zdrojích, metodách, procesech a prostředcích, ale zároveň zajistí anonymitu personálu a ochranu jeho znalostí.

Konspirativní činnost a seznamování se s utajovanými skutečnostmi bezprostředně účinkuje na člověka – v rovině zákonné, psychologické a v neposlední řadě i sociální.

Právní řád socialistického Československa zakotvil a používal legislativní pojmy „státní tajemství“ a „služební tajemství“. Za jejich ohrožení

nebo vyzrazení hrozily vysoké tresty. Nakládání s nimi však nebylo tak podrobně regulováno kogentními ustanoveními zákona a navazujícími prováděcími právními předpisy, jak je tomu v dnešní době⁷, ale bylo upravováno vnitřními předpisy. Už sama skutečnost, že jedinec v postavení příslušníka StB získal přístup k informacím dostupným pouze vymezené skupině lidí, mohla vést ke zkreslenému sebehodnocení příslušníků a mylné představě o jejich nadřazeném postavení vůči okolí. Ve Státní bezpečnosti zajišťoval ochranu utajovaných skutečností „Odbor ochrany utajovaných skutečností“.

Základní podmínkou konspirativní činnosti je striktní zákaz hovorů s nepovolanými osobami o předmětu činnosti, průběhu a výsledcích. Příslušnost k StB v důsledku uvedeného profesního imperativu poněkud omezovala sociální kontakty do jiných zaměstnaneckých skupin. Tato situace byla podporována politikou StB v oblasti lidských zdrojů, a to tím způsobem, že pro práci ve službě byli přednostně jako kandidáti vybíráni členové rodin stávajících příslušníků. Nezřídka se nacházely ve služebním nebo zaměstnaneckém poměru k StB celé rodiny, což zajišťovalo jistou bezpečnostní ochranu před „napadením zvenčí“ a zároveň vyvolávalo částečnou redukci sociálních vztahů. Umocněny byly negativním vnímáním Státní bezpečnosti majoritní částí společnosti, přestože příslušnost k SNB včetně složek StB prezentovali vedoucí představitelé státu jako prestižní a její činnost jako hájení zájmů občanů Československa. Např. ministr vnitra⁸ na XIV. sjezdu KSČ v roce 1971 přednesl projev, v němž prezentoval úsilí a úkoly příslušníků SNB: *„Budeme dbát o upevňování kázně a disciplíny, o vysokou ideovou, politickou a odbornou úroveň. (...)Povedeme naše příslušníky ke skromnosti, korektnosti a slušnosti ke spoluobčanům, k obětavému výkonu služby, k nesmiřitelnosti a ráznosti v boji s nepřítelem, k přísnému dodržování zákonnosti a hájení práv občanů.* (Kroupa, 1980, str. 193)

⁷ Zákon č. 412/2005 Sb., o ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti, ve znění pozdějších předpisů.

⁸ Radko Kaska – ministr vnitra ČSSR v letech 1970 – 1973.

1. 4. 3 Některé z příčin fluktuace v aparátu StB

Příslušníci zpravodajských služeb a další osoby, zabývající se bezpečnostní problematikou, vytvářejí zpravodajskou komunitu. Zpravodajská komunita vzniká na platformě profesních priorit, kde zřetelnou roli hraje dosažený společenský status jejích členů (Kraus, Poláčková, 2001) – v minulosti zdůrazněný výraznou intervencí ze strany státu.

Život v uzavřené societě sebou nesl negativní efekty. Někteří příslušníci se nedokázali psychicky adaptovat na toto specifické prostředí; porušovali vnitřní předpisy, řídčeji zákony, objevovaly se u nich zdravotní problémy, které vedly k odchodu z organizace.

Relativně vysoká fluktuace způsobovala značné problémy v chodu služby. Státní bezpečnost těmto jevům čelila různými způsoby. Při rozmisťování personálu uplatňovala zásadu posloupnosti s cílem dosáhnout stavu, kdy by se zástupci náčelníků stali přímými personálními rezervami na funkce, které zastupují (dnes se k tomuto systému firmy pomalu vracejí a požadavek nástupcovství je jim předkládán ze strany zahraničních mateřských společností). S tímto principem souviselo zpracování náročných individuálních plánů přípravy personálních rezerv a plán obměny a rozmisťování řídicích kádrů. (Rozkaz náčelníka I. správy SNB, 1986) Součástí snahy o omezení fluktuace byla analýza příčin skončení služebního poměru příslušníků zjišťovaná během pohovorů s příslušníkem bezprostředním nadřízeným a spolupracovníky.

K omezení profesní nejistoty sloužila opatření organizování přípravy příslušníků v oblasti informační, materiálové a zpravodajské tak, aby vytvářely kontinuální proces počínající dnem nástupu, pokračující přidělením k příslušnému odboru a v případě I. správy (rozvědky) i během zavedení do legalizačního úřadu, pobytu na zahraniční rezidentuře a po návratu do centrály. (Rozkaz náčelníka první správy SNB, 1985)

Některé postupy StB nabyly velice konkrétní charakter – například zákaz náčelníka I. správy pořádat hromadné oslavy. Rozkazem zakázal pořádání hromadných oslav konaných při příležitostech odjezdů nebo návratů

příslušníků ze zahraničí, neboť při nich docházelo k dekonspiracím a prozrazování utajovaných skutečností. (Rozkaz náčelníka první správy FMV, 1975)

1. 4. 4 Zdravotní a sociální péče

Příslušníci Státní bezpečnosti byli státem preferovanou zaměstnaneckou skupinou, proto jim jeho představitelé vytvářeli nadstandardní sociální podmínky v oblasti odměňování a rekreační péče. Opakovaně byl vznášen požadavek na důslednou diferenciaci podle náročnosti a odpovědnosti vykonávaných funkcí při rozdělování odměn. Konkrétní vzájemně srovnatelná kritéria společná celé organizaci ovšem nastavena nebyla. Systém se stal závislým na rozhodování jednotlivých funkcionářů a tím pádem sociálně nespravedlivým, přestože byl prezentován a původně snad i konstituován právě opačně.

Zákon č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti, zavedl preventivní rehabilitace, které měly vést ke snížení negativních vlivů služby na příslušníka, a tak k prodloužení doby výkonu služby a jejímu zkvalitnění. (Kroupa, 1985)

V oblasti zdravotní péče byla pro StB zřízena samostatná zdravotní střediska s nadstandardní zdravotní péčí. Přístup byl umožněn jak příslušníkům, tak členům jejich rodin i občanským zaměstnancům. Zařízení prováděla pravidelné preventivní prohlídky a jejich rámcové vyhodnocení poskytovala nadřazeným konkrétních příslušníků. Od stanovené věkové hranice (většinou 45 let) nebo po určité délce doby služby udělovala poukazy na lázeňskou léčbu. Jedno ze zdravotních středisek bylo situováno ve „Staré budově“ v Platnéřské ulici č. 4 v I. poschodí, další v ulici Krakovská (oba objekty na území Prahy 1). Vstup osob do zdravotnických zařízení se důsledně kontroloval. Zkvalitňování zdravotního zabezpečení patřilo mezi body realizace sociální politiky na půdě Státní bezpečnosti.

Ani oblast sociální péče nebyla zanedbávána. Pro příslušníky, jejich rodiny a – co je poněkud neobvyklé – i bývalé příslušníky (důchodce), organizovala StB zájmové a rekreační činnosti. Všem poskytovala pobyty

v rekreačních zařízeních a provozovala „Kluby příslušníků“ po linii konkrétní správy. Pro děti služba organizovala pionýrské tábory.

1. 4. 5 Fenomén moci v StB

S působením v bezpečnostních složkách státu souvisí fenomén moci. O fungování vnitřních a vnějších kontrolních mechanismů v oblasti využívání resp. zneužívání mocenského postavení příslušníky můžeme na tomto místě pouze spekulovat. V současnosti vyplouvají na povrch další a další excesy spojené se zneužíváním pravomoci veřejného činitele, nicméně faktem zůstává, že bez přísné disciplíny a kontroly ve všech oblastech by byla činnost StB destabilizována.

Nakonečný (1997, 2004) hovoří o silném motivu moci v „manipulačních povoláních“, mezi které se řadí i zpravodajská práce. Příslušnost ke Státní bezpečnosti v dané době v sobě spojovala dichotomní proudy moci – donucovací a odměňovací – a k jejich uplatňování služba disponovala všemi právními, společenskými a ekonomickými nástroji. Donucování a odměňování je možné klasifikovat jako jeden ze způsobů sociálního řízení (Tadeusz Kocowski in Wróbel, 2008), které podsouvá lidem konkrétní způsob chování.

Současně (pravo)moc spojená s výkonem funkce nezřídka doléhala na příslušníka samotného v souvislosti se snahou o uplatňování moci a zároveň její udržení.

Shrnutí:

- ❖ Státní bezpečnost vznikla jako složka Sboru národní bezpečnosti, s cílem plnit zpravodajské úkoly. Těžiště jejich aktivit spočívalo v organizačních složkách I. a II. správa.
- ❖ Právní rámec činnosti StB stanovoval pouze zákon o SNB, konkrétní rozpracování lze nalézt v textech instrukcí vydávaných tehdejším Federálním ministerstvem vnitra. Tyto dokumenty obsahovaly úpravu

řady nástrojů, kterými se zasahovalo do integrity jednotlivých osob, neboli řečeno dnešní ústavní terminologií, zasahovalo se do základních lidských práv a svobod.

- ❖ Ústavně zakotvená vedoucí úloha KSČ představovala zásadní normu nejvyšší právní síly pro činnost Státní bezpečnosti. Příslušníci nesplňovali dnešní základní požadavek apolitičnosti. Zároveň StB plnila zadání přicházející ze Sovětského Ruska jak na vlastním území, tak v zahraničí. Docházelo tím k popření smyslu existence zpravodajských služeb, jejichž povinností je konat ve prospěch státu, k ochraně jehož zájmů byly zřízeny.
- ❖ Přestože byla Státní bezpečnost státem preferovanou zaměstnaneckou skupinou a příslušníci využívali nadstandardní zdravotní a sociální výhody, příslušnost k StB v důsledku profesního imperativu omezovala sociální kontakty do jiných zaměstnaneckých skupin. Tuto skutečnost podporovala politika StB v oblasti lidských zdrojů tím způsobem, že pro práci v StB byli přednostně jako kandidáti vybíráni členové rodin stávajících příslušníků.
- ❖ Příslušnost k StB v dané době v sobě spojovala dichotomní proudy moci – donucovací a odměňovací – a tím podsouvala občanům konkrétní způsoby chování. Současně (pravo)moc spojená s výkonem funkce nezřídka doléhala na příslušníka samotného v souvislosti s uplatňováním a udržením moci.

2. ORGANIZAČNÍ KULTURA STÁTNÍ BEZPEČNOSTI

Druhá polovina 20. století přinesla nový úhel pohledu, kterým manažeři a odborná veřejnost posuzují organizace a firmy. Doposud se prosazoval jen ekonomický aspekt; později se přidružila otázka kvality, vyvolaná rychlým a progresivním nárůstem japonské ekonomiky po druhé světové válce. Pokrok vyvolaly publikace odborných statí pánů Peterse a Watermana, v 70. a počátkem let 80., kteří předložili veřejnosti tezi, že ekonomicky nejúspěšnější společnosti disponují určitými kulturními aspekty. (Lukášová, Nový, 2004) Fenomén organizační resp. firemní kultury můžeme vymezit jako inovativní úhel pohledu na organizaci, na její chování uvnitř i vně. Přívlastky „organizační“ a „firemní“ se k termínu kultura přidružily později.

Upřesňující vysvětlení organizační kultury přinese koncepce Smirciche (In Lukášová, Nový, 2004), který aplikuje dva odlišné přístupy: **interpretativní** a **objektivistické**. Interpretativní pojetí vnímá kulturu jako nedílnou **součást organizace** – nelze ji oddělit od ostatních firemních zdrojů. Druhý přístup koncipuje kulturu jako **vlastnictví organizace**. S vlastnictvím je možné libovolně nakládat, svými zásahy ho zhodnocovat či naopak a je od ostatních zdrojů oddělitelné. Není korektní přijmout bez výhrad jedno nebo druhé pojení. Pro ucelenou interpretaci je nezbytné zachovat oba odlišné úhly pohledu.

Odborníci z oblasti organizační kultury nabídli světu různé teorie. Ozbrojenými silami se inspirovala „Klasická teorie“. Dodnes vstupují vojenské termíny do běžné organizační řeči (velení, briefing apod.) Podle této teorie představují jednoduchá pravidla a principy nejlepší cestu, jak řídit a uspořádat organizaci. (Brooks, 2003)

Výkladových teorií a definic organizační kultury je přemíra. Lukášová a Nový (2004) ji vymezují jako:

- „(...) množinu základních předpokladů, hodnot, postojů a norem chování,
- jež jsou členům organizace společné
- a projevují se v jejich myšlení, cítění, chování a výtvorech materiální i nemateriální povahy“.

Výše bylo uvedeno, že neexistuje mezi odbornou veřejností konsensus ohledně vymezení organizační kultury. Odborníci se shodují pouze na tom, že organizační kultura je výsledkem procesu učení, jakož i adaptace na ni.

Organizační kultura ovlivňuje chování lidí v organizaci. Stala se jedním z témat aplikované vědní disciplíny – organizačního chování. Tato disciplína mj. zkoumá rozsah a podmínky, za kterých a v jaké míře dochází k ovlivňování zaměstnanců organizační kulturou.

Organizační kultura nestagnuje, ale vyvíjí se v čase. Její obsah ovlivňuje aktuální etapy vývoje organizace. Reaguje na změny vnějšího i vnitřního prostředí. Projevuje se v reálných jevech a zasahuje do procesů organizace. Působí na horizontální i vertikální komunikaci, determinuje vztahy nadřízených a podřízených, určuje míru kooperace či rivality mezi spolupracovníky, zasahuje do způsobu hodnocení zaměstnanců. Odráží se ve firemních hodnotách, zvycích, pracovních-společenských rituálech a vymezuje míru tolerance při jejich porušení.

2.1 Zdroje a funkce organizační kultury

Zdroje organizační kultury hledáme v determinujících faktorech působících na organizaci. Prvním vymežujícím faktorem je kdo a za jakým účelem instituci založil.

Vznik a vývoj Státní bezpečnosti byl nastíněn v předcházejících kapitolách. Firemní kulturu StB ovlivňovala mimo jiné politická situace Československa, respektive jaká frakce KSČ byla u moci – zda liberálnější či normalizační, a zda se ve vládnoucí straně odehrávaly „čistky“ doprovázené represemi uvnitř zpravodajských služeb.

Jiný determinant najdeme ve velikosti a struktuře organizace. StB byla vojensky organizovaná a řízená složka, což samo o sobě je určujícím prvkem organizační kultury. Uvnitř služby se aplikují formálnější a standardizovanější postupy než u civilních organizací.

V neposlední řadě čerpá organizační kultura z vnějšího a vnitřního prostředí firmy. Rozhodujícím faktorem vnějšího prostředí byla politická situace někdejšího Československa a z ní vyplývající uspořádání společnosti v duchu socialistických zásad. I charakter národa ovlivňuje kulturu organizace.⁹

Vnitřním determinujícím prvkem StB byl její status zpravodajské služby, který, jako u každé profesní skupiny, vyplýval z charakteru vykonávané činnosti a vyznačoval se specifickými projevy, zvyky a jazykem.

Funkce organizační kultury rozlišujeme dvě: **vnější** a **vnitřní**. Vnější funkce vytváří „image“ společnosti ve vztahu k zevnějšímu okolí. Při externím pohledu na Státní bezpečnost nás upoutají sídelní objekty. StB využívala převážně tři typy – vojenské (sklady zbraní a techniky, ubytovny apod.), moderní budovy, vyznačující se typickou architekturou (nebo vnitřním členěním) socialistických staveb (většinou zde sídlily řídicí orgány) a luxusní domy vilového typu, převážně zabavené občanům, kteří odešli do emigrace (objekty sloužily k výcvikovým účelům tajných spolupracovníků, /v ulici Pod Kaštany, v Praze 6/, nebo jako místo konspirativních schůzek, případně k ubytování prominentních návštěv).

Typická vozidla Státní bezpečnosti byly automobily zn. Volha, Tatra 613 a Lada Žiguli, nicméně příslušníci (zejména odbor sledování) měli k dispozici i nákladné automobily dovážené ze západní Evropy. Kvalita oblékání byla rozdílná. Pro některé příslušníky bylo oblečení důležitou součástí jejich vzhledu, a pokud měli možnost, přiváželi si nebo nechali dovážet kvalitní obleky ze zahraničí. Ostatní se oblékali do tuzemské produkce, jejíž nabídka byla značně omezená. Oblečení mělo spíše formální charakter. Důležitým vnějším atributem byl průkaz příslušníka Státní bezpečnosti.

⁹ Např. za II. světové války bylo v protektorátu „Böhmen und Mähren“ zadokumentováno 5 tisíc spolupracovníků gestapa, zatímco ve srovnatelně velkém Norsku to bylo pouhých 700.

Státní bezpečnost usilovala o vytvoření „selfmarketingu“ prostřednictvím médií. V jejích řadách působili literárně činní příslušníci, kteří psali a publikovali beletrii a televizní scénáře.¹⁰ V textech, které uveřejňovali, zobrazovaly se interní postupy StB s cílem ukázat Státní bezpečnost v pozitivním a „lidském“ světle. (Cajthaml in Čelovský, 2005) Příslušné superlativy se objevovaly také v proslovech čelných představitelů státu. „*Sbor národní bezpečnosti je zaměřen na (...) zabezpečení spokojeného a šťastného života naší společnosti i práv každého jejího jednotlivého občana (...)*“. (Kroupa, 1980, str. 194)

K pozitivnějšímu náhledu na činnost Státní bezpečnosti resp. Sboru národní bezpečnosti mělo přispět založení „Muzea Sboru národní bezpečnosti“. Muzeum vzniklo z nařízení MV ČSSR č. 20/1972. Deklarovaným účelem muzea byla podpora výchovy mladých nebo budoucích příslušníků. (Kroupa, 1985)

Pro další posílení prestiže celého SNB byl vyhlášen „Den Sboru národní bezpečnosti“ v roce 1975. Oním dnem zvolili funkcionáři významné datum České historie – 17. listopad. Slavil se pořádáním slavnostních shromáždění s účastí vysokých funkcionářů a vládních představitelů.

Vnitřní funkcí organizační kultury je integrace uvnitř organizace. Postavena je především na sdílených hodnotách, cílech a představách. Může nabývat formu ceremoniálů, rituálů (popsáno níže), zvyků apod.

Firemní kultura je majoritní částí organizací chráněna a upevňována, zejména tam, kde byla a je záměrně utvářena cílenými aktivitami. Počáteční aktivitou je výběr vhodných pracovníků. Již ve fázi náboru a posléze výběru se eliminují ti, kteří zjevně nebudou akceptovat zásadní organizační hodnoty a nepřizpůsobí se nastaveným zvyklostem, ani na nich nebudou participovat. V rámci procesu adaptace nových zaměstnanců jsou nabízeny patřičné vzory chování. Adepti se cíleně seznamují s hodnotami, tradicemi, historkami a mýty organizace.

¹⁰ Vladimír Fiala byl dramaturg pražského a brněnského studia Československé televize, novinář, autor povídek a románů se špionážní tematikou a důstojník Státní bezpečnosti. (Cajthaml in Čelovský 2005)

Z postupu při náboru nových příslušníků popsaném v předešlé a následující kapitole vyplývá, že kritéria stanovená pro jejich výběr přesně udržovala předem určenou linii. Nesprávnou volbu nelze nikdy zcela vyloučit. K eliminaci chybných rozhodnutí při přijímání adeptů zpravodajského řemesla sloužila služební hodnocení zpracovávaná vždy při povýšení, převedení na jinou funkci či k jinému organizačnímu útvaru, nejméně však jedenkrát za rok. Hodnotilo se, jak dotyčný vychází se spolupracovníky, jak ochotně plní zadané úkoly, jinými slovy, jeho integrovanost do firemní kultury organizace.

Okupace našeho území v srpnu 1968 přinesla naprostou dezintegraci vnitřní organizační kultury. Značný počet středně i vysoce postavených důstojníků Státní bezpečnosti projevil zásadní nesouhlas se vstupem sovětských vojsk na naše území, což zapříčinilo rozvrat chodu služby a následně rozklad organizační kultury.

Zhroutil se agenturní síť, KGB převzala řízení téměř většiny agentů působících v zahraničí. Někteří příslušníci se odebrali do exilu, kde prozradili agenty, o jejichž činnosti byli informováni, a nasazení zpravodajské techniky proti zastupitelským úřadům v Praze i v zahraničí. Státní bezpečnost se s touto situací vypořádala obdobně jako majorita společnosti. *„Politický boj se soustředil na kádrovou přestavbu bezpečnostních orgánů, která byla spojena s očistou od zkompromitovaných příslušníků (...).“* (Kroupa, 1980, str. 7) Nesouhlasivší příslušníci byli vyloučeni ze zpravodajské služby, odešli do civilu nebo byli předčasně penzionováni, některé uvěznil.

2.2 Struktura organizační kultury

Následující strukturální členění čerpá ze Scheinova modelu organizační kultury publikované v mnoha odborných statích. Schein rozvrstňuje organizační kulturu do tří základních rovin – rovinu zjevnou, rovinu vědomou a rovinu nevědomou. Realita se může jevit následujícím způsobem:

a) rovina zjevná neboli manifestovaná

Zjevnou úroveň vyplňují veškeré vnější projevy kultury nazývané „artefakty“. Manifestovaná rovina se částečně kryje s výše popsanou vnější

funkcí firemní kultury. Ke správnému výkladu je třeba znát hlubší souvislosti. Pro upřesnění připomeňme, že zjevnou rovinu utvářejí: budovy, vybavení, vozový park, oblečení, odznak, písemné materiály.

b) rovina vědomá

Vědomá rovina se parciálně shoduje s vnitřní funkcí firemní kultury, taktéž výše popsanou. Tvoří ji hodnoty, pravidla a normy chování. Zaměříme na ni svoji pozornost, neboť je principiální pro charakter organizační kultury Státní bezpečnosti.

StB deklarovala „službu socialistické vlasti“ jako svoji nejvyšší hodnotu. Hodnotová orientace odpovídala poslání StB, neboť všechny zpravodajské služby jsou zřizovány za účelem ochrany státu a státního zřízení. Nedemokratičnost zřízení nic nemění na legitimitě základní hodnoty organizační kultury.

Každá polouzavřená organizace, tedy i StB, si vytváří vlastní pravidla a normy chování. Oficiální část předpisů určovala vojenská organizace a řízení, neformální si utvářeli příslušníci sami. Mezi formalizované standardy se zařadily ceremoniály spojené s přísahou, povyšováním, zdravením, pochvalou a pokáráním. V neformálním duchu probíhaly rituály spojené s příjezdem „krajánka“ (příslušník krajské správy) do centrály a naopak, oslavy narozenin, oslavy spojené s výjezdem či návratem ze zahraničí etc. Spojovací prvek vytvářel alkohol, který nechyběl při více i méně oficiálních příležitostech a nadřízení ho neoficiálně tolerovali.

Hodnoty představují podle většiny autorů jádro organizační kultury. Jsou důležitým indikátorem obsahu kultury a stávají se nástrojem jeho utváření. Klíčové organizační hodnoty bývají formulovány v etickém kodexu instituce nebo v samotném smyslu činnosti organizace. (Lukášová, Nový, 2004) Pracovníci se s nimi střetávají již před nástupem do firmy, ke konfrontaci s nimi dochází v průběhu adaptačního procesu a později při pracovním zařazení. Problém může nastat, pokud vládne nesoulad mezi deklarovanými hodnotami a hodnotami skutečnými. Téměř každý elév zpravodajského řemesla se střetne se skutečností (bez ohledu na státní zřízení),

že vnější deklarované hodnoty mohou jen velmi obtížně obstát bez úhony v tvrdé realitě zpravodajské práce.

Samostatným fenoménem je jazyk používaný příslušníky i tajnými spolupracovníky zpravodajských služeb. Vychází z vojenské (velín) a policejní (operativní rozpracování) terminologie (podstatné množství příslušníků se rekrutovalo z řad vojenských a policejních), zčásti je obohacován novotvory (dezinformace), nebo běžně užívané výrazy získávající nový význam (objekt, subjekt), případně se přetvářejí přidáním příslušného přívlastku (vázací akt). Nemálo termínů bylo převzato z ruského jazyka (ustanovka, bývalí lidé¹¹) Mluva může odrážet míru formálnosti vztahů uvnitř organizace. Do StB proniklo oslovování „ty“ z komunistické základny, kde tykání bylo samozřejmostí. Za formálním oslovením leckdy následovalo neformální tykání a oslovování názvem funkce nebo křestním jménem.

c) rovina nevědomá

Nevědomá rovina představuje všem společné základní vnímání reality. Jedná se o hlubší záležitost, než symbolizují hodnoty. V podstatě to jsou primární předpoklady, které vytvářejí platformu pro vznik společných hodnot, postojů a motivací. Je těžké říci, co utvářelo nevědomou rovinu ve Státní bezpečnosti.

Charles Handy rozdělil kulturu do čtyř typů založených na strukturálních rysech uspořádání: „mocenské kultury“ – malé podnikatelské firmy, „funkční kultury“ – velké byrokratické firmy, „úkolové kultury“ – organizace maticového typu (moc leží na průsečíku rolí), „osobní kultury“ – základním prvkem je jednotlivec. Vyjmenované kultury jsou běžné v profesních organizacích. (Brooks, 2003) Podle předešlého rozdělení leží firemní kultura Státní bezpečnosti v rovině funkční kultury a úkolové kultury. Funkční proto, že některé složky organizační kultury se vázaly na vykonávanou funkci (např. artefakty – zařízení kanceláře, služební vůz,

¹¹ „Bývalí lidé“ – termín převzatý z ruského jazyka, nejprve používán k označení příslušníků nepřátelských tříd; později určoval všechny „nepřátelské osoby“ socialistického zřízení. Kategorizace se odvíjela od nebezpečnosti pro režim – byly zde dokonce zařazeny celé profesní či společenské skupiny (např. aktivní věřící v podzemní církvi) *Zdroj: přednáška PhDr. Tomka ze dne 12. 6. 2008 na téma „Preventivní funkce StB“*

formalizované projevy ze strany podřízených) a úkolové z důvodu maticového způsobu práce StB, kdy každý jednotlivec byl podřízen svému stálému nadřízenému a dočasně svému „ad hoc“ veliteli konkrétní zpravodajské akce či úkolu.

2. 2. 1 Služební přísaha

Nedílnou součástí organizační kultury zpravodajské služby je služební přísaha. Přisahu skládali příslušníci Sboru národní bezpečnosti před přijetím do služebního poměru. Stvrzovali ji podpisem pod textem, a poté bylo vše uloženo do personálního resp. kádrového spisu příslušníka. Pokud žadatel odmítl přísahu složit, byl služební poměr ihned ukončen, nebo vůbec nevznikl.

Na rozdíl od současnosti, kdy je služební přísaha taktéž součástí přijímacího aktu vstupu do zpravodajské služby (Zákon č. 361/2003, Sb.), měla v daném období většinou formu hromadného úkonu spojeného s významným výročí (z pohledu vládnoucího režimu).

Výchozí datum, jež uvozuje práci sledovanou etapu činnosti Státní bezpečnosti, je 17. listopad 1970. V tento den poslanci Federálního shromáždění ČSSR schválili znění poslední přísahy příslušníků Sboru národní bezpečnosti resp. Státní bezpečnosti (viz dále), jako součást zákona o služebním poměru příslušníků. (Blažek in Čelovský, 2005)

Pojmosloví použité ve služební přísaze, spolu s ideovým zaměřením, reflektuje období vzniku přísahy. Poválečné přísahy navazovaly na prvorepublikový hodnotový systém s důrazem na apolitičnost přísahajícího. Přísahy z éry komunistického režimu manipulovaly s „(...) *primitivním slovníkem a ideologickými termíny*“. (Blažek in Čelovský, 2005, s. 18) Zcela mizí apolitické vyznání, jež je nahrazeno „věrností“ pracujícímu lidu, Komunistické straně Československa a Svazu sovětských socialistických republik.

Pro srovnání uvádím služební přísahu z roku 1970, služební přísahu z roku 1990 a služební slib příslušníků současných ozbrojených sborů. Na první pohled je nápadný rozdíl v délce přísahy. Emotivní zbarvení

akcentované emocionálně podbarvenými výrazy (neochvějně, přísně, rozhodně bojovat, nepřátelé) spíše připomíná ukázkou ze shakespearovského dramatu než slavnostní slib. Odstavec, kdy příslušník slibuje přátelství jiné zemi, než je ta, jejímž je občanem, nepřipouští možnost, že zájmy jeho domovské země by mohly být odlišné nebo dokonce protichůdné zájmům Sovětského svazu.

Za povšimnutí stojí část týkající se zdokonalování všeobecného i odborného vzdělání. Tuto pasáž v polistopadových přísahách nenajdeme. Otázkou zůstává, zda byl úsek vypuštěn pro nadbytečnost z důvodu zkrácení textu, či myšlenka prohlubování vzdělání a zvyšování odborné kvalifikace nebyla a není považována za nezbytnou. Nebo právě naopak, se dnes pokládá za samozřejmou. Faktem zůstává, že v současných legislativních materiálech se zpravodajskou tematikou není požadavek prohlubování a zvyšování odborných znalostí nikde zmiňován.

Služební přísaha příslušníků SNB

„Já, příslušník Sboru národní bezpečnosti, slavnostně přísahám věrnost své socialistické vlasti - Československé socialistické republice, dělnické třídě a všemu pracujícímu lidu vedenému Komunistickou stranou Československa.

Slibuji, že budu čestným, statečným a ukázněným příslušníkem Sboru národní bezpečnosti, že budu neochvějně bránit socialistické společenské a státní zřízení, zákonná práva občanů a veřejný pořádek.

Budu zdokonalovat svou politickou připravenost na základě marxismu-leninismu, úroveň svého všeobecného i odborného vzdělání a dbát o svou bezúhonnost. Přísně budu střežit státní a služební tajemství.

Budu vždy rozhodně bojovat proti nepřátelům své socialistické vlasti, nepřátelům Svazu sovětských socialistických republik a ostatních spojeneckých socialistických zemí. Budu střežit přátelství a upevňovat spolupráci s lidem Svazu sovětských socialistických republik a ostatních spojeneckých socialistických zemí a bojový svazek s jejich ozbrojenými bezpečnostními sbory. Vynaložím všechny své síly a schopnosti a jsem připraven nasadit i život

v boji za zájmy Československé socialistické republiky a při plnění jejich internacionálních závazků, v boji za vítězství míru a komunismu.

Tak přísahám!“

Zákon č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků Sboru národní bezpečnosti

Služební přísaha

„Já, příslušník Sboru národní bezpečnosti, slavnostně prohlašuji, že budu věrný Československé socialistické republice. Budu čestným, statečným a ukázněným příslušníkem Sboru národní bezpečnosti. Při plnění svých služebních povinností se budu řídit ústavou a zákony a budu chránit ústavní zřízení Československé socialistické republiky, práva občanů a veřejný pořádek. K tomu jsem připraven vynaložit všechny své síly i schopnosti a nasadit i svůj život.

Tak přísahám!“

Zákon č. 74/1990 Sb., kterým se stanoví nové znění vojenské přísahy a služební přísahy příslušníků Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy, upravuje název československé armády, upravuje řádná dovolená vojáků v základní službě a jímž se mění zákon č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti

Služební slib

„Slibuji na svou čest a svědomí, že při výkonu služby budu nestranný a budu důsledně dodržovat právní a služební předpisy, plnit rozkazy svých nadřízených a nikdy nezneužiji svého služebního postavení. Budu se vždy a všude chovat tak, abych svým jednáním neohrozil dobrou pověst bezpečnostního sboru. Služební povinnosti budu plnit řádně a svědomitě a nebudu váhat při ochraně zájmů České republiky nasadit i vlastní život.“

Zákon č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů

2.3 Obsah a síla organizační kultury

Organizační kultura se utváří ze základních předpokladů, hodnot a norem, které sdílí většina členů organizace. Vše se projevuje v chování jednotlivých osob a prostřednictvím artefaktů užívaných firmou. Základním předpokladem pro vznik organizační kultury StB byla zpravodajská činnost zarámovaná komunistickou ideologií a snahou o udržení a posílení socialistického zřízení.

Z dnešního pohledu je obtížné říci, jak organizační kultura StB působila navenek, neboť k tomuto aspektu organizace nebylo ve sledovaném období přihlíženo a pokud ano, záznamy o hodnocení nejsou k dispozici. Ze vzpomínek účastníků lze vyčíst účinek vnějších projevů, který byl převážně negativní a obavy vzbuzující. Můžeme tudíž soudit, že firemní kultura Státní bezpečnosti minimálně zčásti plnila svoji roli.

Při studiu organizační kultury není přehlížena skutečnost, nakolik jsou dané předpoklady, hodnoty, normy a z nich vyplývající vzorce chování v organizaci sdíleny. Míra sdílení je měřítkem síly organizační kultury. Jsou-li elementy firemní kultury sdíleny ve vysoké míře, jedná se o silnou organizační kulturu, která výrazným způsobem ovlivňuje fungování organizace. Na obsahu záleží, zda vliv bude mít pozitivní nebo negativní charakter. Je-li organizační kultura slabá, chování členů organizace je v podstatně větší míře ovlivněno individuálními charakteristikami. (Lukášová, Nový, 2004)

Několikrát bylo zmíněno, že StB pracovala jako vojensky organizovaná a řízená instituce. Tato skutečnost sama o sobě predestinovala potlačení individuality příslušníků. Výběr nových příslušníků se orientoval na uchazeče s obdobnými názory a povahovými vlastnostmi a následně přísné předpisy striktně určovaly pravidla chování, čímž maximálně snižovaly míru spontaneity v chování a jednání.

Při zkoumání síly organizační kultury se zaměřujeme na rozsah a intenzitu. Rozsahem se rozumí rozměr, v jakém členové akceptují zásadní hodnoty organizace. Intenzita se projevuje mírou souhlasu s těmito hodnotami.

V podstatě lze vznést otázku, v jakém rozsahu a jak intenzivně ovlivňuje organizační kultura myšlení a chování svých členů.

Pro organizaci je výhodné mít silnou a účelnou kulturu, neboť napomáhá nepřímou cestou utvářet členy a vytvářet z organizace vůči vnějšímu okolí homogenní celek. Přispívá k účinnějšímu řešení konfliktů, usnadňuje rozhodovací a kontrolní procesy, podporuje komunikaci. Má ovšem svá negativa a limity, které se ve Státní bezpečnosti projeví v plné síle – konformita, uzavřenost a nízká flexibilita.

2.4 Adaptace na organizační kulturu

Adaptací ve firemní terminologii rozumíme proces a výsledek začleňování pracovníků do organizace. Týká se nových pracovníků, ale také pracovníků po dlouhodobé nepřítomnosti, nebo při výrazné změně zasahující do stávající sociální struktury organizace.

Kritérium rozlišení typů základních druhů adaptace může být nastoleno z hlediska organizačního a individuálního – **pracovní** adaptace a **sociální** adaptace. Pracovní adaptace je výsledným efektem při sladování specifických požadavků konkrétní pracovní pozice a znalostí, schopností a dovedností určitého člověka. Sociální adaptace představuje proces začleňování jednotlivce do sociálního systému organizace a do sociálních vztahů nejbližšího pracovního kolektivu. V rámci začleňování do sociálního systému dochází zároveň k adaptaci na organizační kulturu.

Adaptační proces může mít neformální podobu (zejména v malé organizaci), nebo probíhá značně formalizovaně. Státní bezpečnost vytvořila ucelená odborně-bezpečnostní vstupní školení, zpravidla oddělená pro administrativní a výkonné složky. Programy zahrnovaly historii organizace, marxisticko-leninskou ideologii a konkrétní výukové celky dle zaměření budoucí vykonávané pozice. V souvislosti s nově přijatým Zákonem č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti, byl zaveden institut zkušební doby, jehož smyslem bylo: „(...) zjistit způsobilost příslušníka pro službu (...). Zkušební

doba bude využita k zajištění kvalitnější přípravy pro službu (...). (Kroupa, 1985)

Výsledkem adaptačního procesu je určitá míra identifikace pracovníka s organizací a její kulturou. Identifikace rozlišujeme dle typů:

- a) **Přirozená identifikace** – dochází k plnému souladu hodnot a norem jedince s hodnotami a normami organizace.
- b) **Selektivní identifikace** – pracovník akceptuje hodnotový rámec a normy organizace, ale zároveň zůstává zachována jeho individuální integrita.
- c) **Vykalkulovaná identifikace** – účelové předstírání identifikace s normami a hodnotami organizaci, které je motivováno určitým prospěchem pro pracovníka – zjištná kalkulace.

V každé organizaci, tedy i v StB se vyskytovaly všechny uvedené typy identifikace. Ve vzpomínkách příslušníků se objevují jejich různé kombinace. Nezřídka, z počáteční přirozené identifikace, docházelo k přeměně na vykalkulovanou apod. Zejména na déle sloužící příslušníky doléhaly účinky změny organizační kultury způsobené zvraty v politické situaci.

2.5 Změna organizační kultury

Jak bylo předestřeno v předchozích kapitolách, má organizační kultura přechodný charakter. V čase vzniká, vyvíjí se, proměňuje nebo zaniká. Vše se děje nejčastěji vlivem změn vnějšího prostředí. V jejich důsledku mohou nastat tři typické situace:

- a) **zachování stávající kultury** – hlavní cíle, normy a hodnoty zůstávají,
- b) **přeměna stávající kultury** – změna zaměření a hlavních cílů organizace – nedotýkají se personálního složení organizace,
- c) **zánik dosavadní kultury a budování kultury nové** – vytyčují se nové směry rozvoje, formulují se nové cíle, klíčové pozice obsazují lidé zvenčí, vznikají nové hodnoty, normy a utvářejí se nové vzorce chování.

Pokud do nového prostředí přicházejí jednotlivci, snadněji se přizpůsobují stávající kultuře. Pakliže vstoupí do atmosféry organizace celá skupina, přináší s sebou kulturu z předešlého prostředí. (Vybíralík in Výrost a Slaměník, 1998)

2. 5. 1 Dopady politických změn na organizační kulturu StB

Listopad 1989 zásadním způsobem ovlivnil činnost Státní bezpečnosti a vedl k jejímu zrušení v únoru 1990. V průběhu těchto tří měsíců byla činnost StB paralyzována. Jednotlivé skupiny vyvíjely samostatné aktivity podle svého vnímání reality. Část likvidovala záznamy o činnosti a spolupracovnicích, jiná je selektivní formou shromažďovala k dalšímu využití ve svůj prospěch a zbývající s většími či menšími obavami vyčkávala, jak se situace vyvine. Po vzniku „Úřadu na ochranu ústavy a demokracie“¹² nastala následující situace.

Dne 9. května 1990 schválilo Federální shromáždění ČSSR zákon o občanských komisích, jejichž úkolem bylo zhodnotit způsobilost příslušníků SNB k další službě. Uvádí se, že v roce 1990 bylo propuštěno 7778 příslušníků SNB. Sedmdesát čtyři z nich odmítlo složit přísahu a slíbit věrnost novému režimu – z toho 13 příslušníků sloužilo u Státní bezpečnosti. (Blažek in Čelovský, 2005) Vypovídací hodnota uvedených čísel ukazuje, jaké procento příslušníků pracovalo u StB z přesvědčení o správnosti směřování ke komunistické budoucnosti a socialistické přítomnosti.

Nově vzniklá zpravodajská služba začala pracovat se zbytky starých evidencí a archivů a částečně s původním personálním obsazením. V jejím čele stanul reaktivovaný, bývalý vysoce postavený, příslušník Státní bezpečnosti, který sebou přivedl obdobně poznamenané bývalé příslušníky. Tito sice věděli, jak fungovala StB, ale neměli zkušenost s činností kontrarozvědky v demokratickém prostředí. (Churaň, 2000)

Další nově příchozí se rekrutovali z řad původně opačné strany politického spektra. Bývalí disidenti vstoupili do zpravodajské služby s nadšením a předsevzetím „udělat revoluci“ v samém centru organizace, která

¹² První polistopadový nástupce kontrarozvědné části StB.

je pronásledovala. Zbývající, a v této době menšinovou část, tvořili lidé, kteří nesouhlasili s metodami a praktikami Státní bezpečnosti a nyní viděli možnost přispět k vytvoření organizace, jež by plnila účel, kterému měla sloužit – a to k ochraně demokracie. Tímto způsobem vznikla značně nehomogenní sociální skupina, která měla začít zpravodajsky pracovat.

Nově příchozí přišli pouze s mlhavou představou o tom, jak má zpravodajská činnost vypadat. Část sice vycházela ze svých zkušeností, ale kvalitativně se jednalo o činnost zcela odlišnou. Státní bezpečnost disponovala policejními pravomocemi, kdy měla v rukou zákonné nástroje, které jí poskytovaly možnost přinutit občany ke spolupráci. Nyní docházelo, byť k postupnému, ale striktnímu rozlišení rozvědčné, kontrarozvědčné a policejní práce a nastavení pravomocí odpovídajícím způsobem.

Jak v této době vypadala organizační kultura se lze pouze domnívat. Nicméně výše uvedené skutečnosti hovoří samy za sebe. Fundovaní vědci (Uttal in Brooks, 2003) tvrdí, že kulturní změna trvá od šesti do patnácti let. Podržíme-li se tohoto tvrzení, lze říci, že v dnešní době firemní kultura zpravodajských služeb má ustálený charakter a tudíž je možné posuzovat, jaké jsou její vnější projevy, a jak působí na nás, občany této země.

Rok osmdesát devět nebyl prvním politickým předělem v historii zpravodajských služeb poválečného Československa. Již rok 1968 zásadně poznamenal jejich fungování. Například tzv. vědeckotechnická rozvědka, která plnila úkoly v oblasti získávání plánů a výrobních postupů v oboru výpočetní techniky, elektroniky, raketové techniky, letectví, chemie a nukleárních zbraní, byla do roku považována za nejúspěšnější součást rozvědky. V srpnu 68 vznikla v této složce nejsilnější opozice proti obsazení Československa. Vedení reagovalo na vzniklou situaci reorganizací složky a postupnou výměnou většiny pracovníků. (Frolík, 1990)

2.6 Subkultury

V rámci organizační kultury koexistují relativně samostatné kultury – subkultury. Jejich zdroj je možné nalézt v odlišné funkční specializaci

konkrétního útvaru. Ve zpravodajské službě se objevuje specifická subkultura u příslušníků zpravodajských složek, analytických složek či útvaru zabývajícím se sledováním. Jednotná subkultura je i v týlovém zabezpečení. Odlišnosti vyplývají z charakteru práce a personálního obsazení. Existuje poměrně značný rozdíl mezi složkami výkonnými a složkou týlovou.

Pro subkultury je nezbytné k udržení vnitřní jednoty vytvořit mechanismy, které jednotlivce začlení do skupiny. Pospolitosť zajišťuje základ moci. Některé subkultury udržují svoji moc omezením přístupu k odborným znalostem. (Brooks, 2003) Ve zpravodajských službách se k odborným znalostem přidávají zpravodajské informace. Skupiny koexistující uvnitř zpravodajských služeb využívají hierarchického postavení svých členů k udržení redukováného přístupu ostatních příslušníků ke zpravodajským informacím a zadáním přicházejícím od nadřízených složek.

Ke konfliktu mezi subkulturami dochází, pokud jedna dává najevo druhé svoji převahu, nebo se při plnění společného úkolu střetávají členové různých subkultur a přinášejí na společnou půdu vlastní pravidla a zvyky, která jsou pro ostatní obtížně přijatelná.

Shrnutí:

- ❖ Výše uvedené skutečnosti nastiňují pochybnosti, zda „ovzduší“ ve Státní bezpečnosti lze nazývat organizační kulturou. Pokud připustíme, že předchozí analýza opravňuje k užití termínu „organizační kultura StB“, musíme taktéž připustit, že se jevila jako funkční. Identifikované příčiny jsou následující:
- ❖ Striktní účelový předvýběr příslušníků do určité míry zaručoval snadnější a úplnější adaptaci na kulturu StB.
- ❖ Státní bezpečnost vytvořila ucelené školící programy zaměřené na řízené seznámení nových příslušníků s chodem, zaměřením a činností organizace.

- ❖ Vojenská organizace a řízení predestinovalo potlačení individuality příslušníků a snižovalo míru spontaneity jejich chování a jednání.
- ❖ Výrazná podpora řídicího orgánu, kterým byla KSČ, zaručovala dostatek zákonných i finanční prostředků nutných k posílení zejména vnějších funkcí organizační kultury StB.
- ❖ Pohled na organizační kulturu StB v období polistopadových změn ukazuje jedinečnost nastalé situace. Nastíněný stav zasluhuje zkoumání, které přesahuje možnosti předkládané práce a ani není jejím ústředním tématem.

3. ORGANIZACE VZDĚLÁVÁNÍ PŘÍSLUŠNÍKŮ STÁTNÍ BEZPEČNOSTI

Vzdělávání příslušníků Státní bezpečnosti zajišťovaly organizační útvary k tomuto účelu zřízené. Speciální pracoviště s názvem „Odborná škola“ obstarávalo kvalifikaci a přípravu příslušníků I. správy. Pro příslušníky II. správy byl zřízen útvar nesoucí název „Školský odbor“. Vzdelávání institucionálně zabezpečovaly rezortní organizace: praporčické školy, důstojnické školy a fakulta StB Vysoké školy SNB (dále též „VŠ SNB“). V odůvodněných případech mohli příslušníci studovat civilní střední a vysoké školy.

Příprava příslušníků I. správy probíhala zvláště intenzivně. Vysoká odbornost a kvalita přípravy byla motivována náročnými podmínkami práce příslušníků působících mimo naše území a jejich obtížnou nebo téměř nemožnou nahraditelností. Odborná škola zabezpečovala, aby každý příslušník rozvědky splňoval požadované odborné a kvalifikační předpoklady.

Přípravu příslušníků II. správy zajišťoval Školský odbor, který se zaměřoval především na výkonné složky. Vzdeláváním se zabýval prioritně v rovině organizační a metodické. Zařizoval politickou, všeobecně teoretickou, odborně bezpečnostní, právní, vojenskou a jazykovou přípravu. Organizace vzdelávání vykazovala obdobnou podobu jako u I. správy.

V praporčických kurzech se připravovali příslušníci určení pro výkon služby „neoperativního“ charakteru. Důstojnický kurz byl koncipován pro dvě zaměření: kurz pro operativní a kurz pro neoperativní pracovníky. Všechny typy vzdelávání bylo možno absolvovat formou řádného denního studia, anebo studiem při výkonu služby.

Specializované vysokoškolské vzdelání organizovala VŠ SNB, fakulta StB. Pro tento účel byly zřízeny dvě katedry: katedra odborné bezpečnostní přípravy a katedra cizích jazyků. Při studiu byli příslušníci I. správy SNB

zařazení ve „Skupině I. s. SNB“ a příslušníci II. správy ve „Skupině II. s. SNB“.

Vybraní příslušníci byli vysíláni studovat na „Večerní univerzitě marxismu-leninismu“ (zkr. VUML). Někdy ji absolvovali jako předstupeň studia na civilní vysoké škole.

Řídící pracovníci či budoucí „rozvědčící“ odjížděli studovat na Vysokou školu F. E. Dzeržinského v Moskvě. Školu řídila KGB, která se mimo jiné snažila získávat české studenty ke spolupráci.

3.1 Stanovení kvalifikačních předpokladů

V návaznosti na změny a vývoj činnosti SNB i StB jako jeho organizačního celku se upřesňovaly a konkretizovaly kvalifikační požadavky pro výkon jednotlivých funkcí. Znatelný odklon od praktikismu směrem k významnému zvýšení teoretické přípravy vyvrcholil snahou o vytvoření nového systému bezpečnostního školství. Pro představu – v první polovině šedesátých let splňovala kvalifikační předpoklady zhruba jedna čtvrtina příslušníků.

Ministerstvo vnitra připravilo dokumenty, které vycházely z usnesení sekretariátu ÚV KSČ ze dne 5. června 1963, jež rámcově určovaly tvorbu metodiky pro určování kvalifikačních požadavků. Jednalo se o následující dokumenty:

- Směrnice o kvalifikačních požadavcích,
- Návrh nové školské soustavy MV,
- Základní ustanovení o průběhu služby příslušníků MV ve formě služebního předpisu.

Realizace záměru byla rozvržena do tří etap: I. etapa 1963 – 1966, II. etapa 1967 – 1970, III. etapa 1971 – 1976.

První etapa se zaměřovala na reorganizaci středního odborného školství. Postupně vzniklo sedm středních odborných škol Ministerstva vnitra – v Praze, Pardubicích, Žilině, Vinoři, Slapech nad Vltavou, Ostrově

u Karlových Varů a v Jihlavě – a 4 odborné bezpečnostní školy – v Bratislavě, Spišském Podhradí, Janu pod Skalou a Vsetíně. V druhé etapě bylo plánováno vytvořit praporčické a důstojnické školy. Formování rezortního vysokého školství bylo plánováno ve třetí etapě. Ve skutečnosti byly cíle 2. a 3. etapy realizovány až v 70. letech.

V roce 1964 byly vypracovány a schváleny kvalifikační předpoklady pro všechny funkce v resortu ministerstva vnitra. Motivací ke splnění kvalifikačních požadavků byla návaznost na finanční ohodnocení a existenční perspektivu. Počet souběžně studujících byl stanoven na 20 % z celkového stavu příslušníků. (Historie SNB, 1980)

Metodický pokyn č. 31 z roku 1977 určoval kvalifikační předpoklady pro výkon funkcí příslušníků SNB a vymezoval postup zpracování kvalifikačních požadavků dle jednotlivých útvarů a funkcí. Záměrem bylo získání přehledu o plnění kvalifikačních požadavků jednotlivými příslušníky.

Oprávněný služební funkcionář vydal pokyn, kterým stanovil zaměření vzdělání nezbytného pro výkon funkcí podle tabulek složení a počtů jednotlivých útvarů. Následovalo zpracování záznamů o plnění kvalifikačních požadavků jednotlivými příslušníky. Na jejich podkladě se vypracoval plán vysílání příslušníků do škol a požadavek útvaru na vysílání příslušníků ke studiu. Kádrový rozkaz¹³ se vydával pouze pro příslušníky přijaté do služebního poměru před 1. červencem 1978. Ostatním příslušníkům se kvalifikační předpoklady, stupeň vzdělání a délka praxe pro výkon funkce uváděly přímo v kádrovém rozkazu o přijetí. Organizační zabezpečení stanovení zaměření vzdělání a jeho schválení zajišťoval příslušný kádrový útvar.

Záznam o plnění kvalifikačních předpokladů pro výkon zastávané funkce byl vypracován pro všechny příslušníky s výjimkou těch, kteří:

- dosáhli 45 let věku a doplnění vzdělání u nich nebylo požadováno,

¹³ tj. rozhodovací akt oprávněného služebního funkcionáře ve věcech služebního poměru, který byl obdobou personálního rozkazu či personálního rozhodnutí ve služebních poměrech podle současné právní úpravy

- splňovali kvalifikační předpoklady stanovené pro funkci, kterou vykonávali, a
- u nichž se nepředpokládalo doplnění vzdělání vyššího stupně,
- studovali v internátním studiu na VŠ SNB,
- byli příslušníky Pohotovostního pluku VB ČSR.

Podklad pro vyhotovení záznamu poskytoval hodnotící pohovor, který s příslušníkem provedl náčelník odboru nebo jiný nadřízený funkcionář, zpravidla za účasti kádrového pracovníka. Účelem pohovoru bylo seznámit příslušníka s kvalifikačními požadavky stanovenými pro jím vykonávanou funkci nebo funkci, kterou by mohl zastávat v budoucnu. Příslušník mohl požadavek odborně bezpečnostního vzdělání splnit délkou trvání služebního poměru čili délkou odborné praxe. Příslušný služební funkcionář byl oprávněn v odůvodněných případech uznat konkrétnímu pracovníkovi vzdělání jiného směru, než které bylo stanoveno pro výkon zastávané funkce. Chybějící nebo nedostačující kvalifikaci bylo povoleno si doplnit i denní formou studia.

Před vysláním k dennímu studiu uzavřeli zástupci StB s příslušníkem písemnou dohodu. Příslušník se v ní zavázal setrvat po skončení studia ve služebním poměru po trojnásobek doby strávené studiem, nebo uhradit náklady spojené se studiem, případně jejich poměrnou část. Pokud dohodu odmítl uzavřít, ke studiu vyslán nebyl. (Metodické pokyny k postupu při uzavírání dohod..., 1973)

3. 2 Praporčické a důstojnické kurzy

Praporčické a důstojnické kurzy byly organizovány v rámci služební přípravy k doplnění předepsané kvalifikační úrovně v odborném i všeobecném vzdělání pro výkon praporčických a důstojnických funkcí. Do vzdělávacího cyklu se zařazovali všichni příslušníci se základním, středním nebo úplným středním, příp. vysokoškolským vzděláním, přijatí do služebního poměru před 1. září 1980, kteří tyto požadavky nesplňovali. Výjimka byla udělena příslušníkům, kteří nejpozději k tomuto datu dovršili alespoň 45 let věku.

Příslušníci byli ke studiu v kurzech vysíláni rozkazem, a proto se účast v příslušném kurzu stala jejich služební povinností.

Kurzy pořádaly praporčické a důstojnické školy a realizovaly se formou tehdejšího dálkového studia, které bychom v současné terminologii nazvali studiem kombinovaným. Délka studia se pohybovala v rozmezí od 3 do 5 let v závislosti na předchozím a budoucím vzdělání. Frekventanti s maturitním vzděláním studovali v praporčickém kurzu 3 roky, ostatní 5 let. Důstojnické kurzy byly obsahově srovnatelné s náplní studia 1. ročníku VŠ SNB. Studium v kurzech se ukončovalo praporčickými nebo důstojnickými zkouškami, případně maturitní zkouškou. Příslušníkům bez maturitní zkoušky bylo umožněno studovat na rezortních středních školách a externích gymnáziích – přednostně těm, u nichž se v budoucnu předpokládalo pokračování studia na důstojnické škole a Vysoké škole SNB.

Frekventanti kurzů se rozdělovali do skupin nejméně o 15, nejvíce o 30 členech. Přímým vedením skupiny byl pověřen vedoucí skupiny, v jeho nepřítomnosti určený zástupce. Výběr a ustanovení prováděli náčelníci nebo velitelé útvarů. Jednalo se o pečlivě prověřené absolventy vysokých škol, výjimečně škol důstojnických. Facilitovali proces učení tím, že zodpovídali za organizaci a průběh výuky, vedení předepsané pedagogické dokumentace, materiální zajištění výuky, plnění učebních plánů, spolupracovali při výběru učitelů, odpovídali za kázeň a přímo se podíleli na výchovně vzdělávacím procesu. K plnění výše uvedených povinností si vedoucí ze skupiny vybral „staršího skupiny“, který mu byl nápomocen zejména při vedení přehledu o účasti na vyučování, zabezpečování studijních materiálů, pomůcek atd.

Školní rok začínal 1. září a končil 31. července. Výuka probíhala vždy jeden den v měsíci v celkovém rozsahu 90 vyučovacích hodin, přičemž vyučovací jednotka trvala 50 minut. V každém školním roce se zpravidla vyučovalo dvěma nebo třem předmětům, které byly zakončovány předmětovou, maturitní, praporčickou nebo důstojnickou zkouškou, v souladu s učebními plány.

Pedagogické a metodické zabezpečení vzdělávacího cyklu zajišťoval sbor pedagogických pracovníků z řad kvalifikovaných příslušníků útvaru

a učitelů civilních středních škol s odpovídající aprobací. Externí pedagogický sbor řídil vedoucí studijní skupiny. Lektori z řad příslušníků útvaru zabezpečovali výuku marxismu-leninismu, právních disciplín, odborně bezpečnostních a vojenských odborných předmětů. Civilní učitelé obstarávali výuku všeobecně vzdělávacích předmětů. Výběr prováděli stranické orgány ve spolupráci s orgány školské správy, s přihlédnutím k jejich politickým, morálním a odborným kvalitám.

Interní učitelé a instruktoři docházeli za pedagogy rezortních škol a konzultovali s nimi obsah a metody učiva. Zároveň byly organizovány hospitace na jejich výuce z řad pedagogického sboru rezortních škol. Tímto způsobem bylo zajištěno proškolení včetně zpětné kontroly lektorů, jejichž prvotní pracovní náplní nebyla výuka.

Zkoušky a způsob hodnocení měly obdobný charakter jako na vysokých školách. Shodně se účastníkům kurzu udělovalo studijní volno jak na samotné studium, tak na přípravu ke zkouškám. Přejít z praporčických studijních skupin do důstojnických byl v průběhu vzdělávacího cyklu vyloučen.

Příklady vyučovaných předmětů: základy bezpečnostní služby, kriminalistika, dopravní služba, hospodářský a politický zeměpis, přírodovědné základy odborné přípravy, základy marxismu-leninismu, základy čs. socialistického práva, mateřský jazyk, ruský jazyk, vědecké základy řízení a výchovy v SNB a StB, základy kontrarozvědné činnosti, základy rozvědné činnosti, základní otázky mezinárodních vztahů, strategie a taktika podvratné činnosti imperialistických rozvědek a antisocialistických sil, druhý cizí jazyk, topografie, teorie státu a práva, vševojsková příprava, vševojsková taktika, marxisticko-leninská filosofie a etika bezpečnostní práce.

3. 2. 1 Důstojnické kurzy pro operativní pracovníky

Důstojnické kurzy pro operativní pracovníky byly určeny absolventům vysokých škol (především civilních) a poskytovaly jim požadované důstojnické vzdělání. Probíhaly v délce 4 semestrů. Absolutorium připravovalo příslušníka pro výkon operativních funkcí. Obsah studia tvořila politická příprava

a marxismus-leninismus, otázky vnitřního a mezinárodního práva včetně problematiky služebního poměru příslušníka SNB, dále se doplňovaly znalosti z oboru psychologie a pedagogiky.

V oblasti budoucí profese byly předávány poznatky z bezpečnostních oborů obsahově obdobné jako v předcházející kapitole. Profilace vycházela z působnosti I. respektive II. správy. Nejpodstatnější rozdíl spočíval v jazykovém vzdělávání. Příslušník I. správy musel ovládat konverzaci na běžné společenské téma v jazyce ruském a nejméně jednom neslovanském, včetně znalosti reálií. Na jazykovou přípravu se studenti rozdělovali do menších skupin po čtyřech až šesti studentech.

Jednotlivé předměty se zakončovaly předmětovou zkouškou. Po 4 semestrech student skládal závěrečné zkoušky z marxismu-leninismu a z odborně bezpečnostní přípravy.

3.3 Nábor příslušníků na civilních vysokých školách

Státní bezpečnost podobně jako jiné složky SNB se snažila získat do svých řad co nejvíce vysokoškolsky vzdělaných lidí. Vedly ji k tomu minimálně dva důvody. Prvním, bylo naplňování cílů KSČ v oblasti infiltrace do tzv. pracující inteligence, která se převážně rekrutovala z řad studentů a absolventů vysokých škol. Druhým důvodem byla věcná potřeba vysokoškolského vzdělání pro specializované činnosti rozvědky a kontrarozvědky, zejména u řídicích pracovníků. Například v roce 1970 nastoupilo do SNB pouze 1/3 potřebných vysokoškolsky vzdělaných příslušníků. Také věková struktura nebyla rovnoměrná, neboť většina příslušníků nastoupila v letech 1945 – 1948 a nyní odcházela z aktivní služby. Navíc, pokud můžeme věřit dobovým zdrojům, ročně v aktivní službě umíralo průměrně 100 příslušníků sboru, z toho cca 78 % při úrazech nebo na nemoci z povolání. (Kroupa, 1985)

Situace v StB byla obdobná jako v ostatních útvech SNB. Státní bezpečnost proto aktivně vytipovávala a kontaktovala studenty civilních vysokých škol. Při výběru se prvotně zaměřovala na posluchače, kteří „(...)

vyrůstají v komunisticky orientovaném prostředí, dělnických a rolnických rodin a z rodin příslušníků SNB, vojsk MV, SNV, ČSLA, pracovníků stranického a státního aparátu“. (Metodický pokyn, 1975, str. 3) Tím lze vysvětlit jednu z příčin specifických atributů StB, kterouž je nezvykle vysoký počet rodinných příslušníků pracujících v téže organizaci.

Oslovováni byli studenti třetích a vyšších ročníků, jejichž studijní průměr od počátku studia do ukončení 4. semestru nesměl být vyšší než 2,5. Tipování vhodných uchazečů a případné informativní pohovory prováděly: v Praze kádrová správa FMV ve spolupráci s kádrovou správou MV ČSR, v Bratislavě kádrová správa MV SSR a v krajích příslušné kádrové odbory Krajské správy SNB.

V případě doporučení, byl adept prověřen ve stejném rozsahu, jako při přijetí do služebního poměru ke Státní bezpečnosti. Prověrku provedl útvar, který na výběr studenta vznesl požadavek, nebo který o doporučeného posluchače projevil zájem. Po kladném výsledku výběrového řízení se se studentem uzavřela dohoda o poskytování stipendia. Zásadní podmínkou uzavření dohody ze strany uchazeče bylo řádné ukončení studia a následné podání žádosti o přijetí do služebního poměru. V případě rozhodnutí o přijetí se dotyčný zavázal setrvat ve služebním poměru nejméně šest let. Pokud tak neučinil, měl povinnost uhradit vzniklé náklady. Jedinou výjimku představovaly zdravotní důvody.

Druhá strana se v dohodě zavázala vyplácet stipendium ve výši 1000 Kčs měsíčně. Navíc na učebnice a kulturní potřeby přispívala částkou 400 Kčs ročně. Ženatému posluchači nahrazovala jízdné osobním vlakem 2. třídy jednou měsíčně, svobodnému šestkrát za školní rok. Pokud měl stipendista nevýdělečně činného manžela či manželku, poskytoval se mu příspěvek ve výši 500 Kčs měsíčně a na každé nezaopatřené dítě 100 Kčs měsíčně.

Z toho plyne, že ženatý student s manželkou celodenně pečující o dítě mohl ročně získat až 19.600 Kčs + případné jízdné. Při posuzování sociálních souvislostí musíme vzít v úvahu skutečnost, že na tehdejší poměry se jednalo o částku velmi motivující, neboť její výše rozhodně nebyla zanedbatelná. Jistě bychom vysledovali paralelu mezi dnes obvyklými studentskými programy,

kteří poskytují studentům téměř všechny velké společnosti k získání znalostí a dovedností z praxe. Obdobně jako dnešní společnosti měla i Státní bezpečnost rozhozenou síť k podchycení perspektivních studentů, kteří mohli rozšířit řady budoucích příslušníků. Zároveň poskytnutím příspěvku na manžela či manželku realizovala StB politiku podpory rodiny. Ve sledovaném období se rodiny zakládaly mnohem dříve, než je tomu dnes, proto byl počet ženatých studentů podstatně vyšší.

3.4 Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti – fakulta StB

Vysoká škola SNB vznikla 25. září 1973 rozhodnutím předsednictva Federálního shromáždění č. 107 jako vysoká škola univerzitního směru. Sídlnila v Praze a řídil ji federální ministr vnitra ČSSR v dohodě s ministrem školství ČSR a ministrem školství SSR. Členila se na fakulty. Například v roce 1980 VŠ SNB tvořily: fakulta veřejné bezpečnosti, fakulta vyšetřování, fakulta ochrany státních hranic a fakulta státní bezpečnosti.

Ke studiu se mohli přihlásit příslušníci SNB, vojáci z povolání a příslušníci tehdejšího Sboru nápravné výchovy. Zájemci o studium absolvovali přijímací řízení, jehož součástí byly kádrové prověrky a psychologické testy. Vzdělávání mělo podobu řádného a mimořádné studia. Mimořádné studium se realizovalo dle „individuálního plánu“.

Řádné studium na fakultě státní bezpečnosti bylo organizováno ve dvou formách – jako denní studium a jako studium při výkonu služby. Denní studium bylo rozvrženo do 4 let, přičemž výjimku představovala intenzivní výuka neslovanských jazyků (viz kapitola 3. 4. 1). Účast na přednáškách v denním studiu byla povinná.

Studium při výkonu služby bylo stanoveno na dobu 5 let a realizovalo se jedenkrát za školní rok formou měsíčního soustředění v rozsahu 192 hodin přednášek. Doplnovalo ho samostudium a konzultace. Součástí každoročního soustředění bylo skládání zkoušek, přičemž jednotlivé zkoušky nesměly probíhat v bezprostředně po sobě následujících dnech. Zápočty se většinou udílely za účast na seminářích. První ročník studia se zahajoval úvodním

soustředěním v rozsahu 10 dnů. Jeho podstata spočívala v seznámení studentů s cíli, organizací a úkoly studia. Součástí počátečního soustředění byla imatrikulace.

Každý student byl povinen vypracovat osobní plán samostatného studia. Denní studenti tak činili na počátku každého semestru, studující při výkonu služby na začátku školního roku. Osobní plán samostatného studia musel reflektovat učební osnovy, program výchovně vzdělávací činnosti kateder a rozsah hodin jednotlivých předmětů. Jeho smyslem bylo napomoci studentovi optimálně si rozvrhnout a zorganizovat vlastní individuální postup při studiu - „*Měl by být účelný, vnitřně logický, měl by mít potřebnou časovou zálohu*“ (Metodické pokyny pro denní studium..., 1982, str. 8)

Studenti museli dodržovat přesně stanovená pravidla studia, práva a povinnosti. Mezi práva patřila možnost participovat na zlepšování výuky; hlavní povinností byla příprava ke službě v SNB, vojscích ministerstva vnitra, případně vojáků z povolání v ČSLA. Osobní volno mělo být využíváno ke studiu, zvyšování politických, odborných i všeobecných znalostí a ke sportu. Studenti byli nabádáni ke zvyšování ideově politické úrovně, osvojování si marxisticko-leninského světového názoru, prohlubování osobních vlastností jako je bdělost, smělost, houževnatost, iniciativnost, vytrvalost a fyzická připravenost. Mimo jiné měli vystupovat příkladně a chovat se důstojně na veřejnosti. (Metodické pokyny pro denní studium..., 1982)

Studium se zakončovalo státní závěrečnou zkouškou, jejíž součástí byla obhajoba diplomové práce a složení ústních zkoušek z marxismu-leninismu, trestního práva hmotného a procesního, teorie kontrarozvědčné činnosti StB a z jednoho výběrového předmětu. Výběrový předmět se volil z následujících disciplín: správní a bezpečnostní právo, mezinárodní právo a právní vztahy, speciální předměty. Pro vypracování a obhajobu diplomové práce byl vydán konkrétní předpis „*Nařízení a metodické pokyny pro zpracování a obhajobu diplomových prací*“. Po úspěšném ukončení studia se mohli absolventi přihlásit ke složení rigorózní zkoušky, a získat tak akademický titul „*doktor práv*“ (ve zkratce „*JUDr.*“).

3. 4. 1 Vyučované předměty

Učební plány fakulty StB byly konstituovány z plánů studijního oboru právo. Modifikovaly se podle „(...) *výsledků vědeckovýzkumné činnosti VŠ SNB, potřeb praxe, přiměřeného studijního zatížení studentů a ze zásad duševní hygieny*“. (Metodické pokyny pro denní studium..., 1982, str. 5)

Plány stanovovaly studijní předměty dle ročníků a semestrů i počty hodin výuky za semestr. Předepisovaly konkrétní zápočty, klasifikované zápočty a zkoušky včetně předmětů pro státní závěrečné zkoušky. Určovaly, z kterých vyučovaných předmětů je možné psát diplomovou práci. Maximální počet přednášek stanovovaly na 30 hodin týdně včetně seminářů a cvičení. Součástí výuky byly exkurze a odborná a společenskopolitická praxe. Nedílnou složku obou forem výuky činila politickovýchovná práce se studenty. Tělesná výchova se do uvedených hodin nezapočítávala.

Obsah vzdělávání byl koncipován do tří základních okruhů a dále se členil na jednotlivé předměty:

1) **Marxismus – leninismus**

- Marxisticko-leninská filosofie,
- Politická ekonomie,
- Vědecký komunismus,
- Dějiny KSČ, Mezinárodního dělnického hnutí a SNB.

2) **Právo**

- Teorie státu a práva,
- Dějiny státu a práva,
- Státní právo,
- Správní a bezpečnostní právo,
- Občanské a rodinné právo,
- Trestní právo (hmotné a procesní),
- Kriminologie,
- Kriminalistika,

- Mezinárodní právo a mezinárodní vztahy.

3) **Předměty širšího vědního základu**

- Teorie řízení, velení a informace (podstata předmětu spočívala v seznámení studentů s řízením společnosti, charakteristikou a prognostikou sociálních systémů, fázemi rozhodovacího procesu, plánováním a tvorbou plánů i řízením bezpečnosti, vědeckou organizací řídicí práce),
- Pedagogika a stranicko-politická práce (předmět měl vést studenty k vytvoření soustavy pedagogických vědomostí, dovedností a návyků vedoucích k rozvoji „(...) rozumových a mravních kvalit ve smyslu profilu absolventa VŠ SNB“ /Metodické pokyny pro denní studium..., 1982, str. 29/ a měl sloužit jako metodický návod jak řídit, organizovat a vychovávat podřízené pracovníky),
- Psychologie I. a II. (úkolem Psychologie I. bylo seznámit studenty se základy obecné a sociální psychologie, Psychologii II. – speciální /právnícká/ psychologie – učila aplikované psychologii v oblasti kriminální, soudní, vězeňské a operativně pátrací činnosti),
- Služební vojenská příprava (předmět vyučoval teoretické i praktické zvládnutí práce s mapou a grafické vyjadřování bezpečností situace na mapě, organizaci bezpečnostních sil a zásady velení jednotkám, zásady při mimořádných bezpečnostních opatřeních, boj s teroristickými skupinami, pátrací akce k zadržení nebezpečných pachatelů, ochranu a obranu objektů, ochranu proti zbraním hromadného ničení),
- Bezpečnostní příprava (zahrnovala výuku speciálních předmětů kontrarozvědčné činnosti zaměřenou na zvládnutí základních zákonitostí imperialismu a konkrétní fakta a údaje o speciálních službách protivníka, objasnění určitých forem a metod boje s vnějším nepřítelem),
- Jazyky (ruský a neslovanský).

Společným úkolem speciálních předmětů byla „(...) výchova studentů k úctě a lásce k práci v orgánech SNB a ovládnutí profesionálních znalostí

a schopností kontrarozvědné činnosti“ (Metodické pokyny pro denní studium..., 1982, str. 33) a naučit se predikovat vývoj bezpečnostní situace v makro i mikro měřítku.

Na Vysoké škole SNB, konkrétně na fakultě StB, byla součástí denního studia intenzivní výuka neslovanských jazyků. Trvala 4 a 1/2 roku a zakončovala se státní závěrečnou zkouškou z jednoho neslovanského jazyka. Učební plán byl modifikován podle potřeb konkrétní specializace.

3. 4. 2 Nosné prvky studia na VŠ SNB

„Hlavním znakem studia na VŠ SNB je samostatnost a soustavnost. K samostatnosti a soustavnosti studia napomáhá účast na výuce ve všech formách předepsaných učebním plánem, dále studium učebnic, učebních textů a ostatních studijních pramenů, právních norem, odborných domácích a zahraničních publikací, samostatné řešení zadaných úkolů, praktická účast na práci kateder a odborné praxi“. (Metodické pokyny pro denní studium..., 1982, str. 6)

Jak nejen z výše uvedeného vyplývá, velký důraz se kladl na samostatné studium jako jednu ze „(...) základních metod rozvoje osobnosti člověka. V samostatném studiu dochází k upevnění nabytých vědomostí a dovedností, k jejich vědomému rozšiřování o nové poznatky, k odhalování hlubších souvislostí a vztahů s ohledem na stále rostoucí požadavky společenské praxe“.

(Metodické pokyny pro denní studium..., 1982, str. 8)

Citované metodické pokyny obsahovaly rady a instrukce, jak při samostudiu postupovat. Doporučovaly seznámit se předem s přednáškami a v návaznosti na ně si včas zajistit studijní literaturu. Nabádaly ke stanovení časových úseků potřebných ke zvládnutí úkolů vyplývajících z jednotlivých studijních předmětů.

Výše uvedené citace a parafráze ukazují na značnou akcentaci samostudia jako jednu ze základních metod sebevzdělávání. Tento prvek přesahuje do současnosti – do doby spojené s celoživotním vzděláváním, jehož základním požadavkem je autoregulační způsob osobního a profesního rozvoje.

3. 4. 3 Specifika výuky na VŠ SNB

Studenti fakulty StB byli školeni i v kriminalistických metodách práce, většinou podle svého pracovního zaměření. Jednalo se např. o metody odhalování vyzvědačství spojeného s ohrožením státního, hospodářského či služebního tajemství, terorismu, sabotáže, záškodnictví apod. Jako pomocné učební texty sloužily „Metodiky“. Metodiku reprezentoval stenografický záznam přednášek dané problematiky určené posluchačům 1. fakulty (fakulta VB) VŠ SNB. Metodiky nesly stupeň utajení PŘÍSNĚ TAJNÉ podle tehdy platné právní úpravy ochrany státního tajemství a náklad činil pouhých 70 až 80 výtisků.

V průběhu studia se kladl velký důraz na ochranu utajovaných skutečností a na ochranu služebního tajemství. Studenti měli k dispozici čtyři knihovny:

- Studijní knihovna (fond tvořen povinnou a doporučenou studijní literaturou i beletrií),
- Vědecká knihovna (fond tvořen vědeckou a odbornou literaturou z oblasti společenských a právních věd),
- Tajná knihovna fakulty VB a
- Tajná knihovna fakulty StB (fondy tvořeny učebnicemi, skripty, učebními pomůckami, mapami, předpisy, rozkazy a nařízeními ve stupni utajení TAJNÉ a PŘÍSNĚ TAJNÉ určenými pouze k prezenční výpůjčce ve studovnách knihoven – výpisky a poznámky bylo možné zapisovat pouze do autentizovaných sešitů).

Obdobně jako jiné vysoké školy byla i VŠ SNB zapojena do vědecko-výzkumné činnosti. Například fakulta StB zpracovávala dílčí část státního vědeckého úkolu nazvaného „Obrana a ochrana socialistických vymožeností v etapě budování socialistické společnosti“ označeného IX-55. Jedné z kateder fakulty StB (katedra č. 102) se týkal dílčí vědecký úkol nesoucí název „Vývojové tendence, strategie a taktiky imperialismu proti světové socialistické soustavě a ČSSR zvláště“. Katedra si vytkla za cíl vytýčit teoretická východiska pro poznání strategie a taktiky protivníka ČSSR. Za

tímto účelem byla zorganizována vědecká konference s názvem „Současné tendence podvratné činnosti imperialistických rozvědek proti ČSSR“. Na konferenci vystoupili převážně odborníci z praxe a zúčastnili se jí zástupci fakultních a celoškolských kateder. (Sborník vystoupení z vědecké konference..., 1987)

3. 5. Zpravodajské vzdělávání příslušníků

Paralelně s výše popsaným vzdělávacím systémem fungoval systém profesního vzdělávání zaměřený na ryze odborné aspekty zpravodajské činnosti, který zmiňovanou soustavu prolínal a doplňoval. Navazoval na dosažené všeobecné vzdělání příslušníků před jejich přijetím, poté jim poskytoval odborně-bezpečnostní a politické vzdělání. Zároveň byl konstruován tak, aby umožňoval doplňovat si a zvyšovat profesionální mistrovství. Profesionální přípravu utvářely:

- marxisticko-leninská příprava,
- odborná bezpečnostní příprava,
- bojová a branná příprava,
- jazyková příprava,
- tělesná příprava. (Příkryl, 1980)

Realizoval se formou kurzů většinou zakončených komisionální zkouškou, po níž příslušníci obdrželi osvědčení o absolutoriu.

Každý nově přijatý příslušník prošel orientačním odborně-bezpečnostním vstupním školením. Jeho obsahem bylo seznámení s činností Státní bezpečnosti a jejích jednotlivých organizačních složek, s právními předpisy a interními rozkazy upravujícími činnost StB i SNB. Smyslem bylo urychlení adaptace příslušníka na nové prostředí. Poté byl, v souladu s kvalifikačními požadavky na konkrétní organizační zařazení, začleněn do vzdělávacího systému StB.

Shrnutí:

- ❖ Ve sledovaném období se začínal prosazovat patrný odklon od doposud uznávaného prakticismu směrem k vytvoření teoreticko-odborné platformy zpravodajské práce.
- ❖ Státní bezpečnost zabezpečovala doplňování a zvyšování kvalifikace u všech svých příslušníků. K tomuto účelu vypracovala pregnantní systém vzdělávání, jehož jednotlivé složky na sebe navazovaly a smysluplně se prolínaly.
- ❖ Státní bezpečnost velmi oceňovala vysokoškolské vzdělání, nicméně v některých případech byl největším doporučením ke studiu „vhodný původ“. Z řad vysokoškolských studentů si vytipovávala možné budoucí příslušníky.
- ❖ Formy výuky v praporčických a důstojnických kurzech byly do detailů propracovány včetně mechanismů kontroly.
- ❖ Na výuce se podíleli jak pedagogičtí pracovníci, tak odborníci z praxe, o jejichž „pedagogické minimum“ bylo taktéž postaráno.
- ❖ Neobvykle silný důraz se kladl na samostudium. Studenti měli k dispozici materiály, které je nasměřovaly, jak při samostudiu postupovat metodicky a systematicky.

4. VZDĚLÁVACÍ A VÝCHOVNÉ AKTIVITY VE STÁTNÍ BEZPEČNOSTI

Socialistické Československo věnovalo značnou pozornost vzdělávacím aktivitám a dalšímu vzdělávání zejména. Bedlivě dohlíželo na kontinuální proškolení a doplňování znalostí zaměstnanců, kteří z titulu své pracovní pozice přímo působili na občany – děti i dospělou populaci. Jednalo se především o učitele, ale i další profese, které byly v přímém kontaktu s občany. Do této kategorie spadaly bezpečnostní složky, tedy i Státní bezpečnost. Vysvětlení lze hledat ve snaze režimu manipulovat s občany zastřeným způsobem prostřednictvím tlaku na upevňování si žádoucích vlastností a motivací v rámci vzdělávání.

Těžiště dalšího vzdělávání spočívalo především v rozvíjení a posilování prosocialistického smýšlení a prohlubování znalostí marxismu-leninismu. Ve středu zájmu stálo další profesní vzdělávání. Tímto se otevíral prostor pro vznik a rozvoj podnikových vzdělávacích systémů, případně profesních pedagogik.

Ve sledovaném období fungoval ve Státní bezpečnosti stabilní vzdělávací systém, který se neustále zdokonaloval. StB se zaměřovala na rozšiřování odborných, politických a jazykových znalostí a zároveň sledovala výchovné hledisko vzdělávání. Značnou pozornost věnovala zkvalitňování pedagogické činnosti ve vzdělávacích zařízeních.

Hojně využívaným nástrojem vzdělávání bylo vytváření individuálních plánů rozvoje, v rámci Státní bezpečnosti nazývaných „Individuální plán přípravy nových kádrových rezerv“. Plán zahrnoval přehled absolvovaných a plánovaných vzdělávacích stupňů, výčet dokončených a navrhovaných kurzů, jazykové dovednosti, získané a plánované odborné znalosti a dovednosti vybraných příslušníků. (K zabezpečení realizace bezpečnostní politiky komunistické strany Československa a socialistického státu..., 1986) Co se týkalo jazykové přípravy, byli příslušníci I. správy přezkušováni v pětiletých intervalech z jazykových dovedností a ke studiu orientálních jazyků

(japonština, čínština, arabština) je služba vysílala do Moskvy studovat na VŠ KGB na dobu 5 let.

Výchovné působení na příslušníky se odvíjelo od celospolečenských poměrů. Jednalo se o výchovu speciální zaměstnanecké skupiny, která ve Státní bezpečnosti nabyla formu institucionalizovaného procesu. Výchova příslušníka i tajného spolupracovníka zahrnovala moment prevence před nežádoucím ovlivněním ze strany antisocialisticky a antikomunisticky smýšlejících osob. Objektem výchovné práce se v odůvodněných případech stávaly i rodinní příslušníci, např. při výjezdu příslušníka do zahraničí s rodinou proběhlo poučení a proškolení partnera. (viz. příloha B)

Následující citace plně vystihuje podstatu stanovování cílů a obsahu výchovy v podmínkách StB: „(...) *determinance cílů, obsahu výchovy vnějšími okolnostmi (celospolečenskými i na úrovních lokálních či mikro) je zásadní. Při stanovování konkrétních výchovných záměrů záleží pak na vyspělosti jejich tvůrců, nositelů a realizátorů. Základní kategorií, která do této situace vstupuje, jsou hodnoty.*“ (Kraus, Poláčková, 2001, str. 47) Deklarované hodnoty socialistického zřízení jsou všeobecně známé. Zastávané hodnoty konkrétních tvůrců, nositelů a realizátorů výchovného procesu jsou obtížně zjištělné, nicméně v hodnocení systému a jeho výstupů na ně musíme brát zřetel.

S výše uvedeným souvisí využívání metody „afektivní učení“. Pojem pochází od Silbermana a označuje učení hodnotám směřující k vytváření postojů. (Mužík, 1998) Jaké hodnoty a postoje se StB snažila u svých příslušníků zformovat, je podrobně rozepsáno na jiných místech této práce.

Výchovu obecně podporovala v socialistické společnosti manipulativní funkce médií spočívající v systematickém ovlivňování adresátů sledující určitý propagandistický cíl. (Kraus, Poláčková, 2001) Recipienty manipulačního působení byli nepochybně i příslušníci. Sociálně-psychologické klima StB v oblasti výchovy lze označit za více indoktrinační než v majoritní části společnosti. Účinky nátlaku se setkávaly s větším úspěchem. Výchovné působení se odehrávalo v rovině intencionální (kurzy, soustředění, přednášky,

schůze) i funkcionální (vytváření takových podmínek uvnitř organizace, které ovlivňovaly příslušníky žádoucím způsobem).

4.1 Profesionální pedagogika SNB

Profesionální pedagogika SNB se vymezovala jako věda aplikující poznatky obecné pedagogiky do výchovy a vzdělávání příslušníků SNB. (Kravčun, Přikryl, 1982) Navazovala na socialistickou pedagogiku, jež vycházela z přesvědčení o neomezených možnostech člověka a jeho schopnosti zdokonalovat se (pedagogický optimismus). Socialistická pedagogika odmítala názory „buržoazní“ pedagogiky, která zdůrazňovala vedoucí roli dědičnosti oproti úloze prostředí. Jejím předmětem bylo zkoumání zákonitostí pedagogického procesu. Možnosti výchovy byly přeceňovány. Hlavní myšlenka spočívala v jednotě výchovy a vzdělávání, kdy podstata formování osobnosti tkví v jejich vzájemné spojitosti. Upozorňovala na nedostatečné rozpracování problematiky výchovy a vzdělávání dospělých.

Úkolem profesionální pedagogiky SNB bylo stanovení cílů, úkolů, obsahu, principů, metod, prostředků a organizačních forem pedagogického procesu v prostředí a podmínkách vojensky řízené organizace. Dospěla v zpracované pedagogiku zabývající se takovými pedagogickými a sociálními jevy, jež oproštěny od patosu socialistické rétoriky, přesahují do dnešní doby. Rozpracovávala například fenomén profesionální deformace, a to v rovině, kdy neomezená pravomoc může způsobit pocit bezmoci a skepse. Zdůrazňovala roli člověka v modernizaci řízení, které může vést k realizaci bohatství. Učila teorii informací, neboť úloha informací je nejen pro zpravodajskou práci elementární. Pedagogický takt považovala u příslušníků SNB za nezbytný a definovala ho následujícím způsobem: „*Pedagogický takt umožňuje promyšleně, citlivě a pozorně formovat vztahy ke kolektivu, spolupracovníkům či podřízeným, odlišit náhodnou chybu od špatného úmyslu.*“ (Kravčun, Přikryl, 1982)

Obdobně, jako socialistická pedagogika, kladla velký důraz na sebevýchovu (*/.../ je povinen – rozuměj příslušník – řešit často velmi složité*

a různorodé problémy, rozhoduje samostatně a důsledky jeho rozhodnutí sleduje široká veřejnost /Kravčun, Příkryl, 1982 str. 147/), jejímž cílem měl být co největší užitek společnosti. V učení se odrážel duch tehdejší doby, který jednoznačně upřednostňoval kolektiv a společnost na úkor jednotlivce a individuality. Všemi texty se nese myšlenka vyzdvihující morální a charakterové vlastnosti příslušníků SNB.

Snaha o vytvoření vědeckého rámce činnosti StB byla korunována aktivitou tehdejšího ministra vnitra,¹⁴ která vedla k založením VŠ SNB, na jejíž půdě se mohlo zahájit vědecké bádání v oblasti bezpečnosti.

4. 2. Cíle, obsah, formy vzdělávání příslušníků

Prioritním cílem vzdělávání příslušníků Státní bezpečnosti bylo úsilí o vytvoření „uvědomělého“, pro-socialisticky a pro-komunisticky smýšlejícího člověka s kvalitním odborným vědomostním a dovednostním potenciálem, který bude účinným nástrojem při prosazování zájmů socialistického Československa a Komunistické strany Československa.

Od výše popsaného cíle se odvíjel obsah vzdělávání příslušníků. Pro upřesnění je třeba znovu připomenout, že vzdělávání směřovalo ke znalostem marxismu-leninismu (ideologický rámec), odborným znalostem spojených s fungováním StB jako organizace a znalostem spojeným s výkonem jednotlivých funkcí. Profesní pedagogika integrovala rozsah a hloubku vzdělávacího obsahu spolu s návyky a dovednostmi s profesním mistrovstvím příslušníků.

Společným cílem všech typů kurzů byla snaha o vytváření profesionálních návyků příslušníků. Návyk byl vnímán jako zautomatizovaná činnost pomáhající zejména v problémových situacích tím, že umožňuje větší možnost soustředění na hlavní úkol. (Příkryl, 1980) Vědomosti, dovednosti a návyky vyúsťují v profesionalistu. (Semrád, 1997) Profesionalita byla jedním z často zmiňovaných a vysoce oceňovaných témat. Na profesionalitu se

¹⁴ Jaromír Obzina – ministr vnitra ČSSR v letech 1973 – 1983.

tehdejší zorným úhlem nahlíželo jako na dodržování zákonů a předpisů ve spojitosti s emocionální stabilitou a přesným plněním zadaných rozkazů.

Vnější rámec realizace obsahu vzdělávání je utvářen organizační formou vzdělávacího procesu. „*Metodicky správně organizované vyučování (...) působí na vědomí, city a vůli příslušníků, vytváří u nich pozitivní emocionální stavby, rozvíjí politickou uvědomělost, vynalézavost a víru ve vlastní síly.*“ a na jiném místě říká, že „*Výchovně působí samotná organizace vyučovacího procesu (...)*“ (Příkryl, 1980 str. 44 a 56) Většina specializovaných vzdělávacích aktivit probíhala formou kurzu s teoretickou a praktickou částí. V kurzech působili lektoři i trenéři. Zaměřovali se na rozvoj vědomostí z oblasti bezpečnosti a vytváření praktických návyků.

Všichni operativní pracovníci absolvovali specializační kurzy pro práci s agenturní sítí a vedení tajných spolupracovníků. Kurzy se v první řadě orientovaly na organizační a psychologické aspekty výběru, výchovy a řízení tajného spolupracovníka. Mimoto kladly důraz na znalost spolupráce operativního pracovníka s vyšetřovatelem, orgány sledování a vedení státobezpečnostní administrativy. Informativně se zařazovaly tematické celky pojednávající o právních zásadách a úkonech při rozpracování a dokumentování trestné činnosti operativními pracovníky StB i orgány činnými v trestném řízení, postavení československých občanů a cizinců, zneužívání diplomatických imunit a výsad k provádění podvratné činnosti proti ČSSR. Nedílnou součástí kurzů se staly tematické celky o možnostech využití metod kriminalistiky ve státobezpečnostní problematice zaměřené na expertizu psacích prostředků, ručního písma, psacích a rozmnožovacích strojů, jazykovou a fonoskopickou expertizu.

Významnou část kurzů reprezentovala praktická cvičení na speciálních pracovištích. Frekventanti se učili zásadám obranného a vytěžovacího pohovoru s občanem cestujícím do zájmového prostředí, vedení tzv. verbovačného pohovoru s kandidátem tajné spolupráce a zásadám průběhu schůzky s tajným spolupracovníkem v konspiračním bytě.

4. 2. 1 Metody realizace obsahu vzdělávání

Úlohou pedagogických pracovníků bylo mimo jiné stimulovat frekventanty k aktivitě a zájmu o vyučovaný předmět. Tomuto záměru přispívaly různé způsoby předávání vzdělávacího obsahu. Volba metod se odvíjela od charakteru učebních cílů, předcházejících znalostí a složení účastníků kurzů. Používané výukové metody byly progresivní, k simulaci reálných situací se využívaly technické prostředky (střelnice, radiostanice, šifrovací zařízení apod.)

Jednodenní či krátkodobé kurzy slučovaly teoretickou přednášku v první části, s diskuzí a teoretickou přípravou (teoretické řešení problému) v části druhé. Třetí část byla věnována praktickým ukázkám a nácviku.

Dlouhodobé kurzy, kdy výuka probíhala jednou týdně či měsíčně, a dlouhodobé internátní kurzy kombinovaly metody podle potřeby. Běžnou součástí zejména internátních kurzů se stalo „hraní rolí“ při výslechu, vázacím aktu atd. Pojem „manažerské hry“ v tom smyslu, jak ho známe dnes – jako simulaci reálných událostí firmy (Mužík, 1998) – by bylo možné nahradit spojením „zpravodajské hry“. Zpravodajské hry simulovaly reálnou situaci z různých oblastí zpravodajské činnosti. Náplň a konkrétní postupy patřily do „know how“ organizace ve vzdělávací oblasti, a byly tudíž utajovány.

Situační metody – konfrontace učících s konkrétním příkladem z praxe – byly též zařazovány. Nezřídka nesly v podtextu ideologické hledisko nebo sdělení, které bylo účastníkům cvičení postoupeno touto formou. Konečný efekt působil intenzivněji, než v případě pouhého oznámení.

Bezesporu zajímavou byla metoda používaná při výcviku k překonání výslechu na polygrafu neboli detektoru lži. Jejím autorem a zároveň školitelem byl podplukovník MUDr. Milan Dufek, psychiatr Státní bezpečnosti. (Pacner, 2005)

Polygraf funguje na principu záznamu reakce mozku, tepu srdce a tlaku krve na pokládané otázky. Ty jsou pak přenášeny na papír v podobě křivky. Jakmile vyšetřovaná osoba neodpoví na otázku v souladu se svým vědomím nebo-li žalže, její reakce se odchýlí od normálu a křivka tento stav zaznamená.

V letech 1966 a 1967 vypracoval pplk. Dufek za pomoci zběhlého agenta americké zpravodajské služby DIA¹⁵ Glenu Roye Rohrera metodu, jejíž pomocí se dařilo polygraf oklamat. (Pacner, 2005) Metoda spočívala ve vychýlení křivky detektoru i při zcela běžných a neškodných otázkách, čímž vyšetření ztratilo na reliabilitě. Způsob oklamání tkvěl v tréninku nadstandardních reakcí. Výcvik probíhal individuálně a trval 2 až 3 hodiny denně po dobu několika týdnů. Výsledky závisely na schopnostech a inteligenci jednotlivých absolventů výcviku.

Metodu oklamání polygrafu postupně převzala KGB a další zpravodajské služby pro-sovětského bloku.

4. 2. 2 Metody výchovy příslušníků

Zajímavým a zároveň velice důležitým aspektem vzdělávacího systému StB resp. SNB bylo výchovné působení. Vycházelo z přesvědčení, že vychovávat lze i dospělého člověka. Záměr se opíral o snahu sjednotit interindividuálně odlišné zájmy ve prospěch činnosti Státní bezpečnosti s těžištěm v ideově-politické uvědomělosti a příslušnosti k bezpečnostní složce. Uvedenému cíli se podřizovalo vše ostatní.

Interakční a komunikační determinanty výchovy, jež se při výchovných aktivitách využívaly, měly vést k akceptaci a následně interiorizaci obecných cílů KSČ a specifických cílů souvisejících se zaměstnáním ve složkách StB. Vycházely z platformy sebevýchovy – „uvědomělý“ příslušník rovná se politicky a morálně vyspělý příslušník. Pramenily z komunistických metod výchovy, založených na přesvědčování, cvičení, příkladu, povzbuzování a přinucení. Dle L. Prikryla (1980) se metoda přesvědčování ve vojensky řízené organizaci spojuje s nejtvrděší formou nařizování. Pozastavíme se u metody přinucení, neboť jde o metodu nanejvýš invazivní. Ve spojitosti s dospělým jedincem v rámci jeho profesního působení, je naprosto nepřijatelná.

¹⁵ DIA – „Defence Intelligence Agency“ – Obranná zpravodajská služba USA.

„Koučování“ – dnešní terminologií řečeno – bylo další výchovnou metodou. V tehdejší měřítku se metoda zakládala na myšlence, že vedoucí pracovník je vždy „o krok napřed“ před svými podřízenými.

Hojně využívaná metoda výchovy vycházela z hodnocení pracovního výkonu jednotlivce v průběhu vlastní služební činnosti, vrcholící v pravidelně zpracovávaném posudku přímým nadřízeným.

Preferovaná a nejednou zmiňovaná metoda sebevýchovy nabývala ještě jiný rozměr. Nestandardní dimenze sebevýchovy se opírala o přijímání závazků před kolektivem a sestavování plánů sebevýchovy samotnými příslušníky. Jejich plnění hodnotil nadřízený, kolektiv a příslušník. Posledně uvedené je zřetelným příkladem pedagogické manipulace¹⁶, do níž spadá metoda odkazování na tlak skupiny při porušování něčí vůle.

4.3 Výchova a vzdělávání tajných spolupracovníků

Termín „agent“ je ve zpravodajské terminologii užíván ve dvojitým významu – buď ve smyslu příslušníka zpravodajské služby, nebo jejího externího spolupracovníka. V pojmovém aparátu současné zpravodajské legislativy České republiky jsou tajní spolupracovníci označováni jako „osoby jednající ve prospěch“¹⁷. Podstatou zpravodajské operativní činnosti je utajené získávání, řízení a úkolování tajných spolupracovníků, resp. agentů. Práce s „lidskými zdroji“ (tzv. HUMINT – z angl. „Human Intelligence“) bývá nazývána „královnou zpravodajství“. Operativní činnost provádí operativní pracovník neboli pověřený příslušník zpravodajské služby. Kategorie tajných spolupracovníků jsou uvedeny v příloze E.

Jak je uvedeno v předešlé kapitole, příslušníci byli speciálně cvičeni k proškolení a výchově jimi řízených tajných spolupracovníků. Každý operativní pracovník musel disponovat znalostmi a dovednostmi v takovém

¹⁶ Pedagogická manipulace – „(...) speciální metody a techniky působení pedagoga na žáky, které vedou k jejich zpředmětnění čili podrobení zvláštní kontrole a vlivu, prostřednictvím kterých lze skrytě realizovat stanovené pedagogické cíle.“ (Wróbel, 2008 str. 72)

¹⁷ Zákon č. 154/1994 Sb., o Bezpečnostní informační službě, zákon č. 289/2005 Sb., o Vojenském zpravodajství.

rozsahu, aby s nimi mohl seznámit, případně na jejich bázi vycvičit, řízeného agenta.

Někteří tajní spolupracovníci se po čase stávali důstojníky rozvědky, ale nesměli nikdy přijít do přímého kontaktu s centrálou. Na určených místech je školil určený operativní pracovník, který se později stal jejich řídicím orgánem.

4. 3. 1 Vzdělávání tajných spolupracovníků

Základem výcviku agenta byla politická příprava adekvátní konkrétní politické situaci. Tajný spolupracovník musel mít jasnou představu o podstatě a cílech kontrarozvědky příp. rozvědky a o významu vlastní tajné spolupráce. Poté započal jeho výcvik.

Vzdělávání agentů můžeme definovat jako proces, při kterém pracovník kontrarozvědné nebo rozvědné služby vybavoval agenta speciálními vědomostmi a dovednostmi nezbytnými pro výkon zpravodajské činnosti. V první řadě musel agent dokonale zvládnout zásady konspirace a naučit se je používat v praxi. Dále si v nezbytném rozsahu osvojil práci s technickými prostředky a způsoby spojení s řídicím pracovníkem. Obsah dalšího školení se odvíjel od jeho osobnostního profilu a prostředí, ve kterém plnil úkoly, všeobecné přípravy, vědomostí agenta, případně jeho profesionálních zkušeností a návyků z předcházející činnosti. Při školení se postupovalo dle následujících zásad: systematickosti a postupnosti, individuálního přístupu, názornosti, praktické orientace školení a uvědomělý vztah agenta ke zvládnutí obsahu školení.

Při vysazování tajného spolupracovníka do zahraničí nebo při jeho využití v tajné akci, při které jemu nebo jeho rodině mohla vzniknout materiální, zdravotní či jiná újma, se uzavírala zvláštní smlouva. Zajišťovala tajnému spolupracovníkovi poskytnutí sociálně-právní záruky. Ke změnám v řízení tajného spolupracovníka docházelo jen ve výjimečných případech, zpravidla s jeho souhlasem.

4. 3. 2 Výchova tajných spolupracovníků

Operativní pracovníci se vzdělávali a cvičili ve výchově i vzdělávání tajných spolupracovníků. Výchova agentů se definovala jako „(...) *záměrné, cílevědomé a systematické působení řídicího operativního pracovníka na agenta*“ (Základy kontrarozvědnej činnosti, jej smery a vzťahy, 1983 str. 59). Smyslem výchovy bylo vytváření ideově-politických, charakterových a morálních vlastností potřebných k úspěšné spolupráci s kontrarozvědkou. Některé případy nesly výrazné rysy indoktrinace, ale pravděpodobně v menší míře, než se v současnosti přiznává. Vše se odvíjelo od kvality vztahů mezi řídicím pracovníkem a agentem. Řídicí pracovník byl veden k respektování odlišností jednotlivých tajných spolupracovníků a podle toho vybíral a uplatňoval výchovné metody. Cílem působení bylo získání naprosté důvěry agenta k řídicímu pracovníkovi.

Mezi základní metody výchovy tajných spolupracovníků patřilo přesvědčování, osobní příklad, odměňování a pokárání. Metoda přesvědčování se využívala nejčastěji, a to bez ohledu na skutečnosti, na jejichž podkladě byla osoba získána ke spolupráci. Řídicí operativní pracovník se stal pro agenta představitelem zpravodajské služby, někdy celého státu, a z této pozice mohl do určité míry ovlivňovat agenta osobním příkladem. Metoda odměňování a pokárání většinou souvisela s přesvědčovací metodou. Odměny byly povahy hmotné, tudíž finanční a věcné, nebo morální, což reprezentovalo ústní ocenění práce agenta, případně návrh na udělení státního vyznamenání. V odůvodněných případech byl agent pokárán a upozorněn na možnost přerušování spolupráce, případně eventualitu zveřejnění kompromitujících materiálů týkajících se jeho osoby.

Nedílnou součástí výchovy agenta byla kontrola. Při ní se dbalo na dodržování uvedených zásad – systematicčnost, pravidelnost, objektivita, cílevědomost, aktivnost, včasnost, konspirativnost. Konkrétně probíhala formou shromažďování údajů charakterizujících agenta v různých časových údobích jeho činnosti i za využití operativních a oficiálních zdrojů. Porovnávaly se a analyzovaly navazující materiály a informace získané z rozličných zdrojů. Prověřující vytěžovali agenta zpětně, případně provedli

operativní experiment s prověřkovým cílem. Tajný spolupracovník byl průběžně sledován při plnění operativních úkolů, v soukromém životě i v zaměstnání. Za tímto účelem se využívali jiní agenti nebo zpravodajská technika.

4. 3. 3 „Výchova“ občanů

Výchovu definujeme jako záměrnou, cílevědomou a soustavnou činnost směřující k utváření tělesných a duševních stránek člověka, zpravidla v souladu s kulturou okolí vychovávaného jedince. Nejčastěji to jsou cíle společnosti nebo společenské skupiny. Výchovné cíle se konkretizují v obsahu a vyplývají z nich metody a formy – do určité míry predestinují podmínky výchovy. Zásadním hlediskem cíle výchovy je vztah jedince ke společnosti. Střetává se v něm svoboda jednotlivce s omezeními nezbytnými pro přežití společnosti. (Semrád, 1997) Účinnost výchovy spočívá ve sladění individuálních cílů s cíli společnosti. S výchovou úzce souvisí úcta a důstojnost. Důstojnost, vyjádřená úctou k autonomii člověka, ovšem nikdy nebyla základní hodnotou společenského života. Zachování důstojnosti člověka není výhodné pro mocenské elity. (Maria Ossowska in Wróbel, 2008)

Při překročení tenkých hranic výchovy směrem k ovlivňování začínají působit manipulativní mechanismy – procesy působení na druhého člověka. V určitých profesních skupinách intenzivněji. Manipulace zahrnuje všechny formy záměrného ovládnutí člověka, skupiny nebo společnosti v souvislosti s vizí, ideologií nebo módou vyznávanou jejím původcem. (Wróbel, 2008)

Sociologie pojímá manipulaci jako metodu sociálního řízení. Podle Adama Podgóreckého, který se zabíral zásadami sociotechnik, lze klasifikovat tři formy jednání. První nazývá **persvazivní jednání**. Ovládající se snaží změnit názory případně i postoje ovládaného pomocí otevřeného přesvědčování. Druhá forma pojmenovaná jako **manipulativní jednání** má za cíl změnit názory, chování a postoje proti vůli ovládaného nebo bez jeho vědomí. Třetí popsaná forma sociotechnického sdělení je **facilitační jednání**.

Vytváření reálných situací pomáhá zvýšit úspěšnost při utváření názorů a postojů ovládaných struktur.

Na konci 70. let se projevil trend ukončovat případy, rozpracované II. správou Státní bezpečnosti, preventivně výchovnými opatřeními. Poprvé se metoda „výchovy“ občanů objevila na přelomu 50. a 60. let. Ve směrnících je přímo artikulované „preventivně-výchovné opatření“, které mají příslušníci kontrarozvědky provádět samostatně nebo ve spolupráci se státními a společenskými organizacemi. V roce 1974 je tato činnost dokonce kodifikována v zákonu o SNB¹⁸. Později, konkrétně v roce 1976, se termín „preventivně-výchovná opatření“ prosadil i v koncepčních dokumentech tvorby bezpečnostní politiky státu. Oficiálně se stala jedním z hlavních úkolů československé kontrarozvědky.

Smyslem manipulace je dosáhnout podřízení manipulovaného. Jaroslav Rudniaňski pojmenoval metody podřizování metodami **boje beze zbraní**. Mezi základní řadí: deprivace situace, umocňování druhotných potřeb, zneužití ideálů a stupňování strachu. (Wróbel, 2008)

Fokusem výše uvedeného nahlédneme na následující výčet.

Nejčastější podoba preventivně-výchovných opatření:

- „ (...) *individuální pohovory*
- *projednání případu před vedením podniku, školy nebo pracovním kolektivem*
- *vyloučení ze studia na střední či vysoké škole*
- *vyloučení ze společenských organizací (SSM, KSČ apod.)*
- *zamezení soukromé cesty do zahraničí*
- *rozvázání pracovního poměru*
- *zamezení profesního postupu na vyšší funkci v zaměstnání*
- *zamezení v postupu na vyšší politickou funkci (týkalo se ČSL, ČSS)*
- *zabránění přijetí do pracovního poměru*

¹⁸ Zákon č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti, ve znění pozdějších předpisů.

- *odvolání z pracovní funkce a přeřazení na nižší a hůře placenou funkci*
- *znemožnění dálkového studia změnou podmínek v zaměstnání*
- *zamezení přijetí ke studiu*
- *odnětí státního souhlasu k výkonu činnosti duchovního*
- *rozehnutí kulturní akce: výstavy, hudebního festivalu, koncertu*
- *rozpuštění společenské či zájmové organizace (...).“*

(Tomek, P. Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti. Paměť a dějiny, 2008, roč. II., č.08, s. 167)

V důsledku mezinárodně-politické situace došlo k omezení tvrdých represivních opatření a na jejich místo nastoupila tvrdá preventivní opatření. „Helsinský proces“¹⁹ umožňoval vyžadovat dodržování lidských práv i v socialistickém Československu. (Tomek in Sb. arch. bezpeč. sl., str. 155 – 181)

Název „preventivně-výchovná opatření“ je poněkud zavádějící, neboť efekty opatření nebyly výchovné, ale donucovací. Ve více či méně skryté podobě zasahovaly do životů tisíců lidí; měnily a poznamenávaly osudy jejich rodin. Manipulace spolu s restriktivními opatřeními dotvářely společenskou atmosféru naplněnou obavami, lhostejností a vypočítavostí, vedoucí k posilování pozice vládnoucí nomenklatury. Používané metody vůči dospělým občanům devalvovaly humanistické hodnoty výchovy.

4.4 Písemné materiály využívané StB v oblasti vzdělávání

Jazyk je nástrojem interpretace sociální reality (Kraus, Poláčková, 2001) a obráceně, výrazové prostředky jazyka mohou modifikovat společenskou realitu. Nastolenou skutečnost si uvědomovali představitelé Státní bezpečnosti a tvůrci rozličných metodik, příruček a propagandistických materiálů.

¹⁹ Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jež byla zahájena v Helsinkách 3. července 1973 a pokračovala v Ženevě od 18. září 1973 do 21. července 1975, byla ukončena v Helsinkách dne 1. srpna 1975.

Státní bezpečnost zaměstnávala a řídila početné množství příslušníků a civilních zaměstnanců rozptýlených po celém území Československa. Při jejich informování a úkolování využívala písemnou formu komunikace, neboť se jevila výstižnější, přesnější a lépe kontrolovatelná. Nařízení nabývala formy rozkazu; doporučení se vydávala v podobě věstníků, metodik, příruček, pokynů apod. Pro účely výuky používala StB texty zpracované přímo pro její potřeby, nebo skripta a spisy, jež byly určeny celému Sboru národní bezpečnosti. Většinu představovaly vysokoškolské učební texty (skripta) VŠ SNB.

Příslušné útvary vydávaly metodické pokyny k organizačnímu zabezpečení vzdělávání a souvisejícím náležitostem. Tento typ písemností se vyznačoval relativně vysokou kvalitou formálního zpracování. Důraz se kladl na stylistickou a pravopisnou správnost.

Mezi materiály určené ke vzdělávání lze zahrnout odborné knihy, písemnosti vytvořené pro konkrétní vzdělávací cykly, skripta (souvislý studijní text obsahově shodný s vyučovanými tématy /Mužík, 1998/), odborné metodiky pro realizaci specializovaných činností, tematická schémata a osnovy konkrétního předmětu, sborníky.

U tohoto typu literatury se můžeme dopátrat výrazných rozdílů v kvalitě a úrovni zpracování. Po stylistické a jazykové stránce se lišily odborné materiály adresované studentům doplňujícím si maturitní vzdělání a studentům důstojnických, zejména operativních kurzů. Autory posledně jmenovaných vzdělávacích pomůcek byli většinou renomovaní odborníci v bezpečnostní oblasti, jejichž jazykový projev byl v maximální možné míře oprostěn od nánosů socialistické a komunistické rétoriky. Uvedené materiály obsahovaly vysoce odborně fundované analýzy a deskripce příslušné problematiky.

Jiné typy skript, určených především příslušníkům s nižším vzděláním, (tvrzení neplatí absolutně), obsahovaly velmi emotivně až agresivně formulované věty zaměřené proti „nepřátelům země“ a jejich „přísluhovačům“. Typickým příkladem jazykového prostředku užívaného v tomto druhu textů je nesprávné použití předložky: „na učebně“, „na knihovně“ charakteristické pro vyjadřování v bezpečnostní organizaci.

Některé materiály jsou zpracovány ve výrazně demagogických intencích. Ukázkou ambivalentního působení autorů textů na příjemce je následující citace: „(...) důležitým úkolem předmětu je i výchova posluchačů k: nesmiřitelnosti a nenávisti k nepřátelům socialismu, ale i lásce ke své profesi, disciplinovanosti, tvořivému vztahu k práci, iniciativnosti, samostatnosti“. (Podvratná činnost imperialistických rozvědek, 1986, str. 3) Texty vzbuzovaly vypjaté emoční vztahy, které nejsou slučitelné s požadavkem profesionality.

Příkladem skripta vypracovaného pro studenty praporčické školy je „Psychologie I. díl.“ Učební text se člení do tematických celků (např. psychické procesy a stavy, psychologie osobnosti, sociální skupiny a jejich vliv na jedince, jednání s lidmi a psychologie davu). V úvodu se autoři vypořádali s nutností poplatnosti socialistickému zřízení a začlenili vysvětlení pojetí marxistické psychologie a jejího formativního působení na utváření vědeckého světového názoru.

Převážná většina příslušníků absolvovala vzdělávání při výkonu služby. Jak bylo uvedeno v kapitole č. 3, dodržovalo studium tradici dálkového nebo externího studia realizovaného formou studijních soustředění a samostatného studia. Některé texty byly proto sestaveny s přihlédnutím k zásadám samostudia reflektující potřebu autokontroly.

Dnes nazýváme tištěné studijní materiály určené k individuálnímu studiu „distanční studijní opory“. Procházejí specifickým didaktickým zpracováním a mají charakteristickou grafickou strukturu. Kvalita jejich didaktického a grafického zpracování do značné míry ovlivňuje efektivitu a úspěšnost studia.

Výše uvedené náležitosti splňovaly některé texty (většinou až z 80. let) určené studentům VŠ SNB. Omezení vyplývající z možností tisku a výběru tiskařského fontu byly suplovány grafickým členěním textu, podtrháváním, využíváním malých a velkých písmen. Určitá část písemností zakončovala kapitolu souborem shrnujících otázek z předešlé části, ale bez klíče správných odpovědí, který by umožňoval následnou kontrolu.

4.5 Didaktická transformace a didaktické zásady

Nezastupitelnou roli při tvorbě obsahu jednotlivých vyučovaných předmětů v rámci vzdělávacího systému a s nimi spojených studijních materiálů hraje didaktická transformace. Jejím úkolem je převedení vědeckých poznatků do konkrétního učiva tak, aby byl splněn pedagogický záměr a zároveň nebyly porušeny zákony mateřské vědy.

V případě zpravodajské problematiky je situace poněkud komplikovanější, neboť jak je uvedeno v 1. kapitole, zpravodajství není vědní disciplinou. Nicméně je nezbytné seznámit určitý okruh lidí se zásadami zpravodajství neboli ho vyučovat. Ne vždy byli k dispozici odborníci ovládající zpravodajskou problematiku a zároveň disponující potřebnými odbornými znalostmi, aby vytvořili kvalitní didaktickou informaci. Důsledkem vzniklé situace bylo, že jednotlivé předměty vyučovali specialisté na konkrétní zpravodajskou oblast a při výuce se opírali pouze o vlastní znalosti a zkušenosti bez opory v pedagogické vědě. Výše popsaná situace se vztahovala na systém specializovaného odborného vzdělávání Státní bezpečnosti, příkladem na výuku a nácvik sledovacích technik.

Vzhledem k časovému odstupu se dnes můžeme již pouze domnívat, nebo vyvozovat ze zprostředkovaných informací účastníků vzdělávacího systému StB, do jaké míry se uplatňovaly a dodržovaly tehdejší deklarované didaktické principy: **jednota komunistické stranickosti a vědeckosti; sepětí vyučování se životem, teorie s praxí** – tj. se služební činností příslušníků; **uvědomělost, aktivita a samostatnost; spjatost názornosti vyučování s rozvojem abstraktního myšlení; systematickosti, posloupnosti a komplexnosti vyučování; srozumitelnosti a přiměřenosti; trvalosti získaných vědomostí, návyků a dovedností; kolektivismu a individuálního přístupu ve vyučování; každý náčelník učí své podřízené; princip jednoty výchovy a vzdělávání** (Kravčun, Přikryl, 1982), které reflektovaly dobová metodologická východiska. Proti nim stojí základní andragogické didaktické principy tak, jak je vnímáme dnes, tzn.: **princip vědeckosti, princip orientace**

na praxi, princip orientace na volný čas, princip aktuálnosti a princip didaktické redukce, princip zpětné vazby. (Mužík, 1998)

Pokusme se částečně zrekonstruovat, z dostupných faktů a za použití výše uvedeného systému didaktických zásad, způsob jejich aplikace ve vzdělávacím procesu StB a komparovat ho se systémem dnešních andragogických didaktických principů.

- **Jednota komunistické stranickosti a vědeckosti** představovala osvojení nejnovějších poznatků z rozličných oblastí života neboli získání všeobecného rozhledu. Princip vědeckosti v dnešním pojetí označuje dodržování zákonitostí mateřské vědy. Jednota komunistické stranickosti „(...) spočívá v závislosti vyučování a výcviku na bezpečnostní politice KSČ a socialistického státu...aby vědomosti, dovednosti a praktické návyky každého účastníka výchovně vzdělávacího procesu organicky splývaly s komunistickým přesvědčením...“. (Přikryl, 1980, str. 65-66) Citace ukazuje antidemokratické provázání státu s jedinou politickou stranou, kdy je postaveno rovnítko mezi stát a KSČ.
- **Sepětí vyučování se životem, teorie s praxí** – tj. se služební činností příslušníků – uvedený princip byl bezesporu zachovávan. Obsahová náplň vyučovaných předmětů a kurzů kopírovala charakter požadavků stanovených pro výkon konkrétních pracovních pozic. Nastolená zásada vedla zároveň k doceňování teoretického základu činnosti příslušníků. *Princip orientace na praxi* je s touto zákonitostí srovnatelný.
- **Uvědomělost, aktivita a samostatnost** – snaha o dodržování zásady vedla přes precizované stanovování úkolů profesní přípravy, seznámení s jejím rozsahem a účelem, zapojování studujících do vyučování až po výběr aktivizačních vyučovacích metod. Realizace principu aktivity a samostatnosti byla poněkud omezená, neboť StB fungovala jako vojensky řízená organizace uplatňující hierarchizované monokratické řízení formou rozkazů. Současnou a svojí podstatou odpovídající zákonitostí je *princip motivace a participace*.

- **Spjatost názornosti vyučování s rozvojem abstraktního myšlení; systematicčnost, posloupnost a komplexnost vyučování; srozumitelnost a přiměřenost; trvalost získaných vědomostí, návyků a dovedností.** Uvedené didaktické principy jsou používány také v aktuálních podmínkách vyučovacího procesu. Deklarovanými průkopníky první z nich byli Komenský, Pestalozzi a Diesterweg. Zásada „Spjatosti názornosti vyučování s rozvojem abstraktního myšlení“ vedla k používání názorných pomůcek a techniky ve výuce (programované učení, výukové filmy, modelování), které za předem stanovených podmínek měly dovést studujícího k rozvíjení abstraktního způsobu myšlení.

Problém systematicčnosti, posloupnosti a komplexnosti vyučování se spojoval s rozvojem profesního mistrovství. Nedodržování zákonitosti mělo být jednou z příčin jeho nedostatečnosti zejména u těch příslušníků, kteří si nedoplňovali mezery ve vzdělání systematickým samostudiem.

Srozumitelnost a přiměřenost lze přirovnat k *principu didaktické redukce*. Princip se prosazoval v diferenciaci kurzů podle stupně předcházejícího dosaženého vzdělání. Značný rozdíl se projevoval v učebních osnovách a skriptech pro frekventanty bez maturitní zkoušky, v praporčických kurzech a v důstojnických kurzech určených pro operativní pracovníky. Diference se objevovala především v šíři požadovaných znalostí v oblasti všeobecného, odborně-bezpečnostního, právního vzdělání, ale i v použitých jazykových a stylistických prostředcích.

Zásada trvalosti získaných vědomostí, návyků a dovedností měla mimo jiné vést ke zdokonalování automatiky návyků a dovedností.

- **Kolektivismus a individuální přístup ve vyučování; každý náčelník učí své podřízené; princip jednoty výchovy a vzdělávání.** Snaha o individuální přístup byla vedena úsilím optimalizovat vzdělávací metody s ohledem na osobitosti každého studujícího. Princip kolektivismu vycházel z myšlenky, že společné studium se mění

v tvůrčí činnost. Na jeho podporu byly pořádány soutěže různého zaměření (soutěže a olympiády provázely každý vzdělávací stupeň a představovaly charakteristický prvek celého socialistického školství), studium bylo projednáváno na schůzích, kolektivně se stanovovaly studijní cíle.

Poslední dvě zmiňované zásady jsou podrobněji rozpracovány na jiných místech této práce.

Soudobé didaktické zásady – *princip orientace na volný čas* a *princip aktuálnosti* – vycházejí z požadavků dnešní doby, kdy andragogika staví svoje poslání na principu volnosti a svobodném přístupu ve vzdělávání.

Většina výše definovaných socialistických didaktických zásad skrývala pod ideologickým nánosem zdravou podstatu principů úspěšného vzdělávacího procesu s přesahem do současnosti.

Shrnutí:

- ❖ Socialistická pedagogika postavila proti názoru „buržoazní“ pedagogiky antitezi, v níž vedoucí roli představoval vliv prostředí umocněný výchovou, nikoliv dědičnost. Tím do popředí vystoupila myšlenka formování osobnosti spočívající ve spojení výchovy se vzděláváním jako určujícím prvkem. Vycházejíce z tohoto přesvědčení dbali představitelé socialistické společnosti o kontinuální proškolení a doplňování znalostí zaměstnanců, kteří z titulu své pracovní pozice přímo působili na občany – tedy i příslušníků StB.
- ❖ Od toho byl jen krůček k vytvoření samostatného vzdělávacího systému SNB resp. StB. Jednou z jeho součástí se stala profesní pedagogika
- ❖ SNB, jako věda aplikující poznatky obecné pedagogiky do výchovy a vzdělávání příslušníků SNB. Její úkol spočíval v modifikaci prvků pedagogického procesu na prostředí a podmínky vojensky řízené organizace. Profesní pedagogika alespoň dílčím způsobem podepřela

metodologicko-odborně ryze praktickou povahu vzdělávacího systému a posunula ho tím na kvalitativně vyšší úroveň.

- ❖ Ve všech činnostech StB spojených se vzděláváním bylo obsaženo výchovné hledisko. Edukační metody spojovaly různé formy přesvědčování s nejtvrděší formou nařizování. V případě potřeby nabývaly výrazně invazivního charakteru. Příslušníci byli vedeni nejen k sebevýchově, ale i k participaci na výchově ostatních, včetně výchovy agentů.
- ❖ Samostatnou kapitolu představuje „výchovné“ působení na občany. Skrytá či zjevná manipulace spolu s restriktivními opatřeními dotvářely společenskou atmosféru naplněnou obavami, lhostejností a vypočítavostí, vedoucí k posilování pozice vládnoucí nomenklatury.
- ❖ Úroveň a kvalita materiálů používaných ve vzdělávacím procesu odpovídala úrovni recipientů. Stupeň ideologického obalu korespondoval s hloubkou názorového orientace autora.
- ❖ Stručná analýza didaktických principů artikulovaných v profesní pedagogice SNB ukázala zřejmou snahu o jejich naplňování ve všech formách vzdělávání. Vycházely z tradičních a ověřených zásad vzdělávání doplněných moderním pohledem na vzdělávání dospělých zejména sovětských pedagogů.

ZÁVĚR

Předložená rigorózní práce je zaměřena na problematiku vzdělávání a výchovy příslušníků Státní bezpečnosti v letech 1970 – 1989. Sledovaným záměrem bylo poskytnout ucelený pohled na oblast vzdělávání a výchovy uvnitř specifické profesní organizace a identifikovat faktory, které ovlivňovaly tyto vzájemně se prolínající procesy.

Jádrem vzdělávacích a výchovných aktivit, probíhajících uvnitř Státní bezpečnosti, byli její příslušníci. Vystupovali jak v roli vzdělavatelů a spoluvůrců systému, tak vzdělávaných. Celý systém byl tudíž determinován jejich osobními vlastnostmi, schopnostmi, zkušenostmi a vzdělanostní úrovní.

Vstupní bránu do Státní bezpečnosti reprezentovala kritéria výběru. Nastavené výběrové požadavky nespĺňovaly z hlediska demokratických zásad předpoklad objektivnosti, neboť především vycházely vstříc potřebám vládnoucího (totalitního) režimu. Do Státní bezpečnosti vstupovali lidé utváření předchozím výchovným působením (v rodinách, ve vzdělávacích a společenských institucích, případně v zaměstnání) a vnitřně identifikovaní s činnostmi v bezpečnostní složce tohoto charakteru.

Na přijetí do služebního poměru příslušníků SNB – složky StB navazovalo vstupní informační školení. Cílem školení bylo osvojení informací a dovedností nezbytných k výkonu služby. Vstupní kurz zároveň urychloval adaptaci na organizační kulturu bezpečnostního sboru.

Po vstupních školeních a následném zapracování byl příslušník zařazen do interního vzdělávacího systému podle své dosavadní praxe, vzdělání a kvalifikačních požadavků na stávající či výhledově připravovanou pozici. V případě nutnosti zvýšení všeobecného nebo odborného vzdělání vyslala služba příslušníka studovat civilní nebo rezortní školu. Specifické odborné znalosti a dovednosti příslušník získal ve specializovaných kurzech.

Vzdělávací a výchovný proces ovlivňovalo a modifikovalo působení ze strany spolupracovníků, nadřízených, funkcionářů KSČ a vládních činitelů. Nástrojem působení byla mimo jiné personální a sociální politika. Realizovala

se formou motivačního finančního ohodnocení, benefity, preferováním a nadhodnocenou prezentací činnosti a postavení příslušníků ze strany představitelů státu.

Snahy o zlepšení kvality zpravodajské práce a její popularizaci vedly ještě dále. Začala se prosazovat myšlenka legalizace „odbornosti“ zpravodajské činnosti. Aktivity směřovaly k ukotvení bezpečnostních činností ve vědním oboru či disciplíně. Pro transformaci pragmatických bezpečnostních činností do vědecké roviny bylo nezbytné provádět odborný výzkum, vytvořit metodiku a pojmový aparát. V první fázi byla vytvořena profesní pedagogika SNB. Tato vědní disciplína aplikovala poznatky obecné pedagogiky do výchovy a vzdělávání příslušníků SNB. Modifikovala prvky pedagogického procesu na prostředí a podmínky vojensky organizovaného bezpečnostního sboru. Profesní pedagogika dílčím způsobem podepřela metodologicko-teoreticky ryze praktickou povahu vzdělávacího systému, a posunula ho tím na kvalitativně vyšší úroveň. Úsilí vyvrcholilo založením Vysoké školy Sboru národní bezpečnosti a v jejím rámci zřízením fakult I. a II. správy Státní bezpečnosti.

Socialistická pedagogika vycházela z přesvědčení o neomezených možnostech člověka a jeho schopnosti zdokonalovat se. Odmítala názory „buržoazní“ pedagogiky, která naopak zdůrazňovala vedoucí roli dědičnosti oproti úloze prostředí. Možnosti výchovy byly přeceňovány. Užívané výchovné metody zacházely do krajností v pozitivním i negativním slova smyslu – od těch nejprogresivnějších, průkopnických, až po ty hrubým způsobem narušující integritu vychovávaného.

Charakteristickým znakem působení socialistické pedagogiky byla vysoká míra zapojení emocionální stránky do výchovně-vzdělávacího procesu namnoze převažující nad stránkou racionální. Příčinu hledejme ve výchozím politicko-filozofickém základu, vystavěném na tezi permanentní revoluce, tzn. nepřetržitých principiálních změn spojených s osobním emočním nasazením.

Vrchol pomyslné pyramidy veškerého vzdělávacího a výchovného působení socialistického zřízení se osadil těmito myšlenkami: **dospělého jedince lze vzdělávat i vychovávat, výchova je nadřazená genovému**

vybavení jedince a k formování osobnosti dochází ve spojitosti výchovy a vzdělávání.

Výše uvedené ideje jsou stále námětem diskuzí odborníků na celém světě – napříč politickým, náboženským, kulturním a filozofickým spektrem. Zejména možnosti výchovy dospělého člověka jsou v současnosti hojně diskutovaným jevem. Doposud se nepodařilo jednoznačně prokázat rozsah působení výchovných postupů na dospělého jedince. Záleží tudíž na úhlu pohledu každého z nás.

Z výsledků práce vyplývá, že vzdělávací systém příslušníků StB lze považovat za jeden z významných faktorů, který se nepřímo podílel na mocenském ovládnutí společnosti – s ohledem na mnohostrannou a vysoce odbornou propracovanost významně ovlivnil profesní kvalitu činnosti a formoval životní a pracovní postoje příslušníků StB, a tím podpořil zesilování tlaku jejich působení na společnost.

Konkrétní faktory, jež zásadně ovlivňovaly utváření vzdělávacího systému Státní bezpečnosti a formovaly výchovné klima uvnitř služby, jsou identifikovány v dílčích závěrech, kterými jsou zakončeny jednotlivé kapitoly.

Téma ukotvení zpravodajství jako vědní disciplíny je stále živé. Jeho zastánci se rekrutují z řad příslušníků bývalých i současných bezpečnostních složek, kteří dnes vystupují v roli vzdělavatelů a chybí jim vědecké zázemí ve shromažďování, zkoumání a předávání poznatků o zpravodajské praxi.

Předmět rigorózní práce je časově vymezen etapou od začátku let sedmdesátých do konce let osmdesátých. Přesto nebylo možné ubránit se exkurzům za hranice tohoto vymezení, neboť zpracovávaná problematika v určitých bodech zasahovala do minulosti nebo do současnosti a bez občasného přesahu není možné porozumět potřebným souvislostem.

Pohled na organizační kulturu StB v období polistopadových změn ukázal jedinečnost vzniklé situace. Nastíněný stav zasluhuje podrobné zkoumání, které překračuje možnosti předložené rigorózní práce, neboť není jejím ústředním tématem.

VYMEZENÍ POJMŮ

Agent

Tajný spolupracovník rozvědky nebo kontrarozvědky.

Autentizovaný sešit

Sešit, jehož strany jsou očíslovány, spojeny pevným způsobem, opatřeny otisky razítka a podpisy. Tento sešit je evidován v knize autentizovaných sešitů, z níž je mu přiděleno pořadové číslo. Slouží k zápisu údajů sdělených pouze pro interní potřebu organizace. Po využití je z evidence vyřazen a předán ke skartaci.

Bezpečnostní politika

Vrcholný program státu nebo uskupení států v oblasti ochrany a obrany národních zájmů – ty jsou obvykle definovány v písemné podobě. Deklaruje, jakým způsobem a za použití jakých prostředků bude aktér vymezující a uskutečňující bezpečnostní politiku hájit své zájmy. (Zeman, 2002)

Dezinformace

Vychází z objektivní a většinou snadno ověřitelné informace, ale bývá zkreslena tak, aby odpovídala zájmům toho, kdo ji vytvořil.

GRU

„Glavnoje razvedyvatelnoje upravlenije“ – Hlavní správa rozvědky je označení sovětské (a současné ruské) vojenské zpravodajské služby. Založil ji v roce 1918 V. I. Lenin.

Ideologická diverze

Forma podvratné imperialistické činnosti proti socialismu. Cílem bylo oslabit a podlomit socialistické zřízení. Prováděla se pomocí speciálních prostředků. (Ideologická diverze a boj orgánů StB proti podvratné činnosti vnitřních nepřátel, 1986)

Konspirace

System opatření, který zabezpečuje utajení veškerých skutečností majících vztah k rozvědné a kontrarozvědné činnosti a jejichž vyžádání může ohrozit činnost služby či bezpečnost jejího personálu. K základním prvkům patří používání krycích jmen, krycích dokladů, objektů, bytů i adres, konspiračních spojení, dopravních prostředků, legend apod.

KGB

„Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti“ – sovětská bezpečnostní a zpravodajská organizace. Zřízena byla roku 1954. Od svých předchůdců převzala všechny rozvědné i kontrarozvědné funkce, vojska ministerstva vnitra, pohraniční vojska, speciální útvary a správu táborů nucených prací tzv. gulagů.

Lustrace

Dotaz operativního či vedoucího příslušníka SNB statisticko-evidenčního útvaru, zda se v operativní evidenci nenacházejí údaje o lustrovaných osobách. Pracovníci hledali inkriminovanou osobu v kartotékách, mikrofiších počítačových výjezdů, částečně i přímo v počítačových dtb.

Objekt

Objektem zpravodajské činnosti je to, na co je tato činnost zaměřená. StB rozlišovala objekt všeobecný a individuální. Všeobecným objektem činnosti byla činnost protivníka namířená proti bezpečnostním zájmům země. Individuálním objektem byla konkrétní osoba nebo skupina osob provozující tuto činnost.

Obranný a vytěžovací pohovor

Obranný pohovor se prováděl před výjezdem občana do zahraničí, vytěžovací po jeho návratu.

Podstava agenta

Podstava agenta protivníkovi je jeden z druhů nasazení agenta do objektu agenturního pronikání. Metoda se používá v případě, že protivník sám hledá osobu, která by mu byla užitečná a sám projevuje iniciativu směřující k navázání styku s ní.

Sledování

Patří k základním technikám zpravodajské činnosti. Jejím smyslem je získávání informací o zájmových osobách, objektech, prostorách. Jedná se o skryté vizuální pozorování činnosti a chování rozpracovávaných nebo prověřovaných osob. Pro zvýšení účinnosti jsou v procesu sledování použity technické prostředky. Může mít otevřenou formu (provádí se tak, aby sledovaná osoba o něm věděla), skrytou formu (cílem je zůstat zcela nezpozorován), doprovodnou formu (uskutečňuje se řetězem, vidlicí, paralelně a obklíčením) nebo vstřícnou formu (založené na předpokládaném směru nebo cíli pohybu sledovaného). (Churaň, 2000 a Základy kontrarozvědnej činnosti, jej smery a vzťahy, 1983)

Subjekt

Subjektem zpravodajské činnosti byly osoby, které realizovaly kontrarozvědnou nebo rozvědnou činnost.

Ustanovka

Identifikace konkrétní osoby, která se většinou náhodně dostala mezi zájmové osoby StB. (Churaň, 2000)

Vázací akt

Proces formování takových motivů, které na určitém základu vedou získávanou osobu k přijetí tajné spolupráce.

Vlivový agent

Agent StB, jehož hlavním úkolem nebylo získávat informace z nepřátelského prostředí, ale ovlivňovat činnost prostředí ve směru výhodném pro socialistický stát. Vlivovým agentem se mohl stát pouze

zkušený agent, který měl ve svém prostředí přirozenou autoritu, disponoval značnými intelektuálními schopnostmi a příslušnou ideově politickou orientací. Využívání vlivové agentury se považovalo za jeden z nejefektivnějších prostředků činnosti StB.

Základ získávání – základ tajné spolupráce

1. **Základ ideově-politický** – založen na shodě ekonomických, politických a ideových zájmů a cílů jedince s cíli a zájmy socialistického státu reprezentovaného StB.
2. **Základ výhod** – založen na získání nebo dosahování určitých materiálních či jiných výhod.
3. **Základ kompromitujících skutečností** – podstatou byl zájem osoby na odstranění hrozby újmy, kterou by pro ni znamenalo použití kompromitujících skutečností.

Zákon č. 102/1971 Sb.

Státní tajemství – vše, co je v důležitém zájmu republiky, především v zájmu politickém, vojenském anebo hospodářském má zůstat utajené před nepovolanou osobou (§ 2),

hospodářské tajemství – rozumí se vše, co je důležité pro hospodářskou činnost a ve všeobecném zájmu má zůstat utajené před nepovolanou osobou (§ 23 odst. 1),

služební tajemství – rozumí se důležitá skutečnost, která souvisí s činností národního výboru, soudu, ozbrojených sil, ozbrojeného sboru anebo jiného státního orgánu, státní, družstevní, hospodářské anebo společenské organizace a ve všeobecném zájmu má zůstat utajeno před nepovolanou osobou (§ 23 odst. 2).

Zavedení agenta do rozpracování

Jedná se o metodu, kdy agent sám naváže takový styk s rozpracovanou osobou, který mu umožní poznávat a zaznamenávat její jednání. Děje se tak bezprostředním způsobem, kdy agent sám naváže kontakt nebo zprostředkovaně, prostřednictvím třetí osoby.

Získávání agentů – verbovka

System opatření, kterými se do tajné spolupráci s orgány StB zabezpečovalo zapojení takových osob, které byly schopné a ochotné poskytovat pomoc při řešení rozvědných a kontrarozvědných úloh. Tento proces měl dvě základní stádia:

1. příprava získávání na spolupráci

2. získávání agenta

Řídil se dvěma hlavními zásadami:

1. **zásada cílevědomosti** – spočívala v tom, že agent byl získán pro spolupráci za účelem plnění konkrétního úkolu vyplývajícího z operativní situace. Charakter úkolů předurčoval jakými vlastnostmi a předpoklady musel disponovat.
2. **zásada nevyhnutelnosti** – spočívala v tom, že k získání agenta se přistupuje tehdy, když nastalý úkol nelze řešit jinými zpravodajskými prostředky. Nutnost získat agenta byla výsledkem rozhodovacího procesu. (Vzdělávací cyklus pro důstojníkov s maturitným vzděláním, 1984)

Zpravodajská legenda

Souhrn pravdivých a smyšlených údajů zaměřených na oklamání protivníka. Vymyšlené údaje musí působit pravdivě, a proto bývají zastíněny různými opatřeními, anebo jsou přímo součástí vymyšlených údajů.

Zpravodajská technika

Její poslání je uskutečňovat zpravodajsko-technické úkoly, které umožňují operativním útvarům rozvědky i kontrarozvědky účinněji plnit úkoly. (Unzeitig, 1981)

RESUME

Rigorózní práce byla zaměřena na problematiku vzdělávání a výchovy příslušníků Státní bezpečnosti v letech 1970 – 1989. Kladla si za cíl poskytnout ucelený pohled na oblast výchovy a vzdělávání uvnitř specifické profesní organizace a identifikovat faktory, které ovlivňovaly tyto vzájemně se prolínající procesy. Po historickém, politicko-právním, organizačním a personálně-sociálním pojmovém uvedení do reálií Státní bezpečnosti se nejprve věnovala obsahovým a strukturálním otázkám organizační kultury této organizace. Další kapitola se podrobně zaměřila na věcnou náplň a institucionální formy vzdělávání příslušníků Státní bezpečnosti. V navazující kapitole byly předloženy poznatky o cílech, obsahu a formách vzdělávání příslušníků Státní bezpečnosti, stranou zájmu autora nezůstalo ani vzdělávací a výchovné působení Státní bezpečnosti na tajné spolupracovníky a občanskou veřejnost. V závěrečné části byla práce opatřena shrnujícím závěrem, a výkladovým slovníkem odborných pojmů a dobových obrátů.

RESUME

Rigorous thesis was focused on enlightenment of members of former State Security in 1970 – 1989. The main goal was to make an overview on the area of training and education inside specific profession organization and to identify all factors which influenced those processes. After historical, political – legal and organizational – social introduction regarding State Security, the first chapter was dedicated to content and structural questions about the organizational culture of this organization. Next chapter was focused in detail on real content and institutional forms of education of State Security members. Then the findings about educational aims, content and forms of State Security members are described. Author also puts emphasis on the educational impact of these members on secret agents and the public.

The final part contents the summary, explanation of technical terms, period terms, list of used written and electronic sources with enclosures.

SEZNAM LITERATURY

Monografie

1. ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. Praha : Grada Publishing, 2002. ISBN 80-247-0469-2.
2. BARTÁK, J. *Skryté bohatství firmy*. Praha : Alfa Publishing, 2006. ISBN 80-86851-17-6.
3. BITTMAN, L. *Mezinárodní dezinformace*. Praha : Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0843-6.
4. BROOKS, I. *Firemní kultura*. Brno: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-763-9.
5. ČELOVSKÝ, B., ed. *Oči a uši strany : Sedm pohledů do života StB*. Šenov u Ostravy : Tilia, 2005. ISBN 80-86904-02-4.
6. FROLÍK, J. *Špión vypovídá*. Praha : ORBIS, 1990. ISBN 80-235-0004-X.
7. GAVORA, P. *Výzkumné metody v pedagogice*. Brno : Paido, 1996. ISBN 80-85931-15-X.
8. GERLOCH, A. *Právní stát v minulosti a současnosti*. In KUNC, J. (ed.) *Demokracie a ústavnost*. 2., rozšířené vydání. Praha : Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, 1999, s. 49-61. ISBN 80-7184-868-9.
9. GERLOCH, A., HŘEBEJK, P., ZOUBEK, V. *Ústavní systém České republiky*. 4. vydání. Praha : Prospektrum, 2002. ISBN 80-7175-106-5.
10. CHURANĚ, M. et al. *Encyklopedie špionáže : Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Praha : Libri, 2000. ISBN 80-7277-020-9.

11. KNAPP, V. et al. *Teoretické problémy tvorby československého práva*. Praha : Academia, 1983.
12. KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-429-X.
13. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk – Prostředí – Výchova*. Brno : Paido, 2001, ISBN 80-7315-004-2.
14. KROUPA, V. *Bezpečnostní politika KSČ*. Praha : Naše vojsko, 1980.
15. KROUPA, V. *Historie SNB v dokumentech*. Praha : Naše vojsko, 1985.
16. KŘIVOHLAVÝ, J. *Konflikty mezi lidmi*. Praha : Avicenum, 1973. ISBN 08-080-73.
17. LUKÁŠOVÁ, R., NOVÝ, I., a kol. *Organizační kultura : Od sdílených hodnot a cílů k vyšší výkonnosti podniku*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2004. ISBN 80-247-0648-2.
18. MOŽNÝ, I. *Proč tak snadno...* Praha : SLON, 1991. ISBN 80-901059-0-4.
19. MUŽÍK, J. *Andragogická didaktika*. Praha : CODEX Bohemia, 1998. ISBN 80-85963-52-3.
20. NAKONEČNÝ, M. *Motivace lidského chování*. Praha : Academia, vydání 1., 1997, dotisk 2004. ISBN 80-200-0592-7.
21. NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie organizace*. Praha : Grada Publishing, 2005. ISBN 80-247-0577-X.
22. PACNER, K. *Vyzvědačky pod rudou hvězdou. Ženy v komunistických tajných službách*. Praha : Brána, 2005. ISBN 80-2786-036-4.
23. POSPÍŠIL, O. *Pedagogika dospělých – andragogika*. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2001. ISBN 80-7290-064-1.

24. SEMRÁD, J. a kol. *Kapitoly z profesní pedagogiky*. Praha : Policejní akademie České republiky, 1997. ISBN 80-85981- 72-6.
25. SCHREIBER, V. *Lidský stres*. Praha : Academia, 2000. ISBN 80-200-0240-5.
26. ŠTĚPANÍK, J. *Umění jednat s lidmi*. Praha : Grada Publishing, 2003. ISBN 80-247-0530-3.
27. ŠVEC, V. *Životní cesta jako proces výchovy a sebevýchovy*. Brno : Konvoj, 2003. ISBN 80-7302-056-4.
28. VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., ed. *Aplikovaná sociální psychologie I : Člověk a sociální instituce*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6.
29. WRÓBEL, A. *Výchova a manipulace*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2337-2.
30. ZEMAN, P. et al. *Česká bezpečnostní terminologie : Výklad základních pojmů*. Brno : Masarykova Univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Ústav strategických studií Vojenské akademie v Brně, 2002. ISBN 80-210-3037-2.
31. ŽÁČEK, P. *Boje o minulost*. Brno : Barrister & Principal, 2000. ISBN 80-85947-48-X.
32. ŽÁČEK, P. *Přísně tajné*. Praha : Votobia, 2001. ISBN 80-7220-108-5.

Sborníky, podkladové materiály, časopisy

1. *Aktivity NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 -1989*, II. Mezinárodní konference 19. – 21. listopadu 2008. Praha.
2. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů*. 2008/08 roč. II.

3. *Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů.* 2008/03 roč. II.
4. *Sborník Archivu bezpečnostních složek.* 2007/5. ISBN 978-80-254-1126-1.
5. *Praha objektivem tajné policie. Ústav pro studium totalitních režimů.* Praha : 2008. ISBN 978-80-87211-11-3.

Zákony

1. *Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších ústavních zákonů.*
2. *Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava ČSSR, ve znění pozdějších ústavních zákonů.*
3. *Ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci, ve znění pozdějších ústavních zákonů.*
4. *Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, ve znění pozdějších předpisů.*
5. *Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších ústavních zákonů.*
6. *Zákon č. 153/1994 Sb., o zpravodajských službách České republiky, ve znění pozdějších předpisů.*
7. *Zákon č. 154/1994 Sb., o Bezpečnostní informační službě, ve znění pozdějších předpisů.*
8. *Zákon č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, ve znění pozdějších předpisů.*
9. *Zákon č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů.*
10. *Zákon č. 289/2005 Sb., o Vojenském zpravodajství.*

11. *Zákon č. 412/2005 Sb., o ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti, ve znění pozdějších předpisů.*
12. *Zákon č. 148/1998 Sb., o ochraně utajovaných skutečností a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.*
13. *Zákon č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků Sboru národní bezpečnosti.*
14. *Zákon č. 102/1971 Sb., o ochraně státního tajemství, ve znění pozdějších předpisů.*
15. *Zákon č. 107/1973 Sb., o Vysoké škole Sboru národní bezpečnosti.*
16. *Zákon č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti, ve znění pozdějších předpisů.*
17. *Zákon č. 74/1990 Sb., kterým se stanoví nové znění vojenské přísahy a služební přísahy příslušníků Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy, upravuje název československé armády, upravuje řádná dovolená vojáků v základní službě a jímž se mění zákon č. 40/1974 Sb., o Sboru národní bezpečnosti.*

Elektronická média a webové stránky

1. KOHOUTEK, R. *Psychologie práce a organizace* [online]. Brno : Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2006 [cit. 2006-01-20]. Dostupné na WWW: <http://www.ped.muni.cz/wpsy/koh_ps_práce.html>.
2. ZEMAN, P. *Přednášky, školení a veřejná vystoupení* [online]. Praha : Úřad pro zahraniční styky a informace, 2006 [cit. 2006-11-30]. Dostupné na WWW: <<http://www.uzsi.cz/index.php@show=001001003011.html>>.
3. KENT, S. *The Need for an Intelligence Literature* [online]. Center for the Study of Intelligence : 2010 [cit. 2010-15-11]. Dostupné na WWW: <<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of->

- intelligence/csi-publications/books-and-monographs/sherman-kent-and-the-board-of-national-estimates-collected-essays/2need.html>.
4. GARTHOFF, D. *CIA's Analysis Of The Soviet Union, 1947-1991* [online]. Washington : Central Intelligence Agency, 2010 [cit. 2010-01-20]. Dostupné na WWW: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/cias-analysis-of-the-soviet-union-1947-1991/index.html>.
 5. PREČAN, V., SAVRANSKAYA, S., BLANTON, T. *Charter 77 After 30 Years*. [online]. Posted : 2007 [cit. 2010-09-08]. Dostupné na WWW: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB213/index.htm>.

Interní materiály

1. BLUNÁR, V. *Základy kontrarozviednej činnosti, jej smery a vzťahy : Pre vzdelávací cyklus dôstojníkov s maturitným vzdelaním*. Federálne ministerstvo vnútra, Správa pre politickovýchovnú, vzdelávaciu, kultúrnu a propagačnú činnosť, 1983. č. j.: PVS-0056/II-1983.
2. FEDERÁLNÍ MINISTERSTVO VNITRA. *Specializační kurs pro příslušníky StB po linii X. správy SNB : Učební osnovy*. Praha : 1987. č. j.: PVS-0689/II-1987.
3. FEDERÁLNÍ MINISTERSTVO VNITRA. *Informační věstník náčelníka IX. správy : Metodické pokyny k organizaci praporčického a důstojnického vzdělávání v rámci služební přípravy příslušníků Sboru národní bezpečnosti, Pohraniční stráž ve služebním poměru a vojáků z povolání vojsk ministerstva vnitra v letech 1980 - 1985*. 1980.

4. FEDERÁLNÍ MINISTERSTVO VNITRA. *Metodické pokyny k postupu při výběru a přijímání vybraných posluchačů civilních vysokých škol za stipendisty Sboru národní bezpečnosti*. Praha : FMV, 1975.
5. FEDERÁLNÍ MINISTERSTVO VNITRA. *Historie SNB. Sborník* Praha : FMV, 1980.
6. I. správa sboru národní bezpečnosti, Odborná škola I. správy sboru národní bezpečnosti, č. j.: A-0494/4-86, *Organizace studia a výchovně vzdělávací činnosti : (metodická příručka)*.
7. KOLEKTIV AUTORŮ VŠ SNB. *Ideologická diverze a boj orgánů Stb proti podvratné činnosti vnitřních nepřátel : Pro důstojnickou školu SNB*. Praha : Federální ministerstvo vnitra, Správa pro politickovýchovnou, vzdělávací, kulturní a propagační činnost, 1986. č. j.: PVS-0087/II-1986.
8. KOLEKTIV FAKULTY ŠtB VYSOKÉ ŠKOLY SNB. *Metodické pokyny pro denní studium a studium při výkonu služby fakulty Státní bezpečnosti*. Praha : Fakulta Státní bezpečnosti VŠ SNB, 1982.
9. KOLEKTIV SEKCIE ŠtB VŠ ZNB POD VEDENÍM PPLK. URBANA. *Špecializácia ŠtB : Vzdělávací cyklus pre dôstojníkov s maturitným vzdelaním*. Praha : Federálne ministerstvo vnútra, Správa pre politickovýchovnú, vzdelávaciu, kultúrnu a propagačnú činnosť, 1984. č. j.: PVS-00120/IV-1983.
10. KRAVČUN, N. S., PŘIKRYL, L. a kolektiv. *Profesní pedagogika Sboru národní bezpečnosti*. Vysoká škola SNB, 1982.
11. *Metodické pokyny k postupu při uzavírání dohod o získání nebo zvýšení kvalifikace příslušníků Sboru národní bezpečnosti ve smyslu § 61 zákona č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků Sboru národní bezpečnosti*. Praha : Federální ministerstvo vnitra, 1973. č. j.: K-3446/10-72-F.

12. *Metodické pokyny k vypracování posudku na příslušníka Sboru národní bezpečnosti při skončení jeho služebního poměru.* Praha : 1972. č. j.: K-2473/10-72-F.
13. *Metodické pokyny náčelníků kádrových správ FMV, MV ČSZ a MV SSR a náčelníka IX. správy FMV k postupu při realizaci nařízení ministra vnitra ČSSR č. 31/1977, kterým se stanoví kvalifikační předpoklady pro výkon funkcí příslušníků Sboru národní bezpečnosti.* Praha : Federální ministerstvo vnitra, 1978. (T).
14. *Metodika vyšetřování záškodnictví.* Praha : Vysoká škola SNB, 1977. č. j.: VŠK.0026/77/3/106.
15. *Organizační řád I. správy SNB.* Rozkaz náčelníka I. správy FMV, ročník 1989, č. j.: A-0012/10-89.
16. *Organizační řád hlavní správy kontrarozvědky SNB.* Rozkaz náčelníka II. správy FMV, ročník 1989, č. j.: C8-0021/01-89.
17. PŘIKRYL, L. a kolektiv. *Základy organizace, řízení a výchovy ve Sboru národní bezpečnosti.* Praha : Vysoká škola SNB, 1980. (Pro účastníky dálkového studia večerní důstojnické školy SNB).
18. Příloha číslo 2 k RNS č. 1/1989, výtisk číslo 1, *Tematický plán odborné bezpečnostní přípravy.* (obr. 53-66).
19. Rozkaz náčelníka I. správy SNB, ročník 1986, v Praze dne 29. července 1986, výtisk č. 1, číslo 16, *K zabezpečení realizace bezpečnostní politiky komunistické strany Československa a socialistického státu, úkolů Sboru národní bezpečnosti v podmínkách I. správy SNB.* č. j.: A-00290/27-86.
20. Rozkaz náčelníka I. správy FMV, ročník 1975, v Praze dne 18. prosince 1975, číslo 29, výtisk číslo 18, *Zákaz pořádání hromadných oslav příslušníky I. správy FMV ve veřejných místnostech.*
21. Rozkaz náčelníka I. správy MV ročník 1970, v Praze dne 9. 2. 1970, č. 4, *Zlepšení zdravotní péče příslušníků I. správy MV – opatření.* č. j.: A-0026/1-1970, výtisk č. 37.

22. Rozkaz náčelníka 1. správy SNB, ročník 1985, v Praze dne 19. prosince 1985, číslo 24, výtisk č. 35, *K odstranění nedostatků a ke zvýšení úrovně informační, materiálové, a zpravodajské výslednosti I. správy SNB.* č. j.: A-08550/17-85.
23. ŘEZNÍČEK, J. *Metodika vyšetřování teroru.* Praha : Vysoká škola SNB, 1977. č. j.: VŠK-0026/2/76/106.
24. ŘEZNÍČEK, J. *Metodika vyšetřování vyzvědačství a ohrožení státního, hospodářského a služebního tajemství.* Praha : Vysoká škola SNB, 1977. (PT)
25. UNZEITIG, J. *Kádroví příslušníci speciálních služeb imperialistických států.* Praha : Škola sboru Národní bezpečnosti. (K-102), 1980. č. j.: VŠK-0045/I-102-80.
26. UNZEITIG, J. *Technické prostředky používané imperialistickými speciálními službami při provádění podvratné činnosti.* Praha : RVO, 1981. č. j.: VŠK 0596/I-102-81.
27. VYBÍRALÍKOVÁ, A., MACHÁČEK K., ČEJKA, P. *Psychologie I. díl : Pro resortní praporčické školy SNB.* Praha : Federální ministerstvo vnitra, Správa pro politickovýchovnou, vzdělávací, kulturní a propagační činnost, 1988. č. j.: PVS-2122/IV-1985.
28. VYSOKÁ ŠKOLA SNB. *Sborník vystoupení z vědecké konference katedry 102 na téma "Současné tendence podvratné činnosti imperialistických rozvědek proti ČSSR".* Praha : SPZV IX - 55, 1987. č. j.: VŠK-0073/1-87.
29. VYSOKÁ ŠKOLA SNB. *Učební osnovy předmětu : Podvratná činnost imperialistických rozvědek.* Praha : 1986. č. j.: VŠK-00117-6/1-85.
30. ZÍTEK, R. *Album schémat předmětu : Podvratná činnost imperial. rozvědek.* Praha : Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti, fakulta státní bezpečnosti, 1986. č. j.: VŠK-0083/1-86.

Poznámka:

- U některých zdrojů je uvedeno číslo jednací (č. j.), z kterého je patrné, zda se jedná o utajovaný materiál a případný stupeň utajení (T nebo PT). Číslo jednací obsahovalo většinou tyto náležitosti:
 - i. zkratka písmen označuje organizaci, u které písemnost vznikla,
 - ii. nula nebo dvě nuly před číslem označují stupeň utajení písemnosti, 0 – TAJNÉ, 00 – PŘÍSNĚ TAJNÉ, bez označení – neutajované,
 - iii. číslo vyjadřuje pořadové číslo, které písemnosti bylo přiděleno z protokolu útvaru, u kterého písemnost vznikla,
 - iv. případné číslo za pomlčkou, značí pořadové číslo sběrného archu založeného k materiálu většího rozsahu,
 - v. první číslo za lomítkem označuje číslo útvaru, u kterého písemnost vznikla,
 - vi. poslední dvojčíslí označuje rok vzniku písemnosti.
- Současná legislativa striktně nařizuje standardizované označování utajovaných písemností a klasifikuje je dle stupně utajení na: Vyhrazené, Důvěrné, Tajné a Přísně tajné. V právním stavu do roku 1998, před nabytím účinnosti zákona č. 148/1998 Sb., se utajované písemnosti rozlišovaly pouze na TAJNÉ a PŘÍSNĚ TAJNÉ a jejich označování a nakládání s nimi bylo volnější, než dovoluje současná právní úprava. Z toho důvodu se stávalo, že i utajovaná písemnost neměla uvedeny veškeré náležitosti, které jsou nyní povinné, např. číslo jednací.
- Uvedení informace, zda se jednalo o utajovaný materiál či nikoliv, je důležité k dokreslení charakteru uváděných zdrojů.

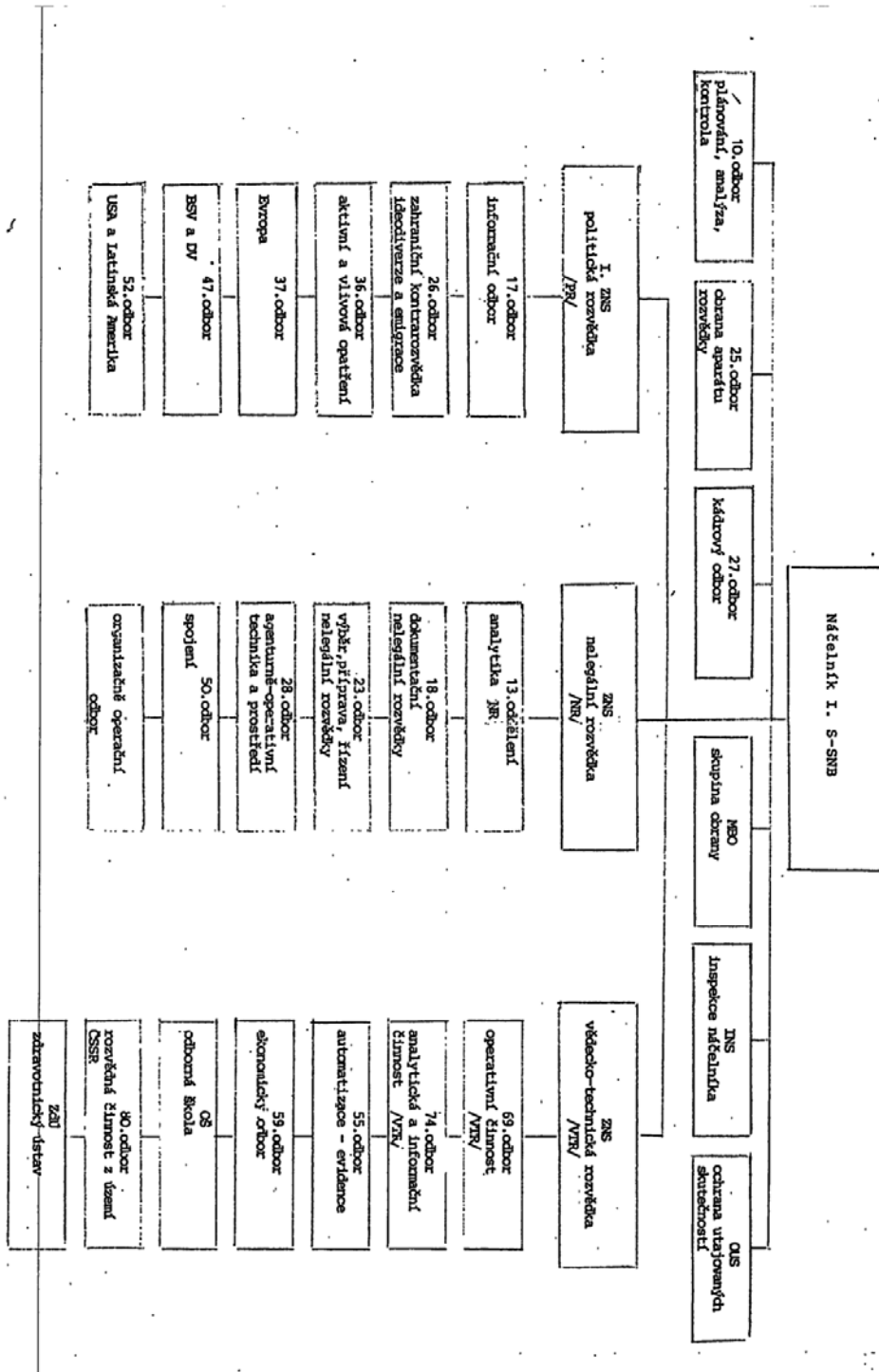
- V některých částech textu je v odkazech na literaturu užíváno názvu materiálu, nikoliv autora. Jedná se pouze o interní materiály. Důvodem je zpřehlednění a přesnější zacílení konkrétního materiálu v případě neurčitosti jeho autora.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Rozkaz náčelníka 1. správy FMV r. 1989.....	I
Příloha B – Rozkaz náčelníka 1. správy FMV č. 21, r. 1978.....	II
Příloha C – Slib spolupracovník StB (rozvědka).....	X
Příloha D – Závazek spolupracovníka StB (kontrarozvědka)	XI
Příloha E – Spolupracovníci II. správy StB	XII

Příloha A

Rozkaz náčelníka 1. správy FMV r. 1989

Příloha B

Rozkaz náčelníka 1. správy FMV č. 21, r. 1978

Stupeň utajení ZRUŠEN dle §22, odst. 4, zák. č. 412/2005 Sb., dne 12.5.2006

ROZKAZ

NÁČELNÍKA 1. SPRÁVY FMV

Ročník 1978

V Praze dne 13.července 1978

Číslo 21

výtisk 15.
fotobank 36

kádrové

K zabezpečení jednotného výkladu a postupu při zpracování plánu přípravy manželek a provádění závěrečných pohovorů před výjezdem do zahraničí

v y d á v á m

"Směrnice předvýjezdové přípravy manželek kádrových pracovníků I.SFMV a provádění závěrečných pohovorů" s účinností dnem 1. srpna 1978.

U k l á d á m

náčelníkům operativních odborů ve smyslu uvedených Směrnic postupovat při přípravě manželek a provádění závěrečných pohovorů.

Tyto směrnice doplňují "Směrnici pro výběr, přípravu a službu příslušníků I.SFMV v zahraničí a po jejich návratu do ČSSR" vydanou RNS č. 20/1977, platnou od 1.1.1978.

Čj.A-00256/22-78

Náčelník I.správy FMV:
genmjr. RSDr. Miloš Hladík v.r.

Obdrží:

N,ZNS, CUV KSČ č. 16, OŠ,
operativní odbory centrály:
18,23,31,36,37,42,47,52,57,69,74,
22,27,33,50,inspekce NS.

Z á z n a m :

S rozkazem byli seznámeni /dne-kým/:

Datum: Podpis náčelníka:

PRÍL. K RNS 21/78

~~Právní tajemství~~

393

3

I. SPRÁVA FMV

Č.j.: A-00256/22 - 1978

VÝTIŠK 36

Stupeň utajení ZRUŠEN dle §22, odst. 4, zák. č. 412/2005 Sb., dne 12.5.2006

Počet listů: 6

S M Ě R N I C E

předvýjezdové přípravy manželek kádrových pracovníků I. SFMV
a provádění závěrečných pohovorů

ČERVENEC 1978

S M Ě R N I C E

předvýjezdové přípravy manželek kádrových pracovníků I. SFMV
a provádění závěrečných pohovorů

I.

Vedení čs. rozvědky spolu s operativními odbory a stranickými organizacemi věnuje neustálou pozornost kvalitní přípravě kádrových pracovníků pro práci v zahraničí. Veškeré úsilí je zaměřeno k tomu, aby nově přijatý příslušník I. správy FMV v maximálně krátké době získal pro práci v zahraničí potřebné politické, odborné a všeobecné znalosti. Zatímco příprava u těchto výjezdových KP je přesně určena a prováděna se značným časovým předstihem, předvýjezdová příprava rodinných příslušníků - manželek zaostává. Jejich celkové přípravě je věnována poměrně malá pozornost. Jednotlivé operativní odbory řeší přípravu manželek KP zpravidla bezplánovitě a opožďeně. Tato skutečnost v řadě případů se nepříznivě odráží na práci KP v zahraničí.

Současná úroveň a intenzita práce nepřátelských speciálních služeb vůči čs. koloniím, občanům a rozvědkám - spolu s obtížnou agenturně operativní situací ve většině zemí našeho působení - nezbytně vyžadují, aby příprava manželek KP byla zdokonalena, prováděna cílevědomě a plánovitě, v několika etapách.

Vydávané "Směrnice předvýjezdové přípravy manželek" navazují na "Směrnice pro výběr, přípravu a službu příslušníků I. SFMV v zahraničí a po jejich návratu do ČSSR", které vstoupily v platnost dnem 1. ledna 1978. Odstavec 21 "Směrnice"

jednoznačně stanoví, že: "Nedílnou součástí komplexní přípravy příslušníka pro výjezd do zahraničí je i příprava jeho rodiny". Vydávané "Směrnice" tedy zmíněný odstavec rozšiřují a upřesňují.

Cílem "Směrnic předvýjezdové přípravy manželek" je zavedení jednotného systému přípravy a postupu při zpracování plánu přípravy - aplikace stejných kritérií a principů v celospolečenském měřítku. Důsledným uplatněním těchto "Směrnic" se předejde situacím, které mnohdy znehodnocují, případně zcela anulují poctivý přístup k plnění rozvědných úkolů jednotlivých KP i vynaložený čas a prostředky na jejich přípravu.

II.

Postup při organizování předvýjezdové přípravy manželek

Vychází se ze zásady, že odpovědnost za přípravu manželky nese kádrový pracovník, který bude postupovat podle schváleného plánu přípravy a výchovy manželky. Plán sestavuje služební funkcionář ve spolupráci s KP, za účasti předsedy ZO KSČ. Plán po schválení náčelníkem odboru se stane nedílnou součástí plánu přípravy a výchovy KP.

Pro sestavení plánu má rozhodující význam poznání manželky, které probíhá ještě před přijetím kandidáta na I. správu FMV tak, že:

- 1) náčelník odboru (zástupce) prostuduje písemné materiály kandidáta i jeho manželky, shromážděné 27. odborem

(šetření provedená orgány MV, stranická hodnocení, posudky společenských organizací, dosavadního zaměstnavatele apod.), které tvoří podklady pro zvláštní prověrku;

- 2) kandidát na přijetí zpracuje podrobnou charakteristiku manželky;
- 3) náčelník odboru (zástupce), kádrový pracovník - za účasti předsedy ZO KSC - provedou pohovor s manželkou kandidáta s cílem posoudit úroveň politických, všeobecných a jazykových znalostí, ověřit rodinné vztahy, zdravotní stav, zájmy, záliby i názory, že manžel se stane příslušníkem SNB. V této souvislosti upozornit na určitou specifikou a omezení, které se jí budou dotýkat s ohledem na zařazení manžela. Sledovat, aniž by bylo rozkryto skutečné poslání manžela a z toho vyplývající perspektiva výjezdu do zahraničí, jak bude reagovat např. na přerušování zaměstnání, odloučení od příbuzných a známých apod. Současně ji poučí o nezbytnosti utajení příslušnosti manžela k SNB a stanoví legendu utajení před příbuznými, zaměstnavatelem apod.;
- 4) proveden psychotest manželky s cílem zjistit její kladné a záporné osobní vlastnosti.

Na podkladě údajů získaných z poznávacího procesu přihlížeje k politické vyspělosti, třídnímu uvědomění, věku a životním zkušenostem, bude za účasti a aktivní pomoci KP zpracován návrh etapového plánu přípravy a výchovy manželky.

- I. etapa - od nástupu KP do služeb I. správy FMV.
V tomto období bude manželka vedena k:
- rozšiřování politických znalostí a všeobecného rozhledu,
 - chápání poslání a práci manžela, v této souvislosti i dodržování zásad konspirace
 - překonání záporných návyků, názorů apod.
 - jakmile KP bude zařazen do předvýjezdové přípravy, zahájí studium jazyka
- II. etapa - nástup KP do legalizace, manželka bude služebním funkcionářem seznámena se skutečným posláním manžela a předpokládaným termínem výjezdu do zahraničí.
Plán přípravy se rozšíří o:
- seznamování se s prostředím země, kam s manželem vycestuje,
 - budou rozvíjeny osobní zájmy a vlastnosti prospěšné pro práci KP v zahraničí,
 - závaznou povinností je návštěva přípravných kursů pořádaných pro manželky legalizačními úřady
- III. etapa - bezprostředně před výjezdem. Služební funkcionář manželce
- znovu vysvětlí, že manžel je vysílán do zahraničí čs. rozvědkou, z čehož vyplývá i jeho mimořádné pracovní zatížení. Bude požádána o pomoc při vytváření příznivého zázemí pro práci manžela v zahraničí;

- upozorní na specifiku života v zahraničí i čs. kolonii, zdůrazní nezbytnost přísného dodržování obranného režimu a konspirace;
- současně bude projednána otázka zabezpečení výchovy nezletilých dětí a její event. zaměstnání v zahraničí, zapojení se do politického a společenského života na ZÚ;
- podle okolností budou uloženy ještě další úkoly.

Kontrola plnění plánu přípravy bude prováděna pololetně formou besedy služebního a stranického funkcionáře s manželkou. Cílem je posoudit její přístup k otázkám výchovného procesu, vztahu a pochopení pro práci manžela jako rozvědčíka. O jednání se pořídí záznam, který bude založen v operativním svazku KP.

Průběžně tajné 3
349

FEDERÁLNÍ MINISTERSTVO VNITRA

Z Á Z N A M

o seznámení s povinnostmi a omezeními podle zák.č. 102/1971 Sb. a dalšími předpisy upravujícími ochranu státního tajemství.

.....
příjmení a jméno den,měsíc, rok nar. místo, obec, okres
manželka s.
.....
funkce hodnost,příjmení, jméno pracoviště

Jmenovaná byla seznámena v souvislosti s výjezdem do zahraničí s funkčním zařazením a náplní činnosti manžela, s povinnostmi vyplývajícími z jeho zařazení a v celém rozsahu byla poučena o povinnostech ochrany utajovaných skutečností. Současně jí bylo vysvětleno, jak vystupovat a žít v zahraničí, uděleno oprávnění dovídat se v nezbytném rozsahu skutečností, jež mají charakter státního tajemství v souvislosti s výkonem funkce manžela - příslušníka FMV.

Po provedeném seznámení a poučení se zavazují všestranně podporovat svého manžela při plnění jeho úkolů, dodržovat zákony a další předpisy upravující ochranu utajovaných skutečností, zejména:

- a) zachovávat mlčenlivost o všech utajovaných skutečnostech i po návratu z ciziny, resp. po skončení služebního (pracovního) poměru manžela;
- b) přispívat, aby při dopravě, úschově a jiné manipulaci byly utajované skutečnosti náležitě zabezpečeny;
- c) dbát, aby nedošlo k vyzařování utajovaných skutečností technickými prostředky, odposlechem, telefonem, tiskem a podobně;
- d) navazovat a udržovat soukromý styk s cizinci a s cizinou, mimo účastnické státy Varšavské smlouvy a jejich státní příslušníky jen se souhlasem k tomu oprávněného funkcionáře;
- e) dodržovat i ostatní omezení (např. pokud jde o polit.emigraci, při stycích s blízkými příbuznými, vycestování, vystěhování do ciziny) upravené příslušnými předpisy, zejména zák.č.102/1971 Sb.

Jsem si vědoma trestní odpovědnosti při porušení uvedených předpisů, zejména v případě vyzařování nebo ohrožení státního tajemství.

V dne 19

Seznámení provedl:

.....
funkce, hodnost, příjmení a jméno podpis

.....
podpis, příjmení, jméno

PŘÍLOHA C

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA

FEDERÁLNÍ MINISTERSTVO VNITRA

Zrušen stupeň utajení

SLIB O SPOLUPRÁCI

Já,
občan Československé socialistické republiky, vědom si svých občanských a vlasteneckých povinností, po zvážení významu a závažnosti a na základě vlastního, dobrovolného rozhodnutí se zavazuji ke spolupráci s československou Bezpečností a prohlašuji, že vynaložím veškeré úsilí, abych svých schopností a odborných znalostí využil ve prospěch rozvoje a obrany socialistické vlasti.

Prohlašuji, že spolupráci s československou Bezpečností zachovám v naprosté tajnosti a to i před rodinnými příslušníky a ostatními veřejnými nebo státními orgány.

Prohlašuji a plně si uvědomuji, že jakékoliv vyzrazení této spolupráce by ohrozilo zájmy Československé socialistické republiky i mé osoby. Zachovám v naprosté tajnosti všechny skutečnosti, se kterými se během spolupráce s československou Bezpečností seznámím.

Prohlašuji, že budu dbát pokynů řídicího pracovníka československé Bezpečnosti, abychom společně vytvořili optimální podmínky pro plnění všech úkolů vyplývajících z této spolupráce.

One
podpis

Slib spolupracovníka StB (rozvědka), konec 80. let

PŘÍLOHA D

Československá socialistická republika

Zrušen stupeň utajení

Z Á V A Z E K

Zavazuji se dobrovolně spolupracovat se zpravodajskými orgány federálního ministerstva vnitra a odpovědně plnit stanovené úkoly, které mně budou v zájmu obrany Československé socialistické republiky uloženy.

Zavazuji se, že ze žádných okolností neprozradím svůj spolupráci a zahovám v naprosté tajnosti všechny skutečnosti, které se na základě spolupráce dozvím.

O své spolupráci smím hovořit jediné se svým řídicím orgánem, jeho představeným, doručitelem stanoveného hesla nebo tohoto závazku.

Jsem si plně vědom důvěry, která je ve mně spolupráci se zpravodajskými orgány federálního ministerstva vnitra prokazována. Při předávání poznatků budu používat krycího hesla

podpis

V Praze dne

ověřil

Závazek spolupracovníka StB (kontrarozvědka), počátek 80. let

PŘÍLOHA E

Spolupracovníci (neboli „osoby jednající ve prospěch“) II. správy StB se rozdělovali následujícím způsobem:

1. Tajný spolupracovník

– osoba, která byla vědomě získána pro plnění různých úkolů, před veřejností utajeným a podle interních směrnic stanoveným způsobem. Prvořadým úkolem bylo stále sledovat, predikovat a prověřovat dva základní subjektivní faktory: možnost zrady ze strany tajného spolupracovníka a možnost dekonspirace v důsledku jeho chybných akcí. Tajní spolupracovníci se dále rozdělovali dle charakteru spolupráce na:

a) **agent** – tajný spolupracovník, který plnil úkoly spojené s odhalováním, rozpracováním a dokumentováním protistátní trestné činnosti a úkoly směřující k předcházení a zabránění takovéto činnosti. Většinou se jednalo o civilní osoby, které pracovaly ve svých občanských povoláních.

b) **rezident** – pečlivě vybraný, spolehlivý, zkušený a z kontrarozvědného hlediska odborně připravený tajný spolupracovník, jež pod vedením operativního pracovníka řídil práci agentů, které mu operativní pracovník svěřil. Rezident a jím řízení agenti tvoří rezidenturu.

c) **držitel propůjčeného bytu** – tajný spolupracovník získaný s cílem propůjčování bytu nebo místnosti vhodné k uskutečňování konspirativních schůzek pracovníků kontrarozvědky s tajnými spolupracovníky.

2. Důvěrník

– spolupracovník StB napomáhající kontrarozvědce plnit pomocné, orientační a prověřkové úkoly.

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Mgr. Irena Havránková
Obor: Andragogika
Název práce: Vzdělávání a výchova příslušníků Státní bezpečnosti
v letech 1970 – 1989
Rok: 2011

Počet stran bez příloh:	104
Celkový počet stran příloh:	12
Počet titulů české literatury a pramenů:	84
Počet titulů zahraniční literatury a pramenů:	3
Počet internetových zdrojů:	5